

tiszatáj

1979. DEC. * 33. ÉVF.

12

Csoóri

Sándor,
Baka

István,

Bari Károly,

Keresztury Dezső versei;

észt költők bemutatkozása;
tanulmányok a nemzetiségekről;

műterem-

látogatás

Vinkler

László-

nál



tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**
79-5215 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — 6740. Táviratcím: Tiszatáj, Szeged. Sajtóház. Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül, vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 10 forint. Előfizetési díj: negyedévre 30, fél évre 60, egy évre 120 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 910.**

ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXIII. ÉVFOLYAM, 12. SZÁM

1979. DECEMBER

KERESZTURY DEZSŐ versei: Alvilági út, Átváltozás, Özönlés	3
CSOÓRI SÁNDOR versei: Amazonok fekete húga, Leve- lek visszhangja	5
BAKA ISTVÁN: Transzcendens etűd (vers)	7
ACZÉL GÉZA: A mánia terjeszkedése 6. (vers)	7
BARI KÁROLY: Hajnalkötöző (vers)	8
TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: Egy tilalom föloldása (esszé)	10
PINTÉR LAJOS: Átvilágított földgolyónk (esszé)	14
SÁRÁNDI JÓZSEF versei: A szakítás terápiája, Közben	22
ZELEI MIKLÓS: Bokassa császár a Párizs melletti re- pülőtéren egy természetes mozdulattal felavatja mű- zeumát (vers)	25

MOST — PUNTE — HÍD

BERECZKI GÁBOR: Mai észt költőnők	27
MARIE UNDER versei: És csillag fut le, Igituistne vaev, Könyörgés bánatért, A haris (Képes Géza for- dításai)	29
BETTI ALVER versei: Az ékszerész, De jó, Ősz, A nap- tár szele (Tandori Dezső fordításai)	31
MUIA VEETAMM versei: A kannel, Te és te (Kiss Dé- nes fordításai)	34
AIRA KAAL versei: Ember és világ, Mágia, Kertészek (Tandori Dezső fordításai)	35
KERSTI MERILAAS versei: Öregapó dudanótája, Föld, Tagadás (Rab Zsuzsa fordításai)	37
DEBORA VAARANDI versei: Ballada, Föld fekete-zöld- je, Észak napja, Asszonyok, A szív, Darazsak éve, Szélvilágnál (Rab Zsuzsa fordításai)	39
MINNI NURME versei: Életöröm, Égtájak felé, Kérdez- zük őket (Kiss Dénes fordításai)	43
ELLEN NIIT versei: Az otthonok otthonná nőnek, ***, Komlóinda (Kiss Dénes fordításai)	44

LEHTE HAINSZALU versei: Varázsige, Özvegyasszony (Tandori Dezső fordításai)	46
VIIVI LUIK versei: Ketten a szobában, Csend, Foglal- kozás (Tandori Dezső fordításai)	47

TANULMÁNY

VASTAGH PÁL: Nemzetiségi jogok hazánkban	49
CSORBA CSABA: Mikó Imre pályájáról	59
KARSAI LÁSZLÓ: Illúziók és valóság II. („Vendég- munkások”, szakszervezetek, osztályharc Nyugat- Európában)	64

ÖRÖKSÉG

KÁLNOKI KIS TAMÁS: „A Testvériség szent nevé- ben...” (Az 1849. június 8-i, nagyszebeni magyar— román békítési tanácskozás)	71
---	----

KRITIKA

GÖRÖMBEI ANDRÁS: Balogh Edgár: Szolgálatban ...	75
CSAPODY MIKLÓS: Tollal is csak fegyvert forgató (Jordáky Lajos: Józsa Béla)	77

A Tankönyvkiadó nemzetiségi kiadványairól

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Hagyomány, küldetés, nemzetiség	80
PREDRAG STEPANOVIĆ: Visszatérés a Dráva mentére (Josip Gujaš-Džuretin: Povratka u Podravinu)	85
KISS MÁRIA: A magyarországi délszlávok nép- rajza II.	86
P. SEBŐK ANNA: Mihai Purdi meséi	87
KRUPA ANDRÁS: Egy szlovák nyelvű néprajzi monográfia	88

MŰVÉSNET

TANDI LAJOS: Múteremlátogatás Vinkler Lászlónál ...	91
Szerkesztői asztal	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Vinkler László munkái a 6., 13., 26. és a 48. oldalon
Vinkler László arcképe a 91. oldalon (Somogyi Károlyné felvételei)

KERESZTURY DEZSŐ

Alvilági út

(Ferenczy Béni emlékének)

A kőratél szürkésege
szítál, megfeketül,
mint Pompejiben a hamúeső;
a fültépő dőrej,
a pokolbeli fény
feltornyosúl, sűrű
szűrőkön porlik el,
s csak a koromhó
hullajtja néma pihéit.

A Sztyepp az Alpesekre
kapaszkodik és az
Óceánba zudúl;
felhasadó szakadékok
öshüllőket ellenek;
de egy ember rendületlen
törekszik, mintha lebegne
a sziklanyelől ingoványon.

Az éj ónsúly közönyén
átdereng egy virágcsokorny
mosoly, a tiszta formák
néma hatalma megoldja
a kővémeredt világot;
egy százados szilfa alatt
Béni kilép Halál-Bakonyából,
s csak ennyit mond: Igen!

Átváltozás

Hangtalan közelít a messzeség,
körülfog, érzékeimre tapad,
áthatol szövénéyeimen, talán
hogy sejtjeimben találjon új teret,
de onnan is ő közelít; egy marad

csupán: átszületni a képzelet
sejtette, imaginárius számítás
kutatta pontba, mely határtalan,
az időbe, melyben mi sem történhetik,
az egyetlen lehetőségbe, amely, habár
új, megint a létezés talánya lesz.

Özönlés

Nők, ahogy felnövekedtek, titokkal
teljesen, áttetsző csillámpárák mögött,
s férfiak, miközben külön hordákba gyűlve
öklelőztök az elsőségért — ugyanaz űz-vonz
benneteket, hogy mindújra egyesüljön, amit
elkülönít az osztódva sűrülő lét, hogy
újuljon az élet. Gyönyör, kín, diadal, halál
nem a nőké, de miénk se csak, férfiaké;
gyötrődünk, istenülünk, s vége. — És ami bábba
szövi magát s álcákon át cserél alakot?
S ami kifosztva hagyja párját ferde
torzulásban? S ami függetleníti a kéjt
céljától? S ami hamuvá porlad? A homlok alatt,
az övön alul mintha nem volna ott a szem,
a száj, a szív, a csont, minden, az egész?! —
Micsoda törvény parancsol s milyen erkölcs
véd, hogy kitartsunk akárhogy nő, apad a folyó?
Szerелеm, szeretet: szó, szó; de vállalkozás is:
önfeláldozás és beteljesülés! Nem értjük
hogyan is? — törvénynek vélve, mi csak „úgy jött”,
akár a villám, eső, éj: itt volt s elvonult
frissülve-felfrissítve. Ki élne, ha nem
zúdúlna rá viharlökésekként a forgatag
pusztító-termékenyítő özönlése?

Amazonok fekete húga

*Tavasza jön, érzem orrcsontomban a sajjást,
a hányódó árvízi csokrok majd
a szemétre kerülnek;
szétázott újságpapír a téli ég is,
olvasatlanul odakerül.*

*A hátam még havazik néha-néha
s észak felől a tarkómat vadludak kerülgetik,
de szemem, amely a havazásban
sokáig utánad járt,
délen keresne már hajadnak tengerpartot.*

*Betegek voltunk, nagy pólyakötések
lekasabolt melled fölött s derekam fölött,
a kard se vág nagyobb sebet egy közelharcban,
a halál görbülő kése sem, mint amekkorát
meg tudnánk mutatni most a nyíló égnek.*

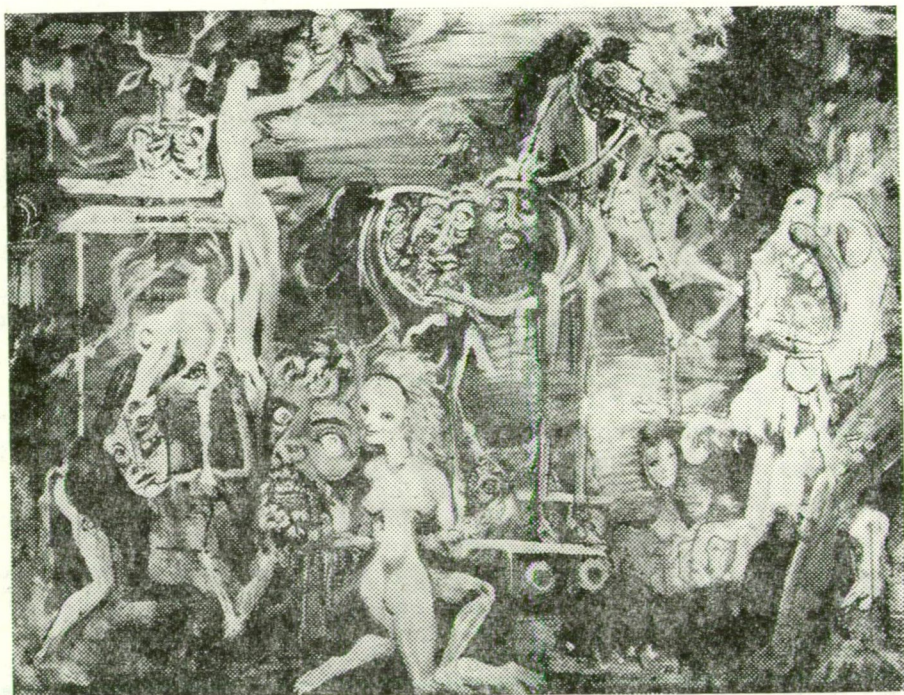
*Vetkőzz le csakazértis, ha megáll veled szemben
a Nap. Mutasd meg csonkaságod
az első zöld levélnek,
minden erdőben otthon voltunk, minden fűben,
amazonok fekete húga, emlékszik ránk a szél,
ott jár vállad körül, hajadat emelgeti.*

Levelek visszhangja

*Erdő, megfejthetetlen, zöld álom,
nyár bújdosik a bokraidban s árnyékos rigó;
kifehéredett szarvascsonton
szöcskék napoznak időtlenül.*

*Megfejthetetlen történeted vagyok én is már hetek óta,
járok föl-alá benned, levelek visszhangja kísér,
töredékes a kezem, a hangom,
valakinek majd újra kell álmodnia az életemet.*

*Kopog a múlt hátam mögött, akár a félérett
makk szeptemberben. Dante erdeje
visszhangzik rá, vagy csak a Bakony?
Életük félidején eltévedt arcok tuskósodnak
a kivágott fákbán.*



VINKLER LÁSZLÓ MUNKÁJA

BAKA ISTVÁN

Transzcendens etűd

*Gyertyaláng-kapun át a fény
serege várába vonul
remeg a láng a faltörökös-
sötétség döngeti vadul*

*nézem csak nézem jaj mi lesz ha
az a kapu az is beroskad
az éj és nappal összecsap s az
Örök Fényességből kiszöknek
s birokra kelnek velünk a holtak*

*gyertyaláng-kapun át a fény
serege várába vonul
két ujjammal összeszorítom és a
világ az Örök Éjszakába hull*

ACZÉL GÉZA

A mánia terjeszkedése 6.

*még ezt megírom aztán legyen vége szavakba vésett dalnak és halálnak
szép volt míg fellazult bennünk a lábjegyzetelt lelki élet
ám menekülést az ősi sorból melyikünk találhat
ha nincs géniusz hát ásitson a puszta
ha ránk mászott a kor hát törjön a varázs
unaloműzöt ne játsszon porbairt jelekként lefokozva
ezer egyikünk se sok laikus barát
tudom én hogy szűkülő szemekkel kell a kevés is
s valahogy őrizni illenék a szót az értelem csíráját
mely rajongva kúszik nyelvre vetve a szápadlás alatt
de egyszer állítson meg minket a versek tengelyében
egy sohasem létezett fölényes akarat
hol nincs már patakcsobogású monoton locsogás
csak a csönd és az elmaradt dalok lemeszelt hiánya
melyből fölépül talán
(de írnatok már fiúk: déva vára)
az új szó melyhez néma szánk kinyílt*



Hajnalkötöző

Egyszarvú ágyékom
 az éj arénájában,
 szétnyíló combjaid közül kitüremelő vörös rügyecskére
 meredve: a vágyak vesztőhelyén virágzóra,
 tusakodni-fölkínálkozó öled öntudatlan szíromvicsorgására,
 holdsugarak idegszálaira függesztett porondon,
 izguló vér rivallásától ingerelve, harmatsarkú homály
 tántorog fűszáltól fűszálíg, kioltja egyenként
 zöld szikráit a völgy képzeletének, kioltja
 a szelet, a nyárfa mordulásait,
 a várost izzó zárójelekbe foglaló idő
 eszméletét, s a hét csontajtó mögé zárt
 herceg: a kék ér-szakállát
 önnön remegésével fésülgető szív
 vakító öreit, a tükörnéma látomásokat is,
 szavainkat már kioltotta
 régen: az alkony lenyírott piros hajával
 szájunkat betömte, nyöszörgünk, nyögünk csak,
 szorítjuk egymást, viaskodunk,
 meztelen testünkön ezüst verejtek-hernyók
 nyüzsögnek, egyetlen néző ül a percek
 lelátóján: a szívárvány-kalodába zárt szerelem,
 fölszított jelenlétünk máglyáján
 már sistereg a tudatunk,
 s önkívület lámpáival kivilágított
 szemeinkben: az álmok akváriumáiban
 hajszálerecskék piros hinárai
 remegnek, mint tűzvészben-rekedt bokrok
 átizzott ágai, melleid tükör-piramisait
 fogsorom harminckét gyöngy-rabszolgája
 ámulva körbe üli, örvénylik öled, lüktetünk
 egymásra feszülve, hajad fekete sugarai elgörbülnek
 a párnán, csípőm villanásaival
 megörökítem most a felhők kampóján nyikorogva
 himbálózó vörös csontvázat: a holdat, megörökítem
 a reggeleket, a kávéfőző orrából
 bugyborékolva kitóduló fekete vért,
 a pikkelyes kesztyűt viselő fa kézfejét,
 melyre a meggyűrűzött idő mindig visszaszáll,
 megörökítem a hajnali tenger öklendezését,
 amikor a megébredt Nap duzzadtan
 ágaskodó arany himvesszőjét: a fényt
 szájába veszi és szopja, virágokat

és hörgéseket, szétszórt ruháinkat a padlón,
rigósárga cipődet, sálamat, a havas hegyek
halántékain megpattanó ereket, s a villámok
piros karóin zsugorodó fejeit
a nyári napoknak — megörökítem most
a mozdulatainkkal-megidézett végtelent;
arcod gyönyörmarta rácsait
lángfürge lélegzésem, mint a folyondár, benővi,
vezényszó vagyok, tested csontnéma
hullámaiban villogó kardhal:
madárrikoltásokból-kovácsolt szigonnyal kezében
les rám az ablakpárkányon álló ég,
hánytorog, örvénylik öled, lüktetünk
egymásra feszülve, gerincem gyújtózsínóján
tündöklés siklik agyamba, jaj!
— ernyedten lebegünk a megáradt
hallgatásban, istennek őrizgetett
vonásainkat oldozgatja
az áramlás, mint a végítélet,
gyászfátylas meduza ring
fölöttünk: sötétség,
derekára tekert kötéllel, szekerce nyelét markolva
hóhércsuklyás képzeletem partra gázol:
harmattal-patkolt virágok
ügetnek köréje, odagyűlnek
lábaihoz a fővenyen éjszakázó
megszökött tisztviselők: a kagylók is,
akik a mélység kék bankjában
halpénzt számolgattak valamikor
összeszorított szájjal, jön a hajnal, a hajnal,
itt jön már, kötözd meg, kiabálják,
megriasztja a szerelmeseket, szétűzi,
figyelmem zátonyán megcsikordul a káprázat,
de még látom: vergődik fatörzshöz kötözve
a könnyek ezüstcsőreivel kivájt szemű hajnal,
sokáig tart ma az éj,
zarándoknő vagy, kiáltozol a kék útjain és remegsz,
szétágazó combokkal egyszarvú ágyékomra
ereszkedve: tűzkemény nyárson
mozgatod magad
föl-le.

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

Egy tilalom föloldása

Egy éve jöttem el Kolozsvárról. Nem szoktam hazagondolni, hacsak szigorú és rideg politikai fogalmakban nem, leveleket se nagyon írok — persze az álmaim ellen nem tudok védekezni. Álomban, az oda nem való budapesti beszélgetések színhelye Kolozsvár, ami csak fokozza azt az átvilágíthatatlan, gyötrelmes valószerűtlenséget, amelyet már ott is éreztem s bizonytalán érezni is fogok mindhalálig. Most nem Erdélyről akarok írni és nem a kisebbségi kérdéssről, csak erről az irrealitásról. Főltébb nehéz ezt megmagyarázni.

Nemcsak most kell keresnem a Karolina tér halványuló körvonalait; akkor is kellett. A tér attól, hogy odakerült a térben elmetszett régészprofesszor bronz szobra, nem vált konkrétábbá, élésebbé. Az új, kilógó részletek nem tették jelenvalóbbá a Karolina teret. A Karolina térnek volt *képzete* — mert hiszen soha nem érintkezünk olyan tárgyakkal, amelyeket ne érintkezésünk hozna létre éppen ez érintkezés révén, soha nem ismernénk föl semmit, ha nem fognánk előleges képzetekkel satuba, értelmezési keretbe, soha nem látnánk, ha nem tudnánk, hogy látunk —, ennek a képzetnek a hihetősége, az ereje, az észrevehetősége képzelőerőnk állapotától is függött. A fantáziát részlegesen megbénította az esetlenül, félszeg erőszakossággal hivalgó bronz gnóm. Annyi szusz még maradt e fantáziában, hogy őrizze a Karolina tér egykori képzetét, de annyi már nem, hogy szembesíteni is tudja ezzel a csöndes, ám plasztikus és szilárd élménnyel: az ember jön a Karolina téren a múzeum felől és bekanyarodik a Mátyás király utca sarkán; a templom körött állványok. Ezek az egyszerű élmények már leperegtek rólunk: a Karolina tér múlttá vált. A szemünk láttára, az eleven Karolina téren.

Képzeletünk azzal foglalkozott, milyen *volt* a tér: mert csak ez fért össze képzeletünk elfogultságával. Szülővárosunk a múlt századi nagy történész, Jakab Elek kimeríthetetlen — tudós és bölcs, meghitt és szabad szellemű — könyve, a *Kolozsvár története*. A városról való képzeleteinket nem táplálták a séták. Ha külhoni vagy félkülhoni vendéget kellett körülvezetni, csodálkozva szisszentünk föl: lám, vannak olyanok, akik csakugyan ezt látják, ezt a lárvát, nem pedig Claudiopolist, az aranycsinálók, a katakombák, Dávid Ferenc vallási távfutása és Linczigh János királybíró, a Borháncs és a Békás, az Alverna és a Nagy Gábor-tanya közötti mélyreható és szubtilis különbségtétel városát, a Helyet. Igaz, nem jegyzi fölirat a Kómálalja utcát, amelynek jelentőségét (az Sz.-ék, P.-ék, F.-ék egykori és részben mostani lakása elé kirakott sörösládakon kívül) csak immár láthatatlan neve jelzi, (De B.-ék és G.-ék még ott laknak.) Ott éltünk látszólag; igen élénken. Buzgón leltároztuk mindazt, ami soha nem kerülhet arra a Helyre. Tudomásul vettük, beszédbe elegyedtünk véle, elmeséltük egymásnak.

De sajnos mindezzel nem nőtt tudásunk a városról. Képzeleteink kiszálasodtak, megritkultak, színüket veszítették — elvontak lettek, tárgyatlanok. Annál nagyobb lett a hatalmuk rajtunk. Hiszen nem nagyon módosulhattak. Amint növekedtek

intenzitásban, úgy illant el élő tartalmuk, közülük ahhoz az időhöz, amelynek martjai közt életünk folydogált. A Bethlen-bástya melletti várfalmaradéknál föl lehetett hágni a lépcsőn, megállni a mellvéden, kilesni a lőrésen. Aztán, emlékszem, rács-csal zárták el a följáratot, pedig ott mintha még tudtam volna tapintani valamit. Csak a személyek maradtak a jelenből.

A Hely képzetei, a helyes képzetek valóban elhatalmasodtak: semmilyen, élet-rajzunkat kiszabó tapasztalat nem versenyezhetett velük. Mindaz, ami csakugyan történt — pontosan: amiről másutt azt szokás mondani, hogy valóban történik — az nem kapott a mi napjainkban semmilyen funkciót. Barátaink általában úgy próbálták enyhíteni ezt: a túrheterlen feszültséget, hogy folyton együtt voltak. Cs. L. volt a lángelme, akinek sikerült ehhez beszédmódot is teremtenie, a kihagyás, a célzásokból és ironikus idézetekből, eleve fenéken billentett metaforákból összeálló költői idióma és a radikális Nagy Megfordítás keverékéből. De hát legjobb tanítványai már nincsenek Kolozsvárott, és íme, most én is megírom őt. Együtt kellett lenniük, mert az egy bordában szőtt eleven személyek és a zsarnoki képzetek között nem volt semmi.

Beszélgetések akkor folytathatók máskor, ha a két alkalom között fennmaradnak konceptuális (mondjuk: eszmei, fogalmi) tárgyak, például értékek, jelentések, meg-egyezéssel kiformált közös beszédstratégiák. De a beszélgetések között idegen életet éltünk. Erről csak gúnyosan lehetett beszélni. A pénz nem volt valóságos pénz, a lakásgond nem volt a térkihasználás gazdasági-kulturális körülírása, a munka — méghozzá az értelmiségi munka — nem volt jelentésteremtő. Ha mindez szóba is került, nem ivalóságként, csak annak (cáfolatot messze pattintó) bizonyítékaként, hogy az idő nagy része, amely a kóddal nem ismerősök elvei szerint és szokásai között folyik, nem egyéb, mint a hamis idő csalóka, kacagtató lidérce. K.-Sz. Z. riportokat, valódiakat is tudott szerezni a Hely képzeteiről, P. Zs. akár naiv verseket is, B. Á. talán ki is fejezte a lidérc kísérteties trükkjeit az idővel és az időben, Sz. G. pedig nem is gondolhat másra. De ezt — mit? Kolozsvárt? elménk állapotát? a fojtólég természetrajzát? — mégis meg kellene magyarázni. Örültség. Mert azt magyarázom, hogy miért nincs arra szó, hogy amit látunk, az emlék.

*

Azért írom ezt az iszonyú penzumot, mert föllázít, hogy nem érti senki azt, amit nem is érthet senki. Hadd folytassam mégis.

A beszélgetések között nem voltak konceptuális tárgyak, csak a megfoghatatlan-nal szemben érthetően alakatlan indulatok. De hát mi civilizált, fiatal emberek voltunk, röstelltük, elnyomtuk ezt a formátlan szenvedélyt. Dolgoztunk, szerelmeskedtünk, gondolkoztunk, mint bárki más — csak persze tudtuk, hogy ez vagy jelképes összhangba hozható a Hely képzeteivel, vagy belésüpped a hamis időbe. Ez volt a tét, esély semmi, hát siettünk.

Sok-sok beszélgetésre emlékszem látogatókkal. Mindig eldöntöttük, hogy a való-ságosra emlékeztető, rendes közép-európai terminusokkal beszélünk majd a hamis időről, amiben nem veszünk részt. Megannyi kudarc. Már nem tudtunk, elfelejtet-tünk így beszélni. Messziről jött barátainkat is megpróbáltuk hát megismertetni a Hely képzeteivel, ügyetlenül fordítgatni az Idiómát — már a füttyjelünket is tudja D. Gy. Budapesten —, de hát persze sikertelenül. Hol tetszettünk, hol nem, de min-dig úgy találták (teljes joggal), hogy „ezek örültek”. Nincs ellenvetésem, és mégis. Nem ez volt a baj. Egymásnak is csak emlékei, nem gondolatai voltunk már. Most, hogy mindezt (legalábbis nyelvtanilag) aggálytalanul múlt időbe tehetem, az egyen-súly helyrebillenhetett volna.

De az eszmélet ravaszabb. Az emlék emléke most végre igazán erőteljesen állítja elem azt, hogy mi minden lehetett volna a jelen. Most tanulom, bukdácsolva, és soha nem fogom jól tudni. Életem fő- és mellékszereplői — fura mód — tényleg élnek. A halottak sem kevésbé, mert hiszen a halál ott tudatállapot, szénanátha-járvány, nem több. Gondoljuk el: az irrealitásnak csak grádicsa, nem kapuja. Élnek,

szóval, s meghökkentő dolgok derülnek ki, nevetségesek, nyilvánvalóak, az életkoruk például, a testméreteik, a foglalkozásuk. Világos: *mesélni* szoktam róluk.

*

Mindig tudtam, hogy ez a tapasztalat nem ültethető át sehová, ha szigorúan vesszük: nem jó semmire. A képzeletem ma is hatalmas, fénylő árnyékot vetít mindeki köré, csak kettős körvonalakat látok. Minden történeté változik, mert kizárólag *azokban* a beszélgetésekben ölthetett asztráltestet. Ezek a történetek magáról a képzeletről szólnak. Tanulságuk pedig csak egy: hogy a képzelet politikai ügy. Sőt, Kolozsvárról és ifjúkorunkról szólván, csakis ennek van politikai története. A többinek nincs köze a Hely képleteihez, pedig ezek olyan hatalmasak, hogy oda sem tudunk figyelni rá, hogy létezőnk.

Nagyon meg kellett figyelnünk a szavakat, mert nem voltak konvencióink, semmilyen tekintély nem bírt a szavakkal, mert minden tekintély távol esett, de a beszéd eróziója egyre terjedt, magától — és úgy tűnt, ez mindig lehetne másképpen —; minden olyan társadalmi együttes, amelyben a szimbólumok érvényes jelentése ki szokott alakulni, számunkra már maga is szimbolikus volt, mert csonka. Az öregek még azt hitték, hogy ez a tény — hiszen erős tény — megtart bennünket. Holott csak önnön helyzetét tartotta meg, a beszélők megtalálták az érvényes nyelvet és vereségük eltagadására a lehetetlen barokkot. Az érvényes nyelv nem tartozott sehová, ezt a falusias göngörizmust nem értette senki. A megegyezéshez, a konszenzushoz együttlét és szimbolikus együttlét — intézmény — kellett volna, de ha lett volna, se tudott vala összegyűjteni annyi hitet, amennyit Claudiopolis dicsőségteli sugárzása játszva magába szívott. Még az olykori megoldásoknak sem volt hitelük — holott értéküket nem vonta és nem vonja kétségbe senki. De ahhoz, hogy valamit meg is halljunk, meg is értsünk, ahhoz az kellett volna, hogy egy mennyei lobby zuhints a földre a Helyet.

Fontos: itt nem Kolozsvár mítoszáról beszél valaki, nem is a kolozsváriak mítoszairól. A mítosz lényege ugyanis az, hogy mondják. A Hely, Claudiopolis (ha olvasóm nem tudná: Kolozsvár középkori-humanista neve) azonban titok, kimondhatatlan. Ámde sokak közös titka; csak az nem fejtheti meg, aki nem szereti. Nem ugyanaz a rejtelem, amiről Halász Gábor feledhetetlenül szerény, acélmetszetstílusú karca szól, a *Vázlat Obudáról*. Nem azonos Márai álom-Kassájával sem, pedig ő mennyit írt a Városról mint fölgöngyölítésre alkalmatlan összeesküvésről, sem Balázs Béla nosztalgia-Löcséjével, Méliusz kényszeresség- és szitok-Temesvárával, Simonyi Imre marionett-Gyulájával: nem. Pécs neve — éjfekete malaclopós, álorcás deszperádók holdtöltekor rekedten elstutogott jelszava — sem az. De együvé tartozik mindezekkel.

A Hely helye a magyarul beszélők képzeletét, sejtelmeit, szorongásait, családi történeteit egybefogó változékony, színjátészó, szóra nem bírható emlékezetben van. Tudomásunk kell hogy legyen ezekről a titkos áramokról, amelyek hűsen és hatalmasan hömpölyögnek át eszméletünkön, belőlük bukkannak föl néha legváratlanabb szavaink, oktalannak tűnő feledéseink, tárgyaltalan, száraz dühünk, egy céltalan beszélgetés emléke: a vonaton Déva és Marosillye, Váchartyán és Órbottyán között — távoli, egyé-szerethetetlen milliók és ezoterikus szekták, sportszereladók és orgonaeépítők közös java. Ennek az emlékezetnek, a fantázia emlékezetének a helye nincs sem valami alatt, sem valami fölött, sem valami mellett. A történelmet csak a hallgatással, némaságának is elnémulásával cselezhetné ki. A történelemből fabrikált hitregék meg sem érinthetik; Kolozsvár nacionalista ábrándja például sekélyes otrombaság, tisztátalan barbárság a vasútállomástól a Főtérig pöfögő egykori gőzvasút zömök, nyájas képzele mellett. A metángázzal hajtott, teherautóalvázra szerelt néhai buszok, az acélszögekkel (igen!) a földhöz rögzített járda — a legtöbbit a Fürdő utca Sétatér melletti szakaszán látni —, a Hétvezér téri kispiac szüntelen csödjé, az a kiirthatatlan körülmény, hogy a Türr István utcában a forgalom növekedése ellenére még mindig játszótér az úttest, a Majális utca metafizikai méltóságú cezúrá-

val kettéválasztott két szakasza: valamennyi nélkülözhetetlen. Nem azért, mert én mindezt láttam: hanem azért, mert e néma helyek kibetűzhetetlen fényjelei, csak álomban érthető szavai mindenki elméjében meg-megmoccannak, aki magyarul beszél. Nem mindenki áldozata és fölkenjte a Helynek. De egy kultúra sokágú képzeletében csak az halott, amit *megölnek*.

Ha pedig kizárjuk a természetes halál lehetőségét, akkor érthető, miért gondolom, hogy felelősek vagyunk a képzeletünkért. A szabadság része az is, hogy tudjuk: mi között választunk. Szabadon. Ehhez nemcsak szabad akaratra, szabad fantáziára is szükségünk van. Ezért oldottam föl magamban a Claudiopolis szakrális képzeteire kimondott tilalmat, szabadítottam föl a Hely mondhatatlan igéit. Kísértsenek.



VINKLER LÁSZLÓ MUNKÁJA

PINTÉR LAJOS

Átvilágított földgolyónk

BÖLCSŐ ÉS FARMER

Se jegyzetet, se esszét, naplót, tanulmányt, se nagytervű levelet nem írok egyelőre — gondoltam. Verskötetemet több hónapja átadtam már a kiadónak, akkor téltelvé voltam irodalommal; de most azok a versek csillagnyi távolságra vannak már. Úgy érzem, hogy valamennyit újra kell fogalmaznom. S ha azt nem lehet, hát mindent újra el kell mondani. Új verseket akartam írni, már nem úgy, ahogy az esztéta néz a világra: szemétdombon is szépséget keresve, hanem ahogy a sebész dolgozik: a dolgok fölszíni szépségét átvágva.

Ekkor kaptam a belső parancsot, írni naplót, kulturális életünkről jegyzetet, írni dicséretet mindennapjaink apró tényeiről. És írok. Először még visz egy éjszakai vonat a tengerhez. Kivételes alkalom ez, hogy Pestről, Kecskemétről nemcsak Újvidékig vezet az utam. S naplóírói vállalásomra Vodicén nyerek igazolást. Illyés Gyula könyvét, az Itt élned kell címűt, esszéinek, naplójegyzeteinek nagy gyűjteményét megjelenésekor átlapoztam csak, legtöbbször előbből már ismerhettem. Vodicén egy kis nyaraló egyetlen magyar nyelvű könyve volt, napokra tulajdonom. Olvasom írásait, újra és újra olvasom mottóját, s magamnak is időmácsolom munkámhoz igazolásként: „Mindazt, amit egy író naplójába való feljegyzésre érdemesnek tart: az irodalomhoz tartozik. Az irodalmi kritikát az életre is lehet alkalmazni. Néha kötelesség.” Az Itt élned kell című kötet most minden nap a kezem ügyébe kerül már. Így lesz egy-egy könyvnek kis története, így lesz egy-egy utunk szellemi értelemében is vándorlás. Talán a legigazibb kaland.

Augusztus elején, Kecskeméten immár, groteszk emlékművet állítok a nyárnak: a csöppnyi fürdőszoba fehér csempéjére ragasztom utazásom tengerkéek prospektusát: Pirovác, Jezera, Betina, Tijesno, nevetnek rám a dalmát városok. Tenger és diólevél — mondja Csoóri Sándor. Fintort csinálók, úgy nézek bele most a tükörbe. Azt mondom: tenger. A tükör meg tükrözi, tükrözi kérlelhetetlenül: diólevél.

Hazaérkeztem, vár Kecskemét, Szeged vagy Budapest. Sokszor a véletlenül is múlik, melyik busz állomására csattog ki a nyúlcipő. De szerelmes hazatántorgó lettem talán én is? Mert először szüleim városába, Csongrádra megyek. Megnézni az augusztusi Tiszát. Megnézni: homokjából terített-e már szőnyeget. Nem szülővárosom; csak szüleim városa. Mégis remélem, pár napra visszafogad. Hazalátogatásomat azonban egy váratlan esemény zavarja: otthonlétem első napján semmivé foszlik kék bársonyfarmérom. Négy éven keresztül leghűségesebb ruhadarabom. Története is érdekes, hisz szakadékokkal ékeskedő világok között ível ez a nadrág. Négy évvel ezelőtt egy brazil lány hozta Svédországból, azóta e bársonyt Budapest, Titograd és Leningrád kövei egyaránt koptatták. De a helyét mindenütt megállta: Jó volt arra, hogy a Gellérthegy oldalában beatkoncerteken a fűre üljek benne. (Az új zene: hangjai által megkapod a programozott mogyoróföldek Amerikáját és kolniillatú könyveivel Párizst.) Jó volt arra, hogy miniszterekkel rangos fogadáson a gazdáját öltöztesse. Jó volt arra, hogy a világ templomait s Ady-emlegette óljait végigsétál-

járn benne. S most egy keddi napon lerogyott mégis, bársonylelkét kilehelte; emléke örökkön él; hisz nemzedékem egyik jelképe volt. Fontos döntések asztalához minket odaprotezsált és ő irányította visszavonulásunkat, kivonulásunkat ezen agyontervezett, agyonfegyverzett világból. Végsorsá is jelképes: mintha Ady föl-földobott kője hullt volna hulltával vissza. Vagy mintha Rimbaud érkezett volna vissza képzete által Afrikából, vagy mintha Tamási Áron Abele hullt volna vissza a Hargitára Amerikából.

De félre a trefával, félre a játék fintorával; ha egy nadrág leomlik, ha omlik is valóban, mint ahogy csak a várfalak, az még nem jelenti egy ember omlását, nem egy nemzedékét, nem egy izléshullámlását. Végül is mi varrtuk, mi öltöttük magunkra a beat jelképeinek rongyait, nem a jelképek és rongyok találtak meg és találtak ki minket. Tudjuk, elmúlt időköt összegezve, azt is: a beat korszakos lázadásunk nagyasszonya volt, de nem volt egy életre társunk. Máris a discozás üzleteinek és ámitásainak társa, kézen fogva jár a gondtalannal és gondolatlannal, kézen fogva a disznófejű nagyúrral is.

Azt hittem, az egész nyarám Csongrádon telik el. S most készíthetem a végső leltárt, öt napot voltam összesen bölcsőhelyemen: otthon. A kisváros gyönyörű — nyugtázom. A Tisza holt ágainak nagy ölelésében, a Körös és a Tisza partján, még mindig olyan, nagy barna pókos csöndben, tetszhalottan, ahogy Juhász Gyula is látta. Minden múltat a helyén találók, csak épp volt barátaimat nem találom. Egyik keleti, másik nyugati ország orvosgyetemén tanul, harmadik Esztergomban tanít, szarvassá változott fiú, özléptű, elfutó lány a negyedik, az ötödik. Szétküldi embereit ez a kisváros is. Tája, bár oly szép, de szellemisége, kultúrája, élete lemaradva kullog utána. Ez a vidék lehetne híres, de híre sem túl érdekeltő, éppen most tapasztalom. Fölkérésre jegyzetét írtam a csongrádi Tiszáról, de közlése késik-késik; egy híradás a Bálatonról, Namíbiáról, Velencei-tóról, Velencéről: mindig elébbvaló. Talán ezért is a barna, pókos csönd.

„És az országban a törekeny falvak / — anyám ott született — / az eleven jog fájáról lehulltak, / mint itt e levelek” — emeli mutatóujját figyelmeztetőn József Attila. Gazdasági-politikai értelemben látomásán há túljutottunk, kell, hogy kulturális értelemben is egyértelműen túlhaladjunk. Akit a „törekeny” tanyák, falvak, kisvárosok indítottak, az az értelmiségi ennél kevesebbet küldetése által elérni nem akarhat!

GÉNJEINK BANKJA

Szerencsém vagy szerencsétlenségem? — hogy attól a fészektől, amelyben születtem, mindmáig nem kerültem messzire. Lehet szerencsém is, ha elfogadjuk a tételt, hogy aki határolt, nem szükségképp korlátolt. Egyetemre, Budapestre; s a Forrás szerkesztőségébe, Kecskemétre, de ez 100—150 kilométernyi távolság csupán. Messzebbre csak egyszer-egyszer. Mint a fecskék, délnek szállók ilyenkor, egyszer Split, egyszer Bar környékére; amely utóbbi vidék épp mostanában dőlt össze, mint egy kártyavár. Bedöntve azt a nyomot is, amelyet homokjába léptem. De ezek alig távolságok, s nem a távolba elfutó utak. Bár sokszor egyik embertől eljutni a másikig, vagy egyik fölismeréstől a másikig: alig kisebb út, mint elhajózni a Holdra. Álomban és gondolatban persze ezeknél a százkilométeres, ezerkilométeres utaknál nagyobbakat is megteszek: de olyankor mindig föl: északnak, motyogva a Délsziget nincs törvénykezését. Egy ritka alkalomkor azonban, gyönyörű késő őszi napon Hvar szigetére vetődtem. Órákig ültem, napokig a szálloda teraszán, amely egy kicsi tengeröbölre nézett; de ez az öböl újabb és újabb körökben kiszélesedett s ott volt a távolban a határtalan, nyílt tenger. Néztem áttetsző, kék vizét. Vártam a hajókat, s hajók helyett beúszott képzeletembe egy furcsa verscím: Tanyák a tenger kikötőjén. Beúszott gyerekkorom a tengeröbölbe. Noé bárkája: kikötött a hajótörött múlt. A verset magát nem írtam meg azóta sem; de ennek a bárkának a rakományát újra meg újra leltárba veszem magamban.

Tudatomra anyai nagyszüleim tanyáján ébredtem, Csongrád város tanyavilágában. Nagyrétnek hívják arrafelé; a Tisza szabályozásakor lecsatolt holt-Tisza vizét guggolják körül, egymástól szemlátásnyi távolságban a tanyák. A gyereknek mesei világ. Valójában illúziótlanabb, hidegebb. Az otlévő talpalatnyi földet maga nagyapám hódította meg; rokoni kaláka segítségével építkezett rá a házasságkötés idején. Utolsó lakója is ő volt: holtával összeroppantak az épületek is. Eljött nemrégén egy fiatal fényképész: lefényképezte a behorpadt mellkasú kemencét, a nekifeledkezve továbbnyíló, továbbtermő körtefákat. Tudom a címet máig, először Nagyrét 56, majd Csongrád, Tanya 1006. Az első osztályokat is ott jártam, a tanyai iskolában. Majd a szüleim házat vettek a városban, s akkor — 1960 táján — beköltöztünk. Nagyszüleim parasztemberek voltak, apám is. Nagypám pontosabban szólva: bolgárkertész. Nem nemzetiségére nézve bolgár; azt jelenti a kifejezés, hogy melegágyi módszerrel palántákat nevelt, paprikát, karalábét, káposztát, ha a palánták megeredtek, földágyakba kiültette őket, s a holt-Tisza vizéből öntözte, árasztotta az ágyásokat. A ténylegesen Bulgária felől érkező vándorkertészek közvetítették a módszereket, tőlük tanulta nagyapám is. A Szabó Pál által talpalatnyi földnek mondott földdarabon a semmiből alapozta életét. Beillenék valóságosan is Szabó Pál-i hősnék, talán azt is hihetném, hogy Góz Jóska küzdelmét az ő sorsát mintázva írta meg a biharugrai író. Anyám anyja pedig sütötte a kenyeret, piacolt a zöldséggel, csorgatta a túrót, köpülte a vaját, építgette a gomolya kicsi tornyait. S ami csoda volt a tanyavilág életében: a lányát 1940-ben, a világ omlásának közepette beíratta a kiskunfélegyházi tanítóképzőbe. Láttam az apácák által fönntartott intézet hálótermének a képét, elsárgult, korabeli levelezőlapot. Mint egy hosszú istálló, s benne kétsoroson vagy 25—25 ágy. Egyetlen kicsi kályha a bejáratnál. Gazdagság, rang szerinti sorban az ágyak. Aki legelőkelőbb: legközelebb a kályhához, aki a legelőről való, aki a legnincstelenebb, az a terem legvégében. Az utolsó előtti ágy fölött, kicsi tintaceruzás csillag: a terem végében, az utolsó előtti volt az anyám ágya. A mellette, a legutolsó ágyon fekvő kislány egy hideg téli éjszakán valósággal megfagyott. Reggelre agyhártyagyulladását kapott s röviddel azután meghalt. Anyám túlélte, de a templomba nem nagyon jár el, s a történetek után ezt nem is csodálom. Ki fog kapálni, ha te is itt vagy — mondogatták neki mellesleg állandóan, vették bele a suszter maradji a kaptafánál törvényét. Mégis megbontotta a több évszázados családi rendet, dicsőség küzdelmének.

József Attila A Dunánál című versében van egy gondolat, amelyet nem értünk még eléggé: „Egy pillanat s kész az idő egésze, / mit százezer ős szemlélget velem. / Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak, / ölték, öleltek, tették, ami kell. / S ők látják azt, az anyagba leszálltak, / mit én nem látok, ha vallani kell.” Ez az én értelmezésemben azt jelenti: a realizmus, a tükrözés ilyen vagy olyan elmélete nem kérheti tőlem, hogy csak a jelent s a szerelmét mindig ígéretgő szeretőt, a jövőt nevezzem meg. A múlt kimondása is ránk bízott. Emberi küzdelem tartalmi, programjai maradnak a némaság okán kibeszéletlenek hosszú éveken keresztül. Vannak levelek, amelyeket elveszít a posta — egy évre vagy ötven évre —, de ha előkerülnek! emberöltő múltán is elviszi a címzettnek. Emberi küzdelem üzenete, erkölce és esztétikája van a némaság borítékjába zárva sokszor, s ha szerencsénk van, most ránk is bízott a kézbesítése. Ha a meggyűrődött, megszakadt levélnek csak egyetlen mondatát is továbbadjuk, már elősegítettük azt, hogy késszé legyen az idő egésze. Mért anakronizmus ez — amint mondja sokszor a kritika —, mért korszerűtlenség? Volt bennem vagy van még ilyesféle küldetéstudat? Nemzedéktársaimban volt és van? Remélem: igen, s remélem e tudatot hasadás nélkül keresztül is tudják vinni a korszerűtlenség, a romantikus látás, a másodlagosság, a Nagy Lászlót vagy mást utánzás hamis vádjainak csatamezején.

A József Attila-i őssejtek nyomozásában a géneknél jár a tudomány. S tudunk a génbankokról is. A jól működő gazdagságban a valódi bank kötvényeit az örökösök évtizedek múltán is beválthatják. Én pedig hiszek a génbank érvényes betéteiben. Azzal együtt, hogy tudom, az a volt élet sokszor nem válik dicsőségünkre, dicsérete

hát valóban anakronizmus. De az ábrázolás, a látás és láttatás nem dicséret. Illyés Gyula vallotta egyik kézközeli író társáról: szépirodalmi műveinek anyaga, szegény-parasztságunk élete, az nem válik dicsőségünkre; annál dicsőségesebb, amit formált belőle. Nem a tárgy, hanem a megformálás és megformáltság lehet tehát mindig kérdéses. József Attila azt mondta s azt üzenté jó előre is: mi már nem vagyunk „az anyagba leszálltak”. Viszont „az anyagba leszálltak” átöröklött szemérlől lemondhatnak az örökösök büntetlenül? Az anyag, az anyagformáló munka társadalmában!

FÖLDI ÉS ÉGI TANYÁK

Juhász Gyula vesszorait izlelgetem. A csillagokról írja: a csillagok égi tanyák. Mert az ő képzeletében a körülötte lévő tanyák még tényleges, élő, földi világrészek voltak. Mennyire másként van ez már az én képzeletemben. Én a minket körülvevő tanyavilágra is azt mondanám már: égi tanyák. Hisz látomásosan úgy jelennek meg előttem: rajban épp készülnek fölroppenni a madarak és csillagok magasságába! Azért mondom el mindezt: művészeti életünkben ez a két út, ez a két látásmód a döntő. Az egyik a realistább, valóságközelibb, E látásmód képviselői a környező világ valóságát az apró részletek hűségesebb leírásával adják. A másik irányzat képviselői számára tárgyak, emberek és eszmék már elvontak, lebegőek, éles fényvel átvilágítottak, látomásosak. Írók, festők, grafikusok és zenészek esetében sincs ez másként. Ne tegyük egyik izlést se egyeduralgokodóvá, egyedül üdvözítővé. Önmagunkat szegényíteni csak.

Aki ebben az országban költő: tudhatja, József Attila, Nagy László országában alkot. Aki zenész: tudhatja, Bartók, Kodály és Kurtág György országában alkot. Aki képzőművész: tudhatja, Csontváry, Kondor Béla és Tóth Menyhért országában alkot. Elhivatottságának, felelősségérzetének záloga e tudat. Jobb kezünknel még ott vannak a földi tanyák; művészeti életünkben ott vannak azok az alkotók, akik számára szent a legkonkrétabb, legkézzelfoghatóbb valóság. Bal kezünknel már ott vannak az égberöppenők, fénylők, az égi tanyák; művészeti életünkben ott vannak azok az alkotók, akik számára a legszentebb a látomássá tett valóság, az elvonatkoztatott valóság, a mértani ábrákig, vonalakig, írásjelekig egyszerűsített vagy bonyolított igazság. Így: ha jobb kezünkkel is, bal kezünkkel is átkaroljuk művészeinket, átöleljük őket, önnönmagunkban is átíveljük e kettősség partfalait, választásunk által így leszünk leggazdagabbak.

ÁTVILÁGÍTOTT FÖLDGÖLYÖNK

Sokat gondolkodom mostanában a tömegkommunikációs rendszer fejlettsége és a világunk dokumentálásának elmaradottsága közötti ellentmondáson. A hírszolgálat milyen rendszere körülöttünk! Televízió, rádió, napilapok, szakfolyóiratok. Kétféjű borjú születik Ausztráliában: másnapra már megtudjuk. Filmsztárok éjszakai kalandjaival hajnalra berobognak a vonatok a világ négy égtája felől. Átvilágított földgölyönkre úgy nézhetünk rá, mint röntgenképen egy magzat fejére. Nagyapám, ha élne, tudom, napestig a televízió előtt ülne, hogy a föl-föltűnő világtérképen megkeresse kusza életének körülhatárolatlan pontjait: katonameneteléseinek érthetetlen és értelmetlen állomásait. A világ más-más pontos időjéhez addig igazítaná egyetlen falórájának mutatóit, míg végre összezavarodna az egész szerkezet. Nincs pontos idő — mondaná, de megtudná mégis, hogy életét nem feketére festett deszkakerítések határolják, hanem csillagok kék vizükkel a tengerek. Nem hallgatna több mesét arról, hogy aki a világ végéig elgyalogol: belelógathatja a lábát a semmibe. Hanem a televíziók képernyőjén keresztül, a filmek vásznán keresztül naphosszat lóbázná lábát a világvégi semmiben. És mégis milyen keveset tudunk... És mégis mennyire félek attól, hogy mai világunkat nem tudjuk végül dokumentálni, kifejezni. Hogy emberi

küzdések tartalmát, értelmét elhomályosítja a feledés. Hogy eltérő akaratokat összesomos az idő. Hogy olyan terep marad utánunk, mint a mélyszántott földek: egybeforgatva virág, gyom, tők és tőkinda. Még a mártír sem tudja hátrahagyni mártíromságának jegyzőkönyvét. S az elveikért veszők gyászjelentését szívtépő ripacs-Rómeók gyászhiře mellé sodorja a szél. Mert a „hír” és az „információ” nem azonos. Mert távoli toronyszállodák porig égését látni nem elég, ha testközeli hitek földig omlásáról hírt adni nem lehet. Esti mesével a hóhatárig elcipelni fagyos szívünket nem elég, ha önmagunkig eltalálni nem lehet!

Lehet-e versekkel dokumentálni porladó életünket? Költő számára ennél fontosabb kérdés nem létezik. A nyelv legnemesebb féméből milyen verseket kalapált például Nagy László! De jelképek, allegóriák erdeje irányába indult ő is. Szürreális képzeivel a valóságost álombéli párja mellé állította. Mint gyógyszerrel a betegek: a keserű gondot sokszor édes mázzal együtt adagolta kényszeredetten, hogy piluláját ki ne köpje az úr. A könyvek rengetegéből egyszer talán majd egyetlen mondat is elég lesz: egy elrejtett tétel, mely megoldani segít kuszált életünk többismeretlenes egyenletét. Vagy talán a könyvekre is kíméletlenül rácsukódik a fedelük s olyan simává takarja őket, mint — említettem — a virágos s gazos földeket az új szántás és boronálás? Hiszem, maradnak újabb éveinkről versek, melyekre jobb jövő vár. Ezek címét a papír tűzfalára ideírom. Nagy László Gyászom a Színészkirályért versét gondolom egynek, s Kormos István Pásztorokját, Illyés Gyula L. Z. halála című versét. Ha ezeket nem ismerném, ha itt és most, az 1970-es években a szemem látára ezek meg nem születtek volna, nem hinnék a költészet lehetőségében. Nem hinnék a szó mélyszántásának őszi mélyszántások közömbösségét legyőző erejében. Nem hinnék semmiféle munkám értelmében. A verset akkor, a dalt olyan selyem nyaksálynak hinném, amelyik ficsúrok nyakába való, de nekem nem kell!

SZÉLKAPPAN

Hetilapunk tv-krónikájában olvasom, hogy egy költő szinte az antik művész, Martialis „Verskönyvem kiherélni mért kívánod” gondolatát mondta el saját szavaival a műsorban, egy szövege hányattatásai kapcsán. Milyen kár, hogy már előbb nem ismertem derék költőnk idézetét, hisz oly sokszor hiányzott nyelvem hegyéről a kölcsönözhető nagyerejű mondat: Verskönyvem kiherélni mért kívánod? Vannak végérvényes, megmáshíthatatlanul pontos megfogalmazások, ez a mondat — természetesen a fordítás segítségével is — ilyen. Hallottam, s ezentúl része lett mondatkészlettemnek, fegyvertáramnak. Dadogtam magamban ezt a gondot eddig is. Töprengtem azon, hogy egy-egy gondolatmenetünkből vagy másokéből sokszor a legfontosabb gondolatokat, mondatokat felejtjük ki vagy ejtjük ki. A szöveg magját. Amelyre éppen a legfontosabb üzenetet kellene bízni. Mert egy szöveget nem mennyiségi károsodás ér, ha egy-két mondatát elveszíti. Minőségét érheti károsodás. Nem nagy ügy az ember haja —, különben nem az Sámsoné sem, de véletlenül mégis abban volt az ereje, Sámsonunkat visszük fodráshoz — vagy nem —, mikor írásunkat megformáljuk. Szélkakasunkat visszük heréltetni — vagy sem —, mikor írásunkat megformáljuk. Akkor a herélt szélkakas — pedig csak egész picinyke részét vesztette el —, már nem szélkakas, csak afféle szélkappan. Kompromisszumokra hajló, képzavarokra hajlamos, az árnyalatokra nem eléggé ügyelő, a minőség és mennyiség viszonylatai iránt érdektelen világunk könnyen eshetik már a nyelv, a kifejezés csapdáiba is. A herélés nem nagy ügy, hiszen kit zavar — legalábbis az anyanyelvi kifejezés szintjén kit zavar még —, hogy a paripa nem csödör, az ökör nem bika, az ürü nem kos, az ártány nem kan, vagy a kappan nem kakas. Csödör és paripa, anyanyelvünkben mára egyik is, másik is: ló, ló! Aminthogy egyik szöveg is, másik is: vers, vers, több-kevesebb szó, szó. Kakas is, kappan is kuktába való, keményebb húsuk ott gyorsan puhul. Sokszor hízelgő is a metszettség állapota. Ünnepeyles.

A nyelvi manierizmus, romanticizmus fürdővizében lubickolhat az, s lehet, hogy győztesen, megtisztultan száll ki belőle, aki a köznapi lovat is paripának mondja. Egyik költőnkre, tréfásan, magam is azt szoktam mondani: ő minden lovat paripának mond. S nemcsak maga a fogalom, a szinonima szép, hogy paripa, szép a valós paripa is. Befogható, mozgása kifinomítható, viselkedése kiművelhető; gyors, erős és szép állat. Nem elképzelhetetlen, hogy tudatunkban épp a paripa képében jelenik meg az absztrakt, a fogalmi, a lóság. A nyelvi nemtörődömség azonban, amely példánkban csak játék, könnyen az elvi nemtörődömség szakadékszéléhez vezet el bennünket.

Mindkét tévedés felnagyítja, kiszolgálja a jelen időt, és veszélyezteti a jövőt, a változások és fejlődések folyamatát, amely az emberi létezésnek és a létezésről való gondolkodásnak, filozófiáknak kulcskérdése. Az anyanyelv szókészletéből például csak azokat a szavakat és kifejezéseket használhatjuk bizakodón, amelyek időtállóak. A divatok, korlátlások által felröppentett kifejezéseink ma még érdekesnek, időszerűnek tűntethetik föl a szöveget, de holnapra élvezhetetlenné, dagályossá változtatják. Klasszikus íróink, költőink azáltal is klasszikusaink, hogy nyelvezetük átíveli — és átvészeli — az időt. Az elfeledettek, elhullottak pedig a nyelvezet, a stílus, az ízlés szabadságharcát is elbukták. Úgy jártak, mint az a szem szilva, amely éréseben kemény húsú, kemény héjú, égszínkék és hamvas, idejemúltán pedig színét, illatát veszített, megpuhuló és elhulló. Milyen hűtlen tud lenni hozzánk a nyelv, még klasszikusainkat is meg-megcsalja, erre olvasom Nemes Nagy Ágnes mesteri okfejtését. Arany János egyik kiemelkedő versét teszi Nemes Nagy Ágnes számára, megvallom számomra is, disszonánssá, lefokozottá az a kifejezés, hogy: kacsó. Pedig csak egy — egyetlenegy — kifejezést vétett el Arany. Azt is csak évszázadok mértékében. A jövő kódán átnéző szeme nem láthatta, hogy a női kéz szinonimájaként írott szavát mivé romantizálja, cukrozza, nyálazza majd a jövő. Olyan szóra voksolt a jelen sугására hallgatva, amelynek nincs jövője. Ez a kiüresedés, a manierista nyelvi építmény rommá dőlése a ma alkotóját is fenyegeti. Figyelmeztetőek a múltbeli példák, hogy nem elég az anyanyelvet a napi megfelelés igénye szerint formálni. Nyelvünknek van olyan rétege, amelyik csak a jelené; a jelképes értelemben vett kiherélt, kiherült, kimetszett szavak, kifejezésformák, hasonlatok, jelképek rétege ez. És nyelvünknek van olyan termékeny és termékenyítő rétege, amely magában rejti a jövőt.

Példabeli paripánkról van szó, amelynek erejét, szépségét, munkabírását, lehet, sokszor megcsodáltuk, de amely paripa ezzel együtt nem tényezője a jövőnknek. Még a reprodukálás szintjén sem, ugyanis még a jövődő paripái sem a mostani paripák által fogannak. A szélkakasnak ne tulajdonítsunk szépséget és jelentőséget. Nem támasztja, nem éleszti a szelet, csak jelzi. De a szelek kappanához képest neki is előnye, kitüntetett szerepe van; a szélkappan ugyanis csak a szélcsend mérőműszere.

A nyelv és a gondolat számomra szétválaszthatatlan; amilyen törvénykezésű és természetű a nyelv, a gondolatközlés eszköze, olyan törvénykezésű maga a gondolat is. Amit elmondunk a nyelvről, mondjuk el tehát a gondolatról, a gondolkodásmódról is. Milyen hűtlen tud lenni hozzánk a gondolat, amely pedig embervoltunk legfőbb záloga —, de klasszikusokat is megcsalni képes.

Kiemelkedő jelentőségű verset vagy bármely írásművet tehet disszonánssá, lefokozottá a gondolatmenet egyetlen zökkenése. Természet tudósok igazolhatják, fizikusok, biológusok, hogy a kutatómunka, felfedzőmunka biztosnak hitt építményei dőlhetnek össze, válhatnak befejezhetetlenné a gondolatmenet egyetlen hibája után. Olyan gondolatföredékre voksolt ott a költő vagy a felfedező, amelynek nincs jövője. Figyelmeztetőek tehát itt is a múltbeli példák, hogy nem elég a gondolkodásunkat a napi megfelelés igénye szerint formálni. S továbbmegyek: nem elég cselekvésünk rendszerét a napi megfelelés igénye szerint formálni. Gondolkodásunk és cselekvésünk rendszerének van olyan rétege, amelyik csak a jelené, nincsen távlata, ígérete; kimetszett, kimiskárolt — és ezzel együtt sokszor tetszetős és szolgálatkész — gondolatok, mozdulatok rétege ez. És van — lehet! — olyan termékeny és termékenyítő

rétege, amely magában rejti a meglátást, a felismerést, a mérést, a jövőt. Termézetesen ez utóbbit fenyegeti a kimetszés idézett réme.

Nem a jelen idejét akarom lefuvintani a por-Kronosz tenyeréről, nem a jelen-lét és jelen-idő rangját akarom lefokozni. A beszédünk általában megkülönbözteti a cselekvés folyamatos vagy befejezett állapotát. E kettősség sűgására és sugalmazására hallgatva a folyamatos, a távlatos, a termékenyítő jelent szeretném méltó rangjára emelni, s csak a befejezett, befejezettnak tudott jelent lefokozni.

Csak a nyelvében, gondolatrendszerében és példázataiban — ez utóbbi döntéseink és cselekedeteink modellje — ép, sértetlen, metszetlen szövegre bízhatja az ember az üzenetét. Üzenete akkor majd időtálló lesz, érvényes lesz, átüti a jelen, a jelenlévő múlt és a jövő között épített, mindenkori vastag kőfalat. Martialis, idézett antik költőnk, légy velünk.

MŰHELYEK

Mellemnek szegeztetik egy kérdés, kívülről kérdez valaki, pedig lehetne számvető lelkiismeretem belső harangkongása is. Megvan-e még benned a közösségek munkálkodás régi nagy illúziója? Van-e közösség? A Forrás szerkesztőségében dolgozol, ezért így is kérdezem: miért nem tudnak ma a folyóiratok sem igazi alkotó közösségeket teremteni? — Ígyen kongat a harang. Napokig, hetekig magammal hurcolom e kérdést, e zűgássá idegesedő harangszót. Mígnem annyi letisztul bennem: az én közösségem csak a nemzet, annak hangalakja e szó. Munkálkodásom színtere az úgynevezett műhely —, vagyis hát a műhely lehetne. A szellemi műhely. Nagyon szép maga a fogalom is, hisz régi kovácsműhelyek páráját küldi felénk, a kétkezi munka céhbeli műhelyei üzennek általa. Üzenik az odaadást, de üzenik azt is, hogy az író nem gép, még az írógép sem gép, a szó gazdasági értelmében, nem automata, amelyet a szellem ellenőrzése nélkül magára hagyhatunk. Hovatartozásunkat már definiáltuk; most rajzoljuk a levegőbe a kéz madárröptének kérdőjelét: hogyan is, miért is vesztettük el műhelyeinket?

A folyóirat-szerkesztésben, rádiózásban, könyvkiadásban, még a színház életében is romboló hatású az az elgondolás, miszerint például a folyóiratot: „nem írják, hanem szerkesztik”. Tehát a munkára ránól az adminisztráció, a szellemi műhelyre a hivatal. Adynak volt Nyugatja, Móricznak szigete, Kelet Népjeje, ezekhez képest talán hősiesebb erőfeszítés, de már a műhelymunka szétesésének példázata Németh László Tanúja. A műhely helyébe a laboratórium egyszemélyre szabottsága lép, mondom, hősiesen, de inkább tragikusan jelzesszerűen. S következik a laboratórium helyébe lépő iroda.

Hogy a fogalmaink körüli ködöt továbboszlassuk, hogy tisztán láthassunk, szűrkáljuk csak a ködöt. Egy futballcsapat vagy egy cirkuszi, színházi előadás „közönység” nélkül maradhat. A maximálisan individualizálódó ember, a moral insanity embere, a szociológia kifejezésével anomiasodónak mondott lélek egyszercsak „közönység” nélkül marad. Az írónak, a bohócnak, a színésznek, a szerkesztőnek ettől függetlenül lehet kisebb és nagyobb közönysége. A legnagyobb közönység — épp a közönységi társadalomban — maga a társadalom. Az író és a szerkesztő viszont — mivel mindkettőnek a munkája hagyományosan műhelymunka — „műhely” nélkül maradhat. Az irodájában is. A széke alól akkor csúszik ki a föld.

Választ adni tudsz-e hát? Nem tudok. Csak kérdőjelet író kezem röpköd madárként a levegőben.

FEHÉRINGES FOGLYOK

A történet — amelynek filmjét magamban újra vetíteni próbálom — 1974-ben játszódhatott. Az Eötvös Kollégium portáján hazaérkezésemkor sürgető üzenet várt: keressem a kiadóban Kormos Istvánt. Első verseskötetemre akkorra már szerződést kaptam, a kézirat rendezését is befejeztük, megegyeztünk végleges címében, a Fehéringes folyókban. Nem tudtam mire vélni ezt a hívat. Kormos Pista olyan szigorú

tekintettel fogadott, aminőt arcán sose láttam. Miképp gondolom én azt — kezdett bele üdvözlés helyett —, hogy a kötet címét az utolsó pillanatban, az ő tudta és beleegyezése nélkül, önkényesen megváltoztatom. Most jött vissza szabadságról, és megdöbbenéssel tapasztalja, hogy megváltozott a kötet címe. S talán azt hiszem, hogy ezzel az újonnan kreált címmel majd megjelenhet a kötet?! Nem értettem az egészből egyetlen szót sem. Nem voltam időközben a kiadóban, nem változtattam a címet. Miféle új címmel...? — kérdeztem elképedve. Pista bement a titkárságra, hozta a kötet iratait, saját szememmel olvashattam az addig ismeretlen címet, betűzgettem megdöbbenve: „Fehéringes foglyok”. A félrehallás ördöge, a nyomda ördöge incselkedett velünk, nevettünk egymásra rövid magyarázkodás után. Kormos valamelyik legelső ügyviteli anyaghoz diktálta a címet, a gépirónó félrehallotta, folyók helyett foglyokat értett, s az új cím megindult tovább a maga útján, épp hogy föl nem szökött a kötetre. Azóta is dédelgetem magamban ezt az orozva költött címet: Fehéringes foglyok. Elvesztését kicsit sajnálom is, hisz a mindenkori költészet lényegéről mennyi mindent elmond, s milyen képi erővel, micsoda látással. Ha dicsérem, kinek a zsenialitását dicsérem? Senkiét. Esetleg a süket fülét, amely megalkotta. S most vált alkotóerővé először, mindeddig a költészet kudarcának eszköze volt, amidőn — úgymond — csak süket fülekre találtak szavaink. Az ördög, a nyomda ördögének szokás mondani, eddig is incselkedett velünk. Kiskabát helyett azt írta, hogy kisbabát; lőszert helyett azt, lőszőr; ceruza helyett azt, cenzura; írni helyett azt írta: írni. Az ördögi tréfájával ekkorát még nem segített, lendített rajtunk. Ha magam elé idézem a kötet címét, mindig eszembe jut az a másik is, az a félreértett is. Eszembe jutnak sorra a költők, a fehér inges foglyok, a létezők és lehetőségek foglyai, a pokoljárta dudások, akik minden csapdából, ütközetből, a világ sarából mégis tiszta ingben lépnek ki, bemocskolatlan a zászló és az ing. Petőfi és Ady, Radnóti és József Attila, Radnóti ténylegesen is, a fogoly, s „szabad leszek, a föld feloldoz” — üzeni. A halálba készülő József Attila pedig így fogalmaz: „E föld befogad, mint a persely.” Pengése, csendülése van a mondatnak, mintha fülünkben ténylegesen egy templomi perselybe dobott fémdarab csendülését hallanánk. A sors: az elítélté, a fogolyé —, hogy bevégeztetett. Az üzenet a fehér ingesé, hogy nem hiába, nem értelmetlenül. A perselybe dobott pénzdarab is életre kél, újra hasznosítódik, rövidesen. A perselybe dobott mondat is megéled. Hont Ferenc az egyetem egyik esztétikai szemináriumán hívta föl erre a hasonlatra figyelmünket. Erre a jelentésárnyalatra. Gondolatmenetünk szerinti fehér inges fogoly Nagy László is, gondolatmenetünk térképárajza lehet a Gyümölcsoltó című verse, melynek utolsó mondata így hangzik: „tisztának a tisztát őrizzük meg / oltalmazzuk az időben”. Aki a társadalomban szabad, vagy magát szabadnak hiszi, a megismerésben s az időben az is fogoly. Az egyetlen élet keretéből, emberöltőnyi esélyből pillant a teljességre s a véghetetlen időre. A halálra ítélt raboknak is kijár az utolsó szó joga. Hogy igazságukat, elképzelésüket, filozófiájukat még egyszer, végérvényesen összefoglalják, ki-vejtésük a kor falára. Az utolsó szó: a végérvényes, telitalálat pontos fogalmazás eshetősége. Amely megfogalmazás átível és túlmutat az utolsó pillanat osztagának telitalálatán. Az igazi költő minden egyes szavát, a legelső is, az utolsó szó természetét szerint mondja. Hisz a szó — és sokszor egyedül csak a szó — a joga és az esélye. S a fehér ing a joga és az esélye. Mely legendás fehér inget az elítéltek szintén az utolsó napon öltik fel, mint utolsó ünnepi szavukat. De amely legendás fehér inget sokak már az első naptól fogva viselik.

Kik: a bizonyos sokak? Kire ruházom rá végül is ezt a véletlenül talált címet? Radnótira, akit fájdalmasan megillet? József Attilára, akit jellemezhet, Pilinszkynek kölcsönöztem, hisz úgy hangzik, akár egy Pilinszky-vers- vagy -kötetcím? Hét évszázad magyar költőt illessen vele: fehéringes foglyok? Elégedjem meg azzal, hogy egy esszé, egy gondolatör, egy ars poetica részét alkotja? Vagy már-már sajnáljam (ha már a nyomda ördöge föllaiánlotta, játszva és incselkedve velém egy pillanatra), hogy lemondtam róla?

A szakítás terápiaja

Vele sem szakítok de elhagyni Téged sem akarlak —
mondtd hosszas töprengés után
Akkor pedig tovább itt nem maradhatsz!
Mintha öntudatlan kezdettől
e mondatváltásra készültünk volna
s csupán a kozmikus archívum őrizné
pár beszédünk sok-milliárd szavát
az ambivalens szenvedély alanyait
a meg-megújuló szövetség állítmányait
az összeomlás s elragadtatás minősítő jelzőit
a megnevezéssel szétzúzott jelentésű tárgyakat
s személyes mitológiánk hely- és időhatározóit
Mintha dolgainknak nem lett volna közepe
S lám most egyszerre minden megvilágosult:
január kilencedikén délután fél ötkor
otthonunkból az utcára léptél

Otthonunk? Asztalunk? Ágyunk?
Otthonom Asztalom Ágyam —
Pontosan kifejeződöm
e visszaszámított birtokviszonyban

Bútoraid ruháid s munkaeszközeid a könyvek
még helyükön rostokolnak
árva kis kabalapulid
merev üvegszemekkel ügyel rájuk
Zokogtató ez az objektív hűség
a föltarthatatlan széthullásban
Mert elbitangolnak a tárgyak
s parfümmel kevert cigarettafüstöd
beszívják a falak
Ágyneműbe ivódott testszagoddal végez a mosás
Kilincsre tapadt ujjenyomatod
letörlik jövőendő látogatóim

S mit pusztá jelenléted összefoglalt
képtelen rá a zsarnok emlékezet

Nincs tovább — csupán Nélküled
Mikor hiányod szorongásaival küszködöm
a düh nyújt némi vigaszt
Tudnom kéne persze megbocsátani
ha ennek még értelme volna

Nem az fáj hogy a munkaszobám heverőjén követted el
(bár e tény önmagában is cinizmust föltételez)
mit idegen nőekkel megtettem én is
hanem hogy rabságom idején történt
Kitartást ígértél kitartásomhoz
hogy könnyebb legyen a börtön
s tisztességünkön ne essék csorbá
De láttam o d a b e n t az álmoképen
miként vagy nélkülém szabad

Úristen micsoda éveket értünk meg együtt
s ki mindig nagy voltál a lemondásban
a célpróbát messze elkerülted
Ha vársz rám mehattél volna méltósággal
neked az kellett hogy kirúgjalak?

Hübriszed indítékain tűnődöm
Mily árulkodó a bukás fölé pajzsosult néma dac
pedig hasztalan álcázkodol
burkaidon átüt vétséged járuléka
s miként a birodalmak nem győzvén már erővel
a részek egységének látszatát lassacskán ...
de hagyjuk ezt ne jósoljon
ki nem született jósnak
Inkább lásson ha mer s legyen űzötten is
korának krónikása Úgyünkre térve
ne vedd kioktatásnak mi most következik:
a bomlás minden folyamat lényegrejtő
s a nagy motor az életösztön mellé
terveket mintadús távlatot kölcsönöz
Soha nagyobb kínálat a morális eladósodáshoz
Soha nagyobb esély ha ki ellenáll abba is belerohad
De mi célja a hősiességnek
hol az alattvaló alkalmasint röhög
míg a protektor a fogantatásig eltünteti létünk jeleit?

Írok hogy be ne dilizsek s nem vádaskodom
ha én nem mentem magam más meg nem ment tudom
Akár a kihányt étel merő esetlegesség minden mondat
közöttük a lényeg de jaj a megrágott változatoknak
Mitől romlik a remény a szerelem s a szó?
hogy előre utáljuk azt is ami még élet szerethető s kimondható
Ne vessen meg aki olvas ne vess meg te sem
az gyötör mi veled szép volt hát a mocsokra emlékezem
Csak a halottak tiszták — kísért egy konok halott
de nem megyek még nem megyek míg maradhatok

Közben

Bizonyos helyzetekben
a szavak elvesztik jelentésüket

Nem nyomtalak nagyon el? — kérdeztem az ágyban
és tüstént rádöbbsentem mily árulkodó
ez a célját tekintve visszavonulást előkészítő kérdés
(Egy külső értékrend nem kívánt diadala a legkényesebb pillanatban
Eszerint elnyomók s elnyomottak összeműködésétől forog a világ
nem függetlenül persze az elnyomás fokozataitól
S ha így volt-van-lesz — részünkről egy ilyen értékrend
csak tagadható ugye?)

Ne haragudj de „most” nem bocsátkozom stiluselemzésbe! —
közölted ironikusan mikor achillesi pontjaidat tudakoltam
Majd rájössz magadtól is Különben sem szeretem
ha valaki túl-technikázza —
Ezzel nyilvánvalóvá tetted: szerelmi gusztusod normális
s ha enyém is az együtt minden lehetséges

Úgy csinálsz mintha kibic lennél
noha jól tudod a bőrödre megy a játszma
Nem okoz ez benned tudathasadást?
Íme az ellentmondás melynek nincs föloldása
míg félig kényszerből félig önként
az el-nem-kötelezett Margón élek

Kaptatsz egy kopár hegyoldalon s mindig visszacsúszol
Álmodban is szorongsz tartva a szellemi kitoloncolástól
Aggodalmad hasztalan: utunk se föl se le

Szép a lábad
Csak a lábam?
Nem nemcsak a lábad
egész hőemelkedéses tested az
Tudván tudod de tőlem akarod hallani
hogy vágyad után beteljék hiúságod is
hiúságod az egyszerre átok és csoda

Meghalok! — suttogtad végül
s ezzel értelmet nyert egy korábban elejtett mondatod:
Néha úgy érzem hogy szétfoszlom a karjaidban
Istenem milyen halál ez az élet
ha már közben is emlékezünk?

Bokassa császár a Párizs melletti repülőtéren egy természetes mozdulattal felavatja múzeumát

fekete testvéreimnek

soha nem mondtam mást
kedves rokaforáim
a rókametaforák
ezek az édes mosolyok
amint panyókára vetett halállal
és ahogy illendő széttett étellel álltam a fönnyaló elé
hátha kiejti szájából a sajtot
hatalom nárcisztája: önmagából önmagát

minden szavam
s o l l e n i acélból készült háromvércsatornás mondataim
csak annyit jelentettek

ÓVAKODJATOK A PILLANATTÓL AMIKOR A PORTRÉFESTÉSZET ÚJRA DIVATBA JÖN

és íme divatba jött

nem gondolhatok másra
csak gyermekkoromra
amikor lefogtak hogy ricinust önthessenek a számba

és mindörökre
megmaradtam
lefoghatónak

ricinust töltenek a szemembe
hogyan megtisztuljak a képtől
amelyet születésem pillanatában láttam
ricinust töltenek a fülemben
hogyan elfelejtsem az abszolút A hangot
amelyhez az életemet hangoltam
és teniszlabdát tömnek a számba
de ezt már nem bírom ki
a pheidiaszi törzsfajlás mutációja vált belőlem

mondhatnám úgy is
a kintől egy új faj született
amelyik mindenütt száját növeszt
a szájába gyúrt teniszlabdán is száját növeszt

*a gyárakból kiömlő összes teniszlabdán száját növeszt
amit a közönség ma még nem ért
pedig előbb-utóbb tanácsos hozzászoknia
hogy ezentúl így kell játszani*

a kicsi teniszlabdák mindent kibeszélnek



VINKLER LÁSZLÓ MUNKÁJA

Mai észtköltőnők

Az észtköltés irodalom sajátos helyzetben van az európai irodalmak között, mert aligha van még egy népe a földrésznek, ahol a nők olyan kiemelkedő helyet foglalnának el a költészetben, mint náluk. Nő volt az észtköltés nemzeti ébredés legnagyobb hatású költője, Lydia Koidula (1843—1886), de a századvég és a jelen század első felének kiemelkedő lírikusa, Anna Haava (1864—1957) is. Ez utóbbi népszerűségét jól példázza, hogy több mint 200 versét zenésítették meg, s sokat közülük ma is gyakran hallani észtkórusok előadásában. E téren más hazai költő nem versenyezhet vele. Ugyancsak nő a 20. század, sőt talán az egész észtköltés irodalom legnagyobb lírikusa, Marie Under (1883—), s az érett költőnemzedék sorában is kétségkívül a nők állnak az élen, csak a 30—40 évesek korosztályában egyenlők az erőviszonyok a két nem között. Nincs tehát semmi erőltetett keresettség az alábbi válogatásban, amely a kortársi észtköltés irodalom tíz női költőjének verseiből nyújt rövid válogatást, hiszen a jelenkori észtköltés líra legjavából ad izelítőt.

Vannak, akik az észtköltészetben kialakult ősi munkamegosztás továbbélésében látják a jelenség magyarázatát. A férfi dolga volt ugyanis a mesélés, a dalok ápolása, továbbadása viszont a nőknek jutott osztályrészül.

Századunk észtköltés történelmének eseményei, súlyos megpróbáltatásai, viharai pedig nem a nők, hanem a keményebb szavú férfi énekesek szájára kívánkoznának.

Több mint másfél évszázados nyugalmasabb korszak után zaklatott idők következtek. Mindjárt a század elején ott volt az 1905-ös forradalom, amely Észtországban még erősebb megrázkódtatással járt, mint az orosz birodalom más tartományaiban. A társadalmi ellentéteket itt kettős nemzeti elnyomás is súlyosbította, a hagyományos német földesúri, és a cári, amely különösen a múlt század nyolcvanas éveitől kezdett erőteljes oroszosításba. A forradalmi eseményekben való részvétel miatt olyan kiváló írók kényszerülnek hosszabb-rövidebb ideig tartó emigrációba, mint G. Suits, Fr. Tuglas és E. Vilde.

Az első világháború német megszállást, majd polgárháborút hozott, amelyben a fehérek győztek. A húszéves polgári kormányzás 1940-ben megbukott, Észtország felvételét kérte a Szovjetunió szövetséges köztársaságai sorába. A második világháború kétszer végigpusztított az országon, az észtköltésnek csaknem egytizede külföldre sodródott, az 1944-es pánikhangulatban jelentős írók, tudósok egész sora hagyta el az országot.

Az észtköltés ért csapásokat jól szemlélteti, hogy számuk az utóbbi nyolcvan év során alig változott, a népszaporulat csak a veszteségek kiegyenlítésére volt elegendő.

Az észtköltés szépirodalom Európa későn induló nemzeti literatúrái közé tartozik. Több évszázados írásbeliség után a múlt század második felében bontakozott ki, s a jelen század elején emelkedett európai színvonalra. Ezzel párhuzamosan rekordidő alatt művelték ki az egységes és igen gazdag észtköltés irodalmi nyelvet.

A századelő észtköltés irodalmi életéből két messzeható, egymást folytató irodalmi és művészcsoporthoz emelkedik ki. Egyik az 1905-ben induló Ifjú Észtország, amelynek Gustav Suits fogalmazta meg a jelszavát: Legyünk észtköltés, de váljunk európaivá is!

A másik, a rövid virágzású (1917—1920) Siuru* csoport, amelynek Marie Under a vezető költője.

A közélet nyelve ebben az időben a német és az orosz volt, az elemi iskolák ki-

* Észtköltés mitológiai madárnév.

vételével ezeken a nyelveken folyt az oktatás is, s e két nagy nép kultúrája, tradíciós élete áttételek nélkül hatott az észti értelmiség között. De az Ifjú Észtország és a Siuru még messzebb tekintte, Párizsra is. Bizonyára ezért találunk itt-ott Gustav Suits és Marie Under verseiben egy-egy Adyra emlékeztető sort, mint például Under alábbi, *És csillag fut le* című versében.

Melyek azok a vonások, melyek a lentebb bemutatott tíz író nő verseiben az észti irodalom egészére jellemzők, s mi az, ami csak az ő sajátjuk?

Mielőtt a kérdésre rátérnék, hadd jegyezzem meg, hogy az egyes költőnőktől vett versek száma nem tükröz értékítéletet. Undertől kevés vers van itt, mivel az ő versei az elmúlt negyven év folyamán több alkalommal is szép számmal jelentek meg magyar fordításban.

Marie Under, Betti Alver, Kersti Merilaas, Debora Vaarandi és Ellen Niit verseiből az *Észt költők; Huszadik századi észti líra* (Európa, 1975) című antológia is közül több-kevesebbet mutatványt, a többiek viszont először szólnak meg magyarul.

Az észteknél a népköltészet ügye messze túllépett a tudományos kereteken, s a finnekhez hasonlóan náluk is olyan ideológiai alap vált belőle, amelyből a nemzeti mozgalom jelentős mértékben táplálkozott. Elsősorban a Kalevipoeg hatására kell itt gondolnunk.

A népköltészet tartalmi és formai ihletése a jelenkori költészetben is fel-felbukkan. Undertől kezdve kedvelt műfaj a ballada, amely azonban nála is, akárcsak az itt közölt Vaarandi-versnél, a tartalmat tekintve népi ihletésű, formára azonban nem.

Nyilvánvaló a népköltészeti hatás Veetamm kalevalás-kalevipoeges alliterációkkal megtűzdelt *Kannel* című versében, Merilaasnál pedig az *Óregapó dudánótájában*. Hainsalu *Varázsigeje* bizonyára az észti népköltészet, népzene legősibb rétegeinek újrafelfedezésével kapcsolatos. Ez elsősorban V. Tormis zeneszerző munkásságának köszönhető, amely a 60-as évek második felében talált élénk fogadtatásra az észti értelmiség köreiből.

Néha csak egy-egy fordulatban villan fel a népköltészet hatása, mint például Vaarandi *Darazsak éve* című versének e két sorában: — Ilyet senki nem látott még, / nem látott még, nem hallott még.

Itt már csak az észti népköltészethez szokott fül veszi észre a kapcsolatot.

Inkább ez utóbbi jelenség, bizonyos népköltészeti formai elemek felhasználása a gyakoribb. Az észti költészetben egyébként sokáig a nyugat-európai kötött versformák voltak használatosak, s csak az ötvenes évek végén terjedt el szélteiben a szabad vers.

A hazafias témájú, Észtországgal, az észti nép sorsával foglalkozó versek természetesen voltak a századelő nemzeti függetlenségért küzdő íróinál. Ez a téma azonban egészen napjainkig kíséri az észti költészetet. Lepakott róla a pátosz, nem vált édeskissé, banálissá. Kersti Merilaas néhány soros lentebbi versében, melynek címet se adott, nyilván azért, hogy az érzelgősségnek még a látszatát is elkerülje, mellbevágó az egyszerűség, az érzés őszinte mélysége. Viivi Luik pedig a fiatalok pátosztól irtózó kamaszos hányavetiségével írja, hogy a ceruzákat és az észti népet szereti.

Ehhez a tematikához kapcsolódik a természet élménye. Undernál, aki soha sem írta le egyetlen versében sem Észtország nevét, a szülőföld tájainak motívuma pótolja a hazafias verseket.

Az észti költészetben mondhatni központi helyet foglal el a természet. Ez az itt közreadott versekből is kiderül, pedig nincs semmi céltudatosság a válogatásban. Bárhova is nyúljon az ember az észti költészetben, mindenütt ezt találja. A gondolati, filozófiai mondanivalót legtöbbször természeti szimbólumokkal kapcsolják egybe. Ezek rokonok a népköltészet hagyományos jelképrendszerével, a költők ezt fejlesztik tovább. Elég, ha illusztrációul az első Under-versre utalok, a lefutó csillag és a halál párhuzamára.

A férfi és női költők között ebben a témakörben csupán annyi a különbség, amennyi az érzélemvilág különbözőségéből természetszerűleg adódik.

Tipikusabban nőies vonásokat mutat a szerelem, az asszonyi sors, az otthon nyújtotta költői élmények megjelenítése.

A hagyományos észti költészetben rendkívül visszafogottan szólal meg a szerelem, jobbára szimbólumokba rejtve, mint a népköltészet is teszi. Ennek az örökségnek a továbbélését napjainkig megtaláljuk, de szép számmal akadnak, akik kitörttek ebből a körből. Under volt az első az észti költészetben, aki 1917-ben a nem sokat sejtető Szonettek címen megjelent kötetének expresszionista verseiben bátran megszólaltatta az érzéki szerelmet. Fogadtatása az Adyéhoz hasonlóan vegyes volt, de a fiatal értelmiségiek körében fergeteges sikert aratott. Merilaas, Vaarandi, Niit elsősorban ezt az underi hagyományt folytatja.

Meglepő az észti női költőknél, hogy a gondolati, filozófiai líra iránti vonzalmukban, s e líra mélységében sem maradnak el a férfiaktól. A háborús és a háborút követő évek észti költészetében jelentős helyet foglaltak el a harcos, patetikus, sok publicisztikai elemet tartalmazó versek. Az észteknek azonban sikerült hamarosan megszabadulniuk a felesleges sallangoktól, ellentétben több más szovjetunióbeli rokon népünk költészetével, ahol ezek a vonások mindmáig fel-felbukkannak. A változás nem jelentette az észti költőknél a társadalmi-politikai kérdéseknek való háttér fordítást, hanem csupán a másfajta költői hozzáállást, amely a zárkózottabb, tartózkodóbb nemzeti karakternek is jobban megfelel.

A filozófia iránti vonzalom megmutatkozott már a fiatal Betti Alver költészetében is, s ez az évekkel tovább mélyült, de ott van Ellen Niit utóbbi időben írt háromsoros japán hajkujaiban, melyekből néhányat itt is olvashatunk.

Említettem, hogy a jelenkori észti költészetben vitathatatlan a nők vezető szerepe. Az alábbi szemelvények meggyőzhetik az olvasót arról, hogy ezáltal nem lett szegényebb az észti líra. Egyaránt megvan benne az érzelmi, gondolati gazdagság és mélység, csak valahogy sajátosan könnyedén, finoman, s ez az, ami érdekessé teszi, hogy felfigyeljünk rá.

BERECZKI GÁBOR

M A R I E U N D E R

És csillag fut le

*Olyan különös ma éjjel a hold:
ilyen szemtelenül új még sose volt.*

*Jaj, elhagytam a várost, a várost —
Hogy összenőttünk! Mindegy már most.*

*Aki tehetetlen, az társtalan is:
rá úttalan út vár, célja hamis.*

*Hát minden káprázat? árny? kusza jel?
Rigó friss füttyére riadok fel —*

*És csillag fut le a végtelen égen —
Mit visz el tőlem? Mit hagy itt nékem?*

*Vagy nem hagy itt semmit? ... Az éjszaka hallgat.
Egyet talán mégis: még meg kell haljak.*

(Az „Ääremail” — „Peremföldéken”
című verskötetből — 1963.)

Igimuistne vaev

*Igimuistne, — kauge vaev,
inimhinge varjutaja,
ürgest ajast igavesti
antud talle kaaslaseks.*

*Valu kalakülmad sõrmed
üumber kuuma südame.*

*Ei, ei ükski rõõmukruusi
kohin üle kobruta
vere vaikset kaebehüütl.*

*Oh, see suur ja vana vaev,
igikaugelt kaasa tulnu
üidsest elualgusest!*

*Oh, see otsasaamatu,
lõppematu inimvaev.*

(„Sädemed tuhas”)

Könyörgés bánatért

*Sötét bánat, örök bánat,
emberszív szomorítója,
ki időtlen idők óta
hű kísérőtársunk vagy.*

*Halhideg ujjad szoritja,
szívja szívünk melegét.*

*El ne fojtsa, el ne oltsa
örömpohár víg csengése
a csendes vér panaszát.*

*Bánat, ó, nagy, nehéz bánat!
Az idők méhéből jöttél
még az élet kezdetén.*

*Kín, te kimeríthetetlen,
bánat, végeérhetetlen.*

(„Szikrák a hamuban” című
kötetből — 1943—54)

A haris

(Rukkirääk)

*Te rekedt hangú,
kedves haris!
Szembekötösdit
játsszunk ma is?*

*Hallgatom hangod
száz éve már,
nyomodba szegődöm,
ha megjön a nyár.*

*Látott már valaki
téged, haris?
Talán csak hangod van,
alakod nincs?*

*S egyszerre élém
bukkansz dalolva,
de mintha hangod nem
torkodból folyna —*

*Dalod rekedten is
zsongítva száll,
te hasbeszélő
furcsa madár!*

*Hogy hol lakol, haris,
nem nagy titok:
meglelem fészked,
besanditok.*

*Meg is tapintom —
Lakója sehol.
Itt van-e? Nem. Nem.
Amott van-e? Hol?*

*Megkerülöm fészked:
egész kis erőd —
De mért nem vagy benn,
vagy a küszöb előtt?*

*Fészkednél a vetés
arasznyira nőtt:
aranyos függöny lesz
az ágyad előtt.*

*

*Majd gép jön aratni,
vasszörnyeteg,
vadul pörögnek a
roppant kerekek.*

*A te kicsi várad
ennek: kártyavár:
falait semmi
nem tartja már.*

*Lesz még ilyen fészked,
arany függönyöd
valaha is?
Hová bujdosol,
szegény haris!*

KÉPES GÉZA fordításai

Marie Under Tallinnban született 1883-ban. Apja tanító volt. A tallinni német lánygimnáziumban tanult. Első verseskötete 1917-ben jelent meg. Híre csakhamar túlszárnyalt Észtországon. A harmincas évek közepén két kötet jelenik meg verseiből a Szovjetunióban, később német, angol, francia és svéd válogatása lát napvilágot az illető országokban. Egyes verseit tucatnyi más nyelvre fordították, így magyarra is. Képes Géza tolmácsolásában közel félszáznyi verse szólalt meg magyarul.

Az egész Észak legnagyobb jelenkori költőnőjének tartják. 1944 óta Svédországban él, verseket már évek óta nem ír, életműve lezártnak tekinthető. Életében klasszikusa lett az észti irodalomnak. Hazájában is így kezelik, a szovjet korszakban négy gyűjteményes kötete jelent meg otthon.

BETTI ALVER

Az ékszerész

— *Édes bátyám, világot ékesítesz,
s mint a nap fénye, tündökölsz —
legalább egyszer jöjj hozzánk haza! —
— Opál!
Zafir!
Smaragd! —*

— *Mi itt homályban szorongunk,
árnyat vet ránk egy házfal,
ablakunk, szobánk oly sötét... —
— Márvány!
Porfir!
Alabástrom! —*

— Tolvajnak szegődött öcséd;
cimborák, ital... ismered a céhet...
Oly fiatal, oly szertelen... —
— Almandin!
Rubin!
Gránát! —

— Indulatos apád béna
koldus lett, nyomja az ágyat,
s néha oly dühödten bámul... —
— Koráll!
Brilliáns!
Berill! —

— Anyád könnyörgő árnyék,
leszegett fejjel görnyed,
mintha nyomná nehéz kő... —
— Turmalin!
Topáz!
Türkiz! —

— S én, fekete húgocskád,
cipelem otthonunk
zsák agyagját, a gondot... —
— Platina!
Arany!
Gyöngy!
Kristály! —

De jó

De jó is dacos indulattal
hólyagot táncolni a lábra.
De jó is durcás akarattal
virágot keresni hiába.
De még jobb a dévaj sors ölében
elaludni sírva —
nevetni újra ébren.

ŐSZ

Zizegve szálltak a felhők
az alacsony ívű égen,
óránk halk ősze megjött,
esőluccskos köpenyében.

Magas tetőereszből
zengeti éjei hangját,
kötélvéggel a földön
püföl esőcsatornát — — —

Észbontó hangszerekkel,
jött, konok zeneszerző;
veretes, nyugtalan, mély —
korunkban bizton az első.

— — — ó, esztelen, vad lárma!
Üvölt a vaksötétben
egyszerre ez az élet,
a kőfal-ordításba
lapul halk, színesebb ének:

de mintha ismernének...!

A naptár szele

Olykor a fájdalomtól látsz.
Olykor egy vézna kéz segít.
Olykor szabálynál többet ér
a törékenyebb,
gyengédebb sejtés.

Korai virág az emberi fáról?
Késő gyümölcs? Fogadd örömmel
a daltalan hullt levelet is,
a tudós tüskét és tövist;
a lét kertjének adománya!

Másképp hogyan érhetne hozzád
pacsirtaszárnyon lebegő szó?
Hogyan találna rád különben
földre zúduló gondolat?

De vigyázz:
ha dermedt órán olykor
meg nem gyűlöled magad,
nem segítenek zsenge csírák,
s nem szúr tövisével az élet —
akkor a percek
zárt falain
áttör a zimankós télidő.

*Akkor nem ér fel hozzád többé
pacsirtaszárnyon lebegő szó,
akkor nem talál rád soha
földre zúduló gondolat.*

*Akkor a naptár hideg szelében
csak az idők
csillám-órái, csak az évek
üveges száraz
zörömbölnek:
panaszos végtelenség.*

TANDORI DEZSŐ fordításai

Betti Alver Jogevában született 1906-ban, vasutas családból. Tartuban járt gimnáziumba, s az itteni egyetemen tanult észet nyelvet és irodalmat, írői működése is ehhez a városhoz fűződik.

Prózaíróként indult, 1927-ben jelent meg első regénye. A harmincas évek eleje óta versel, írői életművének kétségkívül ez a legértékesebb része.

Elsősorban Puskin, Baudelaire, Heine és Gautier hatottak rá.

MUIA VEETAMM

A kannel

*Nagyapánknak volt egy magacsinálta kannelja,
öregecske, néhány húros hangszer.
Hangjával megrikatta a szobasarkokat,
a tűzhelyet pedig megnevetette.*

*Nagyapa alkonyatkor pengette a hűrt,
hangok szívárványos gömbje gomolygott,
elvárta, hogy míg játszik, helyén üljön a család,
hallgassák némán nők és gyermekek.*

*A nők nem bírták sustori sustorgás nélkül,
hallgatni a gyerekeknek sem akarózt,
a fiúk fújtatva öklelöztek, mint kis bikák,
kajánul kuncogtak rajta a lányok.*

*Nagyapa megdühödött s az ósdi kannelt
szilánkokra zúzta a padlón.
Szilánkokon szaladgáltak a gyerekek meg én is —
egy belém szűrődött s még most is húsomban sajog.*

Te és te

*Te, aki
teljes sziveddel, lelkeddel
szereted a szabadságot,
gyűlöled a bilincseket,
teljes sziveddel, lelkeddel
a másikat
szabadságát
bilincsekkel korlátozni miért akarod?*

*

*Te, aki
olyan együttérző vagy,
hogy becézed a bogarat is,
gyufaszállal segited talpra,
ha hanyattfekve kapálózik,
a saját édestestvérednek,
a kisebbiknek,
aki szemén kötést visel,
miért vetsz gáncsot,
s éppen akkor,
amikor tőled
kérne vaksin gyámolítást?*

KISS DÉNES fordításai

Muia Vectamm Harju megyei parasztcsaládban született 1907-ben. Esti gimnáziumot, majd népfőiskolát végzett Tallinnban. A harmincas években színész és népdalénekes. A német megszállás alatt évekig mezőgazdasági munkásként kereste kenyerét.

Első versei 1936-ban jelentek meg. Az első évtizedek szerényebb szintű termése után az ötvenes évek végén emelkedik a legjobbak közé. Elevenen foglalkoztatják a jelenkor kérdései és népe sorsa.

A I R A K A A L

Ember és világ

(Változatok egy témára)

1

*Levél sárgállik és piroslik
de még zöld is akad bizony.
Szép gyerekek és rózsacsokrok
mindenfelé az utakon.
Uram, a világ milyen ékes!*

2

*Uram, a világ milyen ékes!
S ha én nem lennék,
lenne még szebb.*

3

*Világ hogy is lehet szép,
ha rajta valaki
ekkorá kínjai?*

Mágia

1

*Ki adhatna meleget a világnak?
Még kérditek?
Nem látjátok: a szív parányi lángja
kérdezetlen is őrzi a tüzet?*

2

*O, kék vizek mágikus ereje!
Útjai az eltávozóknak
mágikus erőkkel tele.
Fájdalom, lassan csillapodhatsz!*

3

*Világ, feledésnek világa...
Csak a szív parányi lángja
pislákol egyre, kérdezetlen,
tűzhelynek az emlékezetben,
rárogy hűnyó parázsra.*

O, zsarátnok nagy, konok mágiája...

Kertészek

*E föld egyik legbölcsebb dolga,
hogy trágyából virág fakad.
Ez pedig, kertész, a te műved!*

TANDORI DEZSŐ fordításai

Aira Kaal Saaremaa szigetén született 1911-ben, sokgyermekes parasztesaládból. Itt végezte a középiskolát, Tartuban filozófiát, észt és világirodalmat, valamint angol nyelvet tanult. Aktívan részt vett hazája 1940-es politikai átalakulásában.

1929 óta jelennek meg versei, de a háború éveiben vált termékeny költővé. Ebben az időben a harcos publicisztikai jelleg van túlsúlyban verseiben. Később azonban a filozófiai és a lírai elemek megerősödnek költészetében.

KERSTI MERILAAS

Öregapó dudanótája

*Kedvesemmel kedvemre kocsikáztam,
a lovamat két kézzel zaboláztam.*

*Jóvérű volt a lovam, szökkent, táncolt,
fiatal volt a menyecske, csak viháncolt.*

*Reszkedeztek, reszkettek az alsó deszkák,
zörgedeztek, zörögtek az oldaldeszkák.*

*Megcsúszott a pintymadárkám,
lebillent a kocsideszlán,*

*csak lehuppant a tippánba,
réti virág betakarta.*

*Ottmaradt, hogy simogassák,
a legények hintáztassák,
más legények táncoltassák.*

Föld

1

*Föld, te kedves, meleg,
rövidszőrű jószág vagy
mérges csillag-falkában.*

És mi?

A bundában bolhák vagyunk?

2

*A kenyérgond nem magasrendű gond.
Ideje már gond nélkül jutni kenyérhez,
s a csillagokért égni gondban.*

* * *

*A ház mögött a tó,
a kapuban a tenger,
a sarkon túl az óceán.
A szeles partot hullámok verik.
Atlanti köd, északkelet csikorgó hajnala
és csörrenve kereszteződő kardok
fejed fölött —
hazám.*

Tagadás

*Mikor a fülledt, ködös ellenállás
megérik, és lesz tagadó kiáltás,*

*olyan, minthogyha zajgó tengeráron
közeledne a szó: — Nem, semmi áron!*

*A tétova kétségek elcsitulnak,
teljes-egész vagy már, akár egy csillag,*

*melled szuronyok előtt tud nevetni,
sziklakövet tudsz fellegekbe vetni,*

*mint láng, vagy zászló, úgy lobog a véred,
a nagy tagadás ormát ha elérted.*

RAB ZSUZSA fordításai

Kersti Merilaas narvai munkáscsaládban született 1913-ban. A középiskolát több észak-észtrországi kisváros gimnáziumaiban végezte el. Volt fizikai munkás és kishivatalnok, 1938-tól hivatásos író. Első verskötete 1938-ban látott napvilágot, s nagyon kedvező fogadtatásra talált. Fő ihletője a szerelem és a természet. Később a hazai föld szeretete és a dolgozó ember iránt megnyilvánuló rokonszenv bővíti tematikáját.

Ballada

Törékeny madarak, szállunk,
véd minket csak pihe-páncél:
az ének.

*

Házunk kapuján kifordultunk.
Bátyám szeme büszke, világos.
Homlokán erecske lüktet.
Aranypikkelyű messzeség hív.

Se apánk, se anyánk. Bátor bátyám
elfeledte tanítását
boldogult anyánknak:
vigyázz, fiam, a nagy útban,
sose igyál kecskenyomból:
meg van babonázva!

Döndül az aszályos égbolt,
por verődik, meredek a dombhát.

Mind a kettőnk szomjan szikkad,
forrást a homok felhabzsolta.

Túrj még, bátyám, bátor bátyám,
ne igyál az állatnyomból!
Soha többé nem léssz ember,
szarvasfiúvá léssz,
maradsz néma szarvas
király büszke kertjében.

Döndül az aszályos égbolt,
por verődik, meredek a dombhát.
Bátor bátyám már oda is lett.
Egyre hívom,
szólogatom
király büszke kertjén kívül.

Odalépdél hozzám néha
egy kicsinyke fiúszarvas.
Világos szemében rémület ég.

Föld fekete-zöldje

Föld fekete-zöldje!
Föld fekete-zöldje!
Zöld sziget a fekete szántón,
remény bátor lobogója!
Fényes barázdában
hólé fut özönnel,
világos víz zöldel,
hozzám folyik s rajtam át.

A szegénység szégyene elcsorog mind,
szétfolyik az öncsalás.
Ami marad, az már győzhetetlen,
arany gabonakereszt, kérébe kötetlen.
Az se baj!
Úgy gondoljon az ember az őszre,
valaminek kezdete az ősz is.
Az egyetlen vidám fekete a földé,
töméntelen fényt rejt,
az is rajtam folyik át.

Idők homályából jelre várok,
cipóm nyúttéig járkálok.
Kancsalul les rám egy szarka.
Jaj, a szószátyár madár
nehogy szerencsétlenséget
zúditson szegény fejemre!
De mért féljek?
Örülök a korholó, bölcs beszédnek.
Mégis napot lopva csavargok,
céltalanul elkóborlok
zsombékok közt, sárba lépve.
Örökös vágy hajt előre.

Napsütéses táj a szememben,
ének bimbaja feszül bennem,
félig fekete, félig olvadás-zöld.
Szeretlek, föld.
Szeretem paraszt-egyszerűen
ezt a hullámzó vidéket,
lágú lankákat, zsenge mezőket
halványarany csillámlásban.
Derengő-szomorkás pagonyainkat,
ahol magába néz a lélek
és hallgatja: darucsapat krúgat.
Egyre úton vannak, hová érnek?

S téged, sötét ágyam, érdes-hűvös ágyam —
állsz változatlanul az idők sodrában.

Észak napja

Hazám északi napja,
felmerülsz a levegő tengeréből,
lebegsz szabadon,
messze vagy mindig,
várva várt, eltűnő.
Hulladozása harmatodnak,
reszketése esti boltozatodnak,
vihar-vevhes tekinteted a tarlón...

Első árnyékom tőled kaptam,
rárajzoltad a gyöpre,
földidarázs fészkére éppen.
Árnyékom tele volt kék virággal,
sárga fővennyel, bogárszárnyal.

Csontjaiban és sejtjeimben
azóta hordom
a homok hűvös percegését.

Asszonyok

Az asszonyok
ők gyújtanak gyertyát az ablakokban
ők töltik meg a lámpákat olajjal

az asszonyok
ők várják a harmatfű
kizsendülését

A fenyőfán meggyújtottam a gyertyát
bár rég elmúlt a karácsony
várom
jó gondolataim,
gyümölcsöket északi fámra.

A szív

Az érzékek elszabadultak,
elhagyva az őrhelyek.
A szemek
pőrére vetkőztek
s egyenest belenéznek a napba.
Titkos illat-követek
törnek be a toronyszobákba:
emlékszel?
A fergeteg hava voltam,
én olvadoztam arcodon
azon az estén.
Emlékszel?
Szürke orgonafürt voltam a porban,
elajtott a kezéd.
Bor voltam, emlékszel az örömré?
Vagy csak tettetés volt?
Folyóként özönölnek
a hangok rohamosztagai:

hódolj meg, veszítsd el magadat!
Tisztító keresztvíz vagyunk,
mindenhatók!
Láthatatlan-mélyen
dobog a szív,
fáradhatatlan igavonó.
Az érzések ál-riadóját,
a másnaposság émelyedését,
az üresség óráit
és az órák üledékét —
neki kell jóvátenni
odabent, mélyen.

Neki kell jóvátenni mindent,
a szívnek,
szegény Hamupipókének
abból a régi, hazug meséből.

Darazsak éve

Hajt az őszt már nagy batárján,
őszi éneket zörögnek
kedvetlen a kerekék.

Belépek, a szobám hemzseg
dongókkal meg darazsakkal.
Szárnyas, mérges, dühödt, lándzsás
zümmögő had vesz körül.

Ilyet senki nem látott még,
nem látott még, nem hallott még.

*Dühödtek, mért gyűltetek össze?
A darazsak éve tán ez?
Vannak darázs-esztendők is?*

*Fiókomba nyúlok, ujjamba döf,
iszom a pohárból, számat szűrja,
fésülködöm, zsong a hajamban.*

*Ijedek is, nevetek is —
ó, nyár zengő gyermekei!
Dühödtté lándzsátokat az ősz
megszelídíti, eltompítja.*

*Döfködhettek, szürkálhattok:
apró, molyhos lábatokon
még a nyár aranya fénylik!*

Szélvilágnál

*A szél világít
utamra, ha az őszi éjbe lépek.
A zúgó síkság magába húz,
hangokkal teli, s már-már gúnyos sötéttel,
röpködő levelekkel, arcokkal és szemekkel,
hópiheként szállókkal és simogatókkal,
kés-élűekkel és alkonyodókkal.
A szél világít
a földön, mely lehúzza lábamat
nehéz koloncával a szerelemnek.
Beszívom a vén tenger keserű leheletét,
örökké arra szomjazom.
Hűségét esküszöm duzzadt ajakkal.
A szélvilágnál, szerelmem-szégyenem,
élsz még, testem tüskékkel sebed.
Vérem vad zuhatagát hallom.
Járok a szélvilágnál
egy csillag alatt — soká rejtette felhő,
már sugarait elfeledte,
de engem nem hagy el a ragyogása.
Nagy hattyúk szárnyat bontanak.
Örök vándor a társam,
a szél.
Utamra világít.*

RAB ZSUZSA fordításai

Debra Vaarandi a dél-észtsországi Voru városában született 1916-ban, de gyermekkorát, kora ifjúságát Saaremaa szigetén töltötte, itt végezte el a középiskolát is. A sziget táj, a tenger mindmáig elkíséri, s lépten-nyomon felbukkan költészetében. Tartuban nyelvészetet és irodalmat tanult. Az 1940-es politikai átalakulás első napjaitól újságíróként dolgozott. 1946-tól szabad foglalkozású író. Korai kísérletei után 1943 óta ír rendszeresen verseket. Nyelvben, formai tökéletességben kevesen versenyezhetnek vele.

Életöröm

*Táncolok ölelésedben
ez az élettáncunk
kemény és lendületes az ütem*

s mintha égzengés döndülne közbe

*Menni menni távol a lármától
s megmaradni a senkiföldjén
még nem ütött éjfél az óra
még szunnyadnak a reggeli gondok*

s mintha égzengés döndülne közbe

*Bátorságot tanulunk a levegőből és a földből
a saját szívüinkből
s élünk élünk*

aztán akár a haláltánc is jöhet

Égtájak felé

*Halkan járok — fejemben madárfészek
a hajam alatt négy tojás
minden tojásban kis dalos csőr
minden tojásban páros szárnyak*

*A fejemben madárfészek
lélegzetemet visszatartom
mikor fészükökből dalosaim
suhogó szárnyal kirepülnek
az égtájak felé*

Kérdezzük őket

*Halottaink velünk együtt élnek
gondolatunkban fölocsúdnak
homok moccan és mocsári mélyek
s rengeteg zúg ahol alusznak*

*Haláltusában bölcsekké váltak
kérdézzük a titokról őket
mi nekünk homályos hallomás csak
az éji szélben felnyögőket*

KISS DÉNES fordításai

Minni Nurme Viljandi megyei parasztcsaládból született 1917-ben. A középiskolát a viljandi gimnáziumban végezte. Első, folyóiratban közölt versei 1935-ben jelentek meg. 1945-től szabad foglalkozású író. Több regénye, novelláskötete jelent meg, de elsősorban lírikus. Verskötetei 1945-től jelennek meg. Az otthon, a természet, a szerelem és az anyai szeretet élményvilágát filozófiai gondolatokkal átszövő költészet az övé. Angol és német klasszikusokat fordított észtre és sok finn kortárs költőt.

Az otthonok otthonná nőnek

*A ház még semmi.
A szoba se több.
Az otthon másban rejlik.*

*Az otthonok apránként alakulnak
otthonokká.
Ha a gyümölcsöskert útilapui,
vagy a kövezett, kemény udvar
megtaposott, megtört fűszálai
az ember szívéig nőnek,
ha a szív szivárogtat gyökeret
a pázsiton, a kövön és a betonon át,
ha a szív a talajnedvekig
legyökerezik,
akkor vagy otthon.*

*Az otthonok apránként alakulnak
otthonokká.
Őszi estéken repülő leveleken át.
Szendergő tájak fölött
szálló felhőkön át.
Napról-napra, évről-évre.
A maradandóságon át.
Pillantásokon,
érintéseken át.
Az útra kísérő integetésén át,
reggelről-reggelre.
Az ablakot megkocogtató ágkézen át,
mely csontos és csupasz, havas és zúzmarás,
bimbós, virágos és leveles,
és ősszel almákat tart tenyerén.*

*A házak is gyökeret vernek
és kihajtanak a szobák.
A házak is virágbaborulnak.
És a házak is elszórják magvaikat,
ha otthonná
nőttek.*

* * *

*Roppant kötömb
súlyos talpa alól hajt ki
a bátor rezgőfü.*

* * *

*Szalma és pelyva
csépléskor hegynyire nő.
Kis domb csak a mag.*

* * *

*Csak a lehetőségre vár,
hogy fölemelkedjen és szálljon,
akár a gyermekláncfű.*

* * *

*Füstifecske!
Csicsérgés, cikázás, röpködés,
fiókák és az otthon.*

Komlóinda

*Köröttem kongó álmok,
bennem nyár van, zümmögő.
Bolond komlóinda
udvarunkban egyre nő.*

*Bolond komlóinda,
fölöttünk folyondárja.
Kezed, szád láncol, vagyunk
örökre összezárva.*

*O, szereleminda,
belül feltüremkedő.
Istenigazából legyek
hű feleség, szerető.*

*Fonjon gyöngéden körbe
szerelem-inda mámor.
Babonázzon szép szemed,
de istenigazából.*

*Szemed fényénél járjam
az utamat végig.
Inda-láncon viseljem
az Isten erejét is.*

KISS DÉNES fordításai

Ellen Niit tallinni munkáscsaládban született 1928-ban. A középiskolát Tallinnban végezte, a tartul egyetemen észt nyelvet és irodalmat tanult. Verseivel már középiskolás korában feltűnt. Első gyűjteményes kötete 1960-ban jelent meg. A szerelem és a természet nyújtotta élményeket tartalmazó versei a legszebbek. Számos költeményét megzenésítették. Nálunk elsősorban mint Petőfi észt fordítója ismert. József Attilát és Adyt is fordította.

Ellen Niit verseit nálunk kiváló költők fordították, különösen színes, ötletes és megkapóan költői gyermekversei jelentek meg nagy számban magyarul.



Varázsige

*Tűz élet tüze szent tűz
tűz ébredj szökkenj éledj*

*Tűz élet tüze táplálj
énekeddel élessz éltess
hű hévforrás harsanj tűz*

*Ősapák őrszellemei
kalevek kemény komái
tűz táplálni tóduljanak*

*rabság éjén rekedt idők
visszhangjai messze múltnak
szikrát szítva szárnyaljanak
élet-nevelő ég napja
élet-vivő varázsoló
fáklya tüzet fakasszon
lobogó lángot lelkezen
nem hamvadót sose hűnyót
ne legyen korom karimája
lángolj tisztán tűz lángja
tűz élet tüze szent tűz*

Özvegyasszony

*Az uram eltemettem, üres lett a szoba.
északi-sarki éjek, mivel töltsem el őket.
Vigasztal-e, hogy nem szenved tovább?
Én könnyebben venném ha mással*

*élne,
akkor talán nem fájának ezek az utcák,
ahol kettesben jártunk,
bizhatnék véletlen találkozásban,
láthatnám: messziről, arcélét csak,
félig takarva — látnám,
éltetöm volna.*

TANDORI DEZSŐ fordításai

Lehte Hainsalu 1938-ban született Tartu megyében, mezőgazdasági munkás szülők gyermekeként. A középiskolát Tartuban végezte, s az itteni egyetemen szerzett észt nyelv és irodalom szakos tanári diplomát. Dolgozott újságnál és tanárként, majd szabad foglalkozású író lett. Első verskötete 1957-ben jelent meg. Verseiben a háború után felnőtt nemzedék optimista, tetterős magatartása tükröződik. Utóbbi köteteiben helyet kapott a haladást gátló jelenségek kritikája.

Ketten a szobában

*Már csaknem besötétedett.
Épp látni még. Dolgozom a szobában.
Széles sávok vöröslenek
március eget bontó alkonyában.*

*Fogas. Kabátod ráakasztod.
Megállsz — más terek homályaival.
Kirajzolódsz. Egy keskeny arccsont
megvillant egy sárga foltot. A fal.*

*Minden olyan idegenül hat.
Megkérdzem, nem kérsz-e enni.
Zakód zsebéből sorra hullnak
jegyek, tabletták. Mennyi, mennyi.*

*Odajössz hozzám. A haláltól
félsz, mondog. Az meg, szürke gombolyag,
jön, megáll nem messze az ágytól,
a hosszú kötötűk jól látszanak.*

Csend

*Úgy három hónap — s északi
partvidékünket hó borítja.
Mentünk a vízhez, fodrai
zölden villogtak vissza, vissza.*

*Fenyőillatú szürkületben
fehér forgács fénylett az úton.
Min gondolkoztunk ott mi ketten?
Csak Észtországon. Csak magunkon.*

Foglalkozás

*A ceruzákat —? Szeretem nagyon
a ceruzákat és észt népemet.
Hirtelen vonal a széles havon:
egy ceruzavonás.
Jelölhet mást is, nekem: perceket,
melyek nem vesztek el, és megmaradnak
ezután is; hozzájuk nem tapadhat
semmilyenféle csalás.*

*Egy perc — az máris múlt; hamar
elperereg az egész idő.
Most bámulok a hóesésbe.
És én se leszek, nemsokára —*

*s valakit talán felkavar:
ki ment ki az ajtón, s mi végre?
Egy papírlap mennyit is ér,
mi egy ceruza ára?*

A szobákban a lámpák égnek,
a téren só olvad a hóval.
Én az ilyen időt szerettem;
itt nem is volt helye egyébnek.
Sötétjein december idejének,
ha fogy az áram, fogy a szén,
gondoljatok rám néha... szóval
csak vissza, mint most rátok én.

TANDORI DEZSŐ fordításai

Vilvi Luik 1946-ban született Viljandi megyei közalkalmazott családból. Tallinnban végzett középiskolát levelezőként. A fiatal észt lírikusok sorában a beérkezettek között tartják számon. 1965-ben jelent meg az első, idén pedig a nyolcadik verskötete.

Természeti hangulataiba sok szomorúság és vágyakozás vegyül, lakonikus kifejezőmódjával sikerült erős lírai feszültséget elérnie.

A verseket válogatta
BERECZKINÉ KIISK MAI



VINKLER LÁSZLÓ MUNKÁJA

VASTAGH PÁL

Nemzetiségi jogok hazánkban

A nemzetiségi jog lényegének feltárásához vezető folyamat első állomása az emberi jogok mibenlétének tisztázása. Az emberi jogok XVII—XVIII. századi természet-jogias felfogásától az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának elfogadásáig a politikai és jogi gondolkodás hatalmas fejlődésen ment át. A valóságos társadalmi mozgatók feltárása tette lehetővé a jogtudomány számára az emberi jogok lényegéig történő eljutást. „Az emberi jogokon napjainkban olyan alkotmányjogi és nemzetközi jogi intézményt értünk, amelynek az a hivatása, hogy intézményesített alakban védje az állampolgár jogait az állami szervek túlkapásaival szemben és segítse az emberi életfeltételek létrejöttét, az emberi egyéniség kibontakoztatását.”¹

A szocialista elmélet eleinte élesebb különbséget tett terminológiai szempontból is az emberi és az állampolgári jogok között. Az a vélemény alakult ki, hogy az állampolgári jogok elnevezésükben jobban kifejezésre juttatják azt a valós társadalmi összefüggést, mely szerint az állampolgár és az állam kapcsolata lényegét tekintve politikai viszony, amelyben domináns szerepe van az államnak, így az állampolgári jogok tartalma és érvényesülése ennek a politikai viszonynak a függvénye. Ebből a megközelítésből az emberi jogok terminológia kevésbé utal erre az összefüggésre, jobban tükrözi e jogoknak természetjogias felfogását.

Ez a nézet jelentősen módosult, és napjainkban olyan értelmezés vált általánossá, amely szerint *emberi jogokon* a nemzetközi jogban az egyes államokkal és azok jogalkotásával szemben támasztott követelményeket értjük. Az állampolgári jogok körébe tartoznak az államok alkotmányaiba beiktatott, az egyes államok jogrendszerei által szabályozott és az egyéneknek is biztosított emberi jogok.² Ebből fakad, hogy ma már kirajzolódik a különbség az emberi jogok, mint a nemzetközi jog intézménye és az állampolgárok alapvető joga között, amely elsősorban alkotmányjogi intézmény.

Az emberi jogok rendszerének fő fajtái állandó fejlődés, átalakulás állapotában vannak. Így aligha lehet „örök”, állandó, változatlan emberi jogokról beszélni. Az emberi jogok reális tartalmát döntően az befolyásolja, hogy milyen társadalmi rendszer hirdette meg ezeket a jogokat. Figyelemmel a történeti fejlődésre, a kialakult szabályok tartalmára, az emberi jogok rendszerén belül relatív önállósággal elkülöníthetők az úgynevezett politikai vagy polgári jogok, szabadságjogok, a személyhez legközvetlenebbül kapcsolódó jogok és a gazdasági-szociális, valamint a kulturális jogok. Ezek egy része individuális, más részük kollektív jellegű, fejlődési tendenciájukat tekintve egyre inkább az emberi jogok kollektivitásának jellege erősödik.³

A nemzetiségi jogok és az emberi jogok kapcsolatáról megállapítható, hogy ez a viszony eltérő módon alakult Európában a két világháború között, és más képet mutat a második világháború befejezése után. Az első szakaszban a Népszövetség égisze alatt létrejött kisebbségvédelmi egyezmény jelentős nemzetközi biztosítékokat teremtett, kialakult a pozitív nemzetközi jogban a kisebbségvédelem szabályanyaga.

A hágai nemzetközi választott bíróság több esetben tárgyalt egyéni panaszok előterjesztése nyomán kisebbségvédelem körébe tartozó ügyeket.⁴ Ezen a téren megtört az állami szuverenitás abszolút jellegéről vallott felfogás. A békeszerződések idevágó rendelkezései, az általános és különös kisebbségi szerződések, valamint a kisebbségi deklarációk jelentették a tételes nemzetközi kisebbségi jog forrásait.

A Magyarországgal Trianonban 1920. június 4-én megkötött békeszerződés 1920. évi 33. tc. VI. fejezetében külön rendelkezett a kisebbségek védelméről. A fejezetben található szabályok egy része anyagi természetű, garantálta az állampolgárok közötti teljes egyenlőséget. Rendelkezett az állampolgárságról, olyan jogokat biztosított a nemzetiségi állampolgároknak, amelyek alapján azok jótékonyasági, vallási vagy szociális intézményeket, iskolákat és más nevelőintézeteket létesíthettek. A VI. fejezet 60. §-a deklarálta, hogy a fejezetben található rendelkezések nemzetközi érdekű kötelezettségek, amelyek a Nemzetek Szövetségének (Népszövetség) védelme alatt állnak és megváltoztatásuk nem következhet be csak a tanács többségi hozzájárulása esetén. A tanács közvetlen ellenőrzési joggal rendelkezett a kötelezettségek teljesítése és megsértése tekintetében.⁵ Miután a magyar törvényhozás (nemzetgyűlés) becikkelyezte a trianoni békeszerződést, így annak a kisebbségek védelmére vonatkozó része is belső joganyaggá vált.

Ebben a szakaszban *Buza László*, a szegedi egyetem professzora olyan összegzést adott a kisebbségi jog fogalmának, miszerint az azoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek a faji, nemzetiségi vagy vallási szempontból kisebbséget képező állampolgárok közjogi helyzetét állapítja meg. A *kisebbségi jogot nemzetiségi jognak* nevezte, ha az faji, illetőleg nemzeti kisebbségek jogi helyzetét szabályozza.⁶ Buza László felfogásában a kisebbségi vagy nemzetiségi jogok jellege az állampolgári jogokkal mutat rokon vonásokat. Más helyütt is találkoztunk azzal a megközelítéssel, hogy a két világháború között a kisebbségi jogok általában nem kapcsolódtak szorosan az emberi jogokhoz.⁷

A II. világháború utáni változások több tényező közrehatásának eredményeként következtek be. Ezek körébe sorolhatjuk, hogy a Népszövetség által kimunkált kisebbségvédelmi rendszer a második világháború előkészítése során csődöt mondott. Ez a rendszer lehetőséget teremtett arra, hogy a kisebbségvédelmet politikai támadásokra is felhasználhassák egyik vagy másik állam ellen. Nem utolsósorban mindehhez hozzákapcsolódott a fasizmus leverése után az a döntő érv, hogy az emberiség figyelme a fasizmus embertelensége és népirtása után az emberi jogok kimunkálására összpontosult. Az emberiség ellen elkövetett megdöbbentő bűnök megingatták a hitet az állam által biztosított állampolgári jogokban, a demokratikus állami be rendezkedés polgári biztosítékaiban. Ennek hatására újra feléledt az állampolgári jogoknak az a felfogása, amely azokat nem az államhatalom által biztosított jognak tekintti, hanem az ember vele született jogaként közelíti meg, amelyet még az államhatalom sem korlátozhat. Olyan nemzetközi garanciák kidolgozása került a tudományos közvélemény figyelmének középpontjába, amelyek hatékony biztosítékot nyújthatnak az emberi lét és az emberek különböző csoportjainak védelme szempontjából. Ebben a helyzetben a nemzetközi szintén az emberi jogok nemzetközi biztosítása mellett háttérbe szorult a kisebbségek védelmének szabályozása. Noha e probléma jelentősége nem csökkent, hiszen a békeszerződések megkötése utáni helyzetben Közép-Európában és másutt is változatlanul gondot jelentett a nemzetiségi kérdés. Bár a több országban kibontakozó szocialista építés megteremtette azokat a társadalmi feltételeket, amelyek biztosíthatják a nemzetiségi kérdés sikeres megoldását.

A nemzetiségi jogok helyzete megváltozott tehát, ennek eredményeként ezek az emberi jogok körébe iktatódtak be. A rendezésnek ez a fajtája elsősorban a nemzetiségi jogok egyéni biztosítását garantálta, azt mint individuális jogot fogta fel, és így mindez főleg a belső szabályozás tárgyává lett. Az Egyesült Nemzetek Szövetségének III. Közgyűlésén az az álláspont jutott érvényre, hogy az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában nem szükséges külön részben foglalkozni a kisebbségek jogaival.

Ez a változás természetesen tükröződött a korszak tudományos közvéleményében is. A kisebbségi jognak a magyar szakirodalomban olyan fogalma alakult ki ekkor, amely szerint az az állami jog vetületében nem egyéb, mint az emberi szabadságjogok alkalmazása egy meghatározott embercsoportra, az emberi szabadságjogok kifejezett biztosítása egy nemzeti kisebbségre.⁸ Ebből a meghatározásból kitűnik, hogy a kisebbségi jogot a magyar elméletben is az általános emberi jogok egy csoportjának tekintették, amely attól abban különbözik, hogy külön csak a lakosság egy meghatározott részére vonatkozó szabályanyag.

Az 1947-es Párizs környéki békeszerződésben és az ezekhez kapcsolódó egyezményekben minden ember számára biztosították — születésre, nemre, nyelvre, nemzetiségre és vallásra való tekintet nélkül — az élet és szabadság védelmét, a politikai és állampolgári jogokat. Ezeket tulajdonképpen egyéni jogoknak tekinthetjük. De olyan részei is voltak az egyezményeknek, amelyek a nyelvhasználatról rendelkeztek, a nemzetiségek által lakott területeken. Megfogalmazódtak olyan jóléti, kulturális szférákra vonatkozó szabályok, amelyek a kisebbségekről, mint külön egységekről rendelkeztek.⁹ Mindebből tehát az is következett, hogy az individuális kisebbségi jogok mellett a békeszerződések és egyezmények tartalmában kialakult egy, a nemzetiségi egységeket megillető kollektív része, ezek azonban napjainkban jelentős továbbfejlesztést igényelnek. Joggal állapította meg Szabó Imre: „a kisebbségek mint csoportok jogait nem helyes, nem célszerű és elméletileg sem helytálló az emberi jogokra vagy az alapvető szabadságjogokra leegyszerűsíteni. Más a csoportok joga; itt szó van többek között a kisebbségek kulturális identitásának megőrzéséről, a faji különállás fenntartásáról, a nemzetiségi sajtóságok védelméről, mint olyan jogosítványokról, amelyek a csoportot mint olyat illetik meg. Az a tény, hogy az egyes személynek joga van saját identitásának megőrzésére és kifejtésére, nem pótolja azt, hogy a kisebbséget önálló léttel bíró kollektivitásnak ismerjük el.”¹⁰

A nemzetiségi jog körülhatárolásának elengedhetetlen előfeltétele a nemzetiségfogalom tartalmának tisztázása. A fogalmi meghatározás ez esetben elsősorban a történettudomány feladata. Az abban lezajlott viták eredményeként kialakult álláspont a jogi szempontú megközelítés számára is reális alap. A nemzetiség fogalmát viszont csak a nemzet fogalmából kiindulva közelíthetjük meg.

A marxista történettudományban mélyreható elméleti viták után kristályosodott ki a nemzet fogalma. A *nemzet* történelmileg kialakult közösség, amelynek alapjait a gazdasági élet, a terület, a nyelv, a kultúra és az ezek által formált lelkiállatközössége adja. Ez a felfogás a korábban kialakult, általánosan elfogadott marxista nemzetfogalomhoz képest tágabb. Felöleli a valóságban tényleges szerepet játszó pszichikai vonást, az objektív tényezők által determinált lelkiállatközösséget. A nemzet általános fogalma a szocialista országok társadalomtudományi irodalmában elfogadottá vált, korántsem találunk azonban ilyen egységes felfogást a nemzetiség fogalmát illetően. A magyar történettudomány álláspontja szerint a nemzetiség eleve szűkebb kategória a nemzet fogalmánál, mert a nemzetiség ugyan birtokában van a nemzet általános fogalmában meglévő olyan elemeknek, mint a nyelvi és kulturális tényezők, de az esetek túlnyomó részében nélkülözi a területi és egészében az összefüggő gazdasági egység kritériumát. Ebből a szemszögből a nemzet és a nemzetiség viszonya az egész és a rész kapcsolatának felel meg.¹¹

A terminológia rendkívüli gazdagságát és sokszínűségét tapasztalhatjuk a szovjet és a szomszédos szocialista országok irodalmában. A szovjet elméletben különbséget tettek a *nagy nemzeti egységek* (ukrán, orosz, grúz stb.) és a *kisebbségek* között. Az utóbbiak fogalmán belül két újabb kategóriát alakítottak ki. A sajátos helyzetnek megfelelően használják a nemzeti kisebbség és az etnikai csoport terminológiáját. Ez azt jelenti, hogy a nagyobb nemzetiségek (például az orosz föderációban levő lengyelek) nemzeti kisebbségek, míg az úgynevezett szórványnemzetiségek (például a szibériai kis nemzetiségi töredékek) az etnikai csoport fogalmába tartoznak.

A jugoszláv szakirodalomban hosszú időn át a kisebbség terminus vált használatossá. Különbséget tettek az ENSZ gyakorlatának megfelelően faji, nemzeti, vallási,

vagy nyelvi kisebbség között.¹² Az 1974-ben elfogadott új jugoszláv alkotmány 170. és 171. §-ában a nemzet és a nemzetiségek fogalmát használják.¹³ A csehszlovák terminológiában olyan magyarázatot is találunk, hogy a nemzetiség valójában a nemzetet megelőző fejlődési fok.

Összevetve a különböző megközelítéseket, fogalmakat, azt az általános megállapítást tehetjük, hogy a különböző országokban a sajátos belső körülményeknek megfelelően próbálkoznak a terminológia kialakításával. A sokféleséget döntően befolyásolja, hogy a különböző országokban más-más feltételek között, különböző fejlettségi fokon élnek a nemzetiségek. Ennek megfelelően további vizsgálódásunk alapjánként a magyar társadalomtudományban általánosan elfogadott nemzetiségfogalmat tekintjük, mely szerint a nemzetiség valamely állam területén kisebbségben élő népcsoport, amelynek tagjait a nyelv és a kultúra (ezen belül esetleg vallás, tradíció) közössége köti össze, de ugyanez egyben külön is választja őket az illető állam területén élő többségi népcsoporttól. Ebből következik, hogy a nemzetiségek helyzete önmagában tekintve minden társadalmi rendszerben tulajdonképpen hátrányos helyzet. Így az őket megillető jogok tartalmukat tekintve olyan jellegű szabályok, amelyek a nemzetiség egészének, mint csoportnak, valamint az ehhez a csoporthoz tartozó egyének a társadalom többségi csoportjához viszonyítva többletjogokat biztosítanak. Ezek a többletjogok azonban még nem teremtenek számukra a társadalomban privilegizált helyzetet. Hiszen ezek a szabályok valójában a tényleges egyenlőség megteremtésének lehetőségét adják.

Alapul véve a szocialista országok alkotmányi tételait, a nemzetiségi jogok nagy csoportját alkotják azok a szabályok, amelyek a nemzetiségek egyenjogúságát biztosítják. Ide tartozónak tekinthetjük: a nemzetiség csoportszerűségét, a külön nyelvet, ennek egyéni használatát, a külön kultúrát elismerő szabályokat. Jogforrási eredetüket tekintve ezek főként alkotmányi, vagy törvényi szintű rendelkezések, melyek vagy az alkotmányos alapelvek, vagy az állampolgári jogok és kötelességek körében találhatóak.

A nemzetiségi jogok e fő csoportja mellett külön kategóriának tekintik a sajátos nemzetiségi jogokat. Ide sorolják az anyanyelven való oktatás jogát, az anyanyelv használatának jogát, valamint a nemzetiségi kultúra ápolását és megőrzését biztosító szabályokat.¹⁴ Ezek egy részét — megítélésünk szerint — helyesebb az első csoportba tartozónak tekinteni, hiszen az anyanyelv használatát biztosító rendelkezések az egyenjogúság megteremtésének legfontosabb feltételét jelentik. Találhatunk az idevonatkozó szakirodalomban olyan álláspontot is, amely az önrendelkezési jogot is a nemzetiségi jog körébe sorolja.¹⁵

A marxista államelmélet álláspontja szerint az önrendelkezési jog a nemzeteket illeti meg. A nemzet és nemzetiség közötti fogalmi különbségtétel egyben indokolja azt is, miért helyesebb a nemzetek önrendelkezési jogáról beszélni. A nemzetek önrendelkezési joga kiterjed a kiváláshoz és az önálló államalkotáshoz való jogra.¹⁶ Mindebből arra következtethetünk, hogy az önrendelkezési jog érvényesítésének igénye olyan népcsoportok, nemzetiségek esetében merülhet fel, amelyek a nemzetiségi válság folyamatának előrehaladott stádiumában vannak. Olyan esetekben, ahol az ehhez szükséges feltételek hiányoznak — mint például a hazánkban élő nemzetiségek esetében —, értelmetlen dolognak tűnik általában a nemzetiségek önrendelkezési jogáról beszélni.

A fentiek alapján a nemzetiségi jogok két fő csoportját — az egyenjogúságot biztosító és a sajátos nemzetiségi jogok — követve tekintjük át a magyar jogfejlődést a felszabadulástól kezdődően.

NEMZETISÉGI JOGALKOTÁS A FELSZABADULÁSTÓL SZOCIALISTA ALKOTMÁNYUNK ELFOGADÁSÁIG

A háború sújtotta ország demokratikus fejlődésének már az első szakaszában vállalta a hazánkban élő nemzetiségek helyzetének rendezését. Az aktivizálódó politikai pártok közül a nemzetiségi kérdésben is leghaladóbb elképzelése a kommunista pártnak volt. A párt 1944. október 2-i programjában a nemzetiségekkel kapcsolatban a következő fő célokat jelölte meg: „9. A Népköztársaság az állam területén élő összes nemzetiségeket gazdaságilag, politikailag és kulturálisan egyenjogúnak nyilvánítja. Biztosítja a nemzetiségeknek a közigazgatásban az állami élet minden területén való részvételüket, egyenjogú és arányos képviselőtüket a törvényhozásban és végrehajtásban. A közigazgatás hivatalos nyelvét az adott vidék nemzetiségi összetétele adja meg. Több nemzetiségű vidéken minden nemzetiség nyelve a hivatalos nyelv közé felvétetik. Nemzetiségi iskolák, tanerők kiképzése, nemzetiségi társadalmi és kulturális intézmények ugyanolyan elbírálásban és állami támogatásban részesülnek, mint a magyar nemzetiségieké.”¹⁷ Az MKP 1944-es programnyilatkozata a legszélesebb körben kívánta biztosítani a hazánkban élő nemzetiségek jogait, kiterjedt azok valamennyi fő területére, kollektív és egyéni garantálásukra egyaránt. Ez valójában megteremtette az új, a nacionalista hagyományokkal szakító nemzetiségi politika alapjait.

Témánk szempontjából a felszabadulás utáni jogalkotás egyik legjelentősebb eredménye az 1946. I. tc., az ország államformáját rendező, a köztársasági államformát deklaráló törvény. A törvény történelmi jelentőségű preambulummal kezdődött, amelyben a jogalkotók a magyar történelem során első ízben fogalmazták meg az állampolgárok alapvető jogait és szabadságait. Szoros egységben volt a köztársasági törvény rendelkezéseivel az 1946. évi X. tc. az emberi jogok hatályosabb védelméről, valamint az 1946. évi VII. tc., az úgynevezett köztársaságvédelmi törvény. A törvény büntetnek nyilvánította az állampolgári szabadság, vagy jogegyenlőség érvényesülése elleni, a nemzetiségi, faji vagy felekezeti gyűlölködésre történő izgatást. Ez a rendelkezés hatékony büntetőjogi garanciákat teremtett a nemzetiségi jogegyenlőség érvényesítésére is.

A korszak jogalkotása nemcsak a büntetőjog eszközeivel védte a nemzetiségek egyenlőségét. A társadalmi élet más területein is találhatunk ilyen jogi formában is megjelenő törekvéseket. Példaként említhetjük a szövetkezetekről szóló 1947. évi XI. tc.-t, amelyben kinyilvánították, hogy a szövetkezeti tagságot politikai párthoz, felekezethez, vagy nemzetiséghez való tartozástól függővé tenni nem lehet.

Az ország nemzetközi kötelezettségei újabb garanciákat teremtettek a nemzetiségi egyenjogúság biztosítása érdekében. A magyar törvényhozás az 1947. évi XVIII. tc.-vel becikkelyezte a Párizsban megkötött békeszerződést. A törvény második részében a politikai rendelkezések között találhatjuk azokat a szabályokat, amelyek kötelezték a magyar kormányt az emberi jogok és az alapvető szabadságok biztosítására a fennhatósága alá tartozó valamennyi személynek faji, nyelvi, nemzetiségi vagy vallási különbségtétel nélkül.¹⁸

A felszabadulás utáni első lépéseket a nemzetiségek különleges jogainak fejlesztésében, gyakorlatilag a közoktatási kormányzat tette meg.¹⁹ Már 1945-ben 8 osztályos szlovák tanítási nyelvű gimnázium kezdte meg működését Békéscsabán, és négy évfolyamú szlovák nyelvű polgári iskola indult Tótkomlóson.²⁰ Számos jogszabály intézkedett a nemzetiségi iskolák létesítéséről, működésüknek feltételeiről, az anyanyelv oktatásának lehetőségéről. Mindezek eredményeként a felszabadulás utáni rövid néhány év alatt jelentősen fejlődött a nemzetiségi iskolaügy, és az iskolák államosítása után a magyar állam a közoktatás minden szintjén lehetőségeket teremtett a nemzetiségi nyelven való oktatásra, vagy az anyanyelv tantárgyként történő tanítására.

A korszak jogfejlődésében olyan szabályokat is találunk, amelyek a nemzetiségek kulturális tevékenységével, sajátos kultúrájuk ápolásával kapcsolatosak. Fejlődésnek

indult a nemzetiségi sajtó, 1945. június 9-én jelent meg először a magyarországi szlovákok első demokratikus szlovák nyelvű lapja, a Sloboda. Ugyanebben az évben alakult meg elsőként a hazai nemzetiségi szövetségek közül a Magyarországi Dél-szlovák Demokratikus Szövetsége.

A NEMZETISÉGI JOGOK FEJLŐDÉSE A SZOCIALISTA MAGYARORSZÁGON

A hatalom megragadása után a párt és a szocialista állam nemzetiségpolitikájának elvi alapját a párt 1948-as programnyilatkozatában foglaltak jelentették. A párt síkraszálta a hazánkban élő délszláv, román, szlovák nemzetiség teljes állampolgári egyenjogúságának biztosítása mellett. Támogatta nemzeti kultúrájuk szabad fejlesztését, a politikai szervezkedés teljes szabadságának, valamint az anyanemzeteikkel való kulturális kapcsolatok és érintkezés szabadságának biztosítását.²¹ A párt programnyilatkozatának nemzetiségekkel kapcsolatos részét tükrözték jogi formába öntve alkotmányunk rendelkezései. Az 1949-ben elfogadott első írott szocialista alkotmányunk 49. §-a szabályozta az állampolgárok jogegyenlőségét.

Az alkotmány megalkotása után, amely megteremtette egész szocialista jogrendszerünk fundamentumát, felgyorsult a kodifikációs munka. Számos olyan jelentős jogszabályt alkottak, amelyekben nemzetiségekre vonatkozó tételeket is találunk. A legfontosabb törvényekben ezek a szakaszok általában alapvető jelentőségűek. A szabályoknak ez a vonása méginkább kiemeli társadalmi jelentőségüket.

1949—1956 között számos olyan magas szintű jogszabály megalkotására került sor, amelyek főként alapvető jellegű, a nemzetiségi egyenjogúságot biztosító rendelkezést tartalmaztak. Ezek sorába tartoznak a büntetőeljárásról szóló 1951. évi III. törvény, és a polgári eljárásról szóló 1952. évi III. törvény, amelyekben az eljárás során hasonló módon szabályozták a nyelvhasználatot.

A szocialista államépítés egyik nagy eredménye volt hazánkban a tanácsrendszer megteremtése. Az első átfogó szabályozásra 1950-ben került sor, országgyűlésünk második ülésszakán 1954-ben, az 1954. évi X. törvénnyel szabályozta a tanácsrendszer felépítését és annak feladatait. Ez a törvény a tanácsok feladatai között új elemeket fogalmazott meg. Tanácsi feladatként határozta meg az állampolgárok alkotmányos jogainak védelmét. Ennek vitathatatlan a jelentősége az állampolgári jogok garantálása szempontjából. Külön kiemelték a tanácsoknak azt a kötelességét, hogy őrködjenek a nemzetiségek jogainak érvényesülése felett.

A nemzeti egyenjogúság többoldalú törvényi biztosítása mellett 1949-től kezdődően jelentős fejlődésnek indult a nemzetiségi oktatásügy. Kezdetben fontos feladata volt a tanügyi kormányzatnak a nemzetiségi nyelven oktató pedagógusok képzése. Az általános iskolákról és a tankötelezettségről szóló, 1951. évi 15. tvr. újra szabályozta a nemzetiségi alsófokú oktatást. A második fejezet 13. §-a alapján azokban a községekben, városokban, ahol legalább 15 egy nemzetiséghez tartozó tanuló szülője, gyámja kívánja, biztosítani kell, hogy ezek a tankötelesek kívánságukhoz képest anyanyelvükön részesüljenek oktatásban, vagy anyanyelvüket az általános iskolában kötelező tantárgyként tanulják. Az általános gimnáziumról szóló 1951. évi 14. tvr. lehetőséget biztosított az oktatásügyi miniszter részére, hogy a szükségleteknek megfelelően nemzetiségi nyelven oktató általános gimnáziumot is szervezhessen. A nemzetiségi középfokú oktatási hálózat csak 1956-ban egészült ki német tanítási nyelvű gimnáziummal és tanítóképzővel. Az 1956—57. tanévben a bajai III. Béla Gimnáziumban német nemzetiségű osztály nyílt meg. A gimnázium országos német beiskolázású intézményként kezdte meg működését [21/1956. (OK. 5) OM sz. utasítás]. Ugyancsak az 1956—57. tanévben a pécsi Pedagógiai Főiskolán — nappali és levelező tagozaton — megindult a német nyelvű általános iskolai tanárképzés (847/859—14—2/1956. OM. sz. rendelet).

Az 1950-es évek elejétől kezdve fokozatosan érvényüket veszítették a német nemzetiségűekkel kapcsolatos korábbi korlátozó rendelkezések. Hátrányos helyzetüket a

84/1950. (III. 25.) Mt. sz. rendelet teljes egészében felszámolta. Hatályon kívül helyezett minden korlátozó rendelkezést és kimondta, hogy akik a rendelet hatálybalépésekor még nem kerültek áttelepítésre, vagy még Magyarországon tartózkodnak, magyar állampolgárok, és a Magyar Népköztársaságnak a többiekkel minden tekintetben egyenlő jogú polgárai.

A nemzetiségi politika fogyatékosainak kijavítása az 1950-es évek közepétől indult meg. A politikai döntések eredményeként a nemzetiségi állampolgárok bátrabban élhettek nemzetiségi jogaikkal. Az MDP Központi Vezetősége 1956 májusában határozatot hozott a magyarországi nemzetiségek közötti politikai, oktatási és kulturális munkáról.

Az MSZMP Központi Bizottságának Politikai Bizottsága 1958 októberében határozta meg a párt nemzetiségi politikájának néhány alapvető elvi és gyakorlati irányát. A határozat minden pártszervezet kötelességévé tette, hogy munkálkodjon a marxizmus—leninizmus érvényesülésén a nemzetiségi politikában. A határozat végrehajtása utat nyitott a nemzetiségi szövetségek politikai tevékenysége számára, amelyet a Hazafias Népfront keretében fejthetnek ki. A Politikai Bizottság felhívta a Művelődésügyi Minisztérium figyelmét a nemzetiségi anyanyelvű oktatási igények kielégítésének fontosságára. Előírta, hogy a többségükben nemzetiségek által lakott településeken meg kell oldani a kétnyelvű feliratok és hirdetések elhelyezésének ügyét. A párt vezető testülete állást foglalt a nemzetiségi káderek ügyében is, külön kitért a nemzetiségek képviselőiténél biztosítására a törvényhozó és végrehajtó szervezetekben. A Politikai Bizottság állásfoglalása nagymértékben elősegítette a nemzetiségi kérdésben felhalmozódott gondok és problémák megoldását, és élénkítőleg hatott a nemzetiségekkel kapcsolatos tudományos kutatások fejlődésére is.²² Ezt a dokumentumot a későbbiekben még több pártállásfoglalás is megerősítette.

A szocialista jogrendszer fejlődésének dinamikus szakasza kezdődött az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején. Olyan kodifikációs tevékenység bontakozott ki, aminek eredményeként a társadalmi viszonyok egy-egy jelentősebb körét átfogóan szabályozták. Sorrendben elsőként az 1957. évi IV. törvény — az államigazgatási eljárásról szóló törvény — tartalmazott új elveket a korábbi joganyaghoz képest. A büntető- és a polgári eljárásról szóló törvényekhez hasonlóan az államigazgatási eljárásban is szabályozták az anyanyelv használatát. Elrendelték, hogy az államigazgatási eljárásban a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt senkit nem érhet hátrány. Az eljárás során mind írásban, mind szóban bárki használhatja anyanyelvét. Ugyanilyen törvényi garanciát biztosítanak a büntetőeljárásról szóló 1967. évi 8. sz. tvr., valamint az 1973. évi I. törvény, a polgári perrendtartásról szóló 1975. évi 26. sz. tvr. A nemzetiségek számára fontos és gyakorlati jelentőségű az anyanyelv használata az államigazgatási eljárásban, hiszen az állampolgár és az állam leggyakoribb találkozási formája az államigazgatási eljárás.

Az 1972. évi IV. törvény (a bíróságokról) az igazságszolgáltatás egyik fontos alapelveként deklarálta az anyanyelv használatát. A 7. §-ban foglaltak értelmében a bírósági eljárás nyelve magyar. A magyar nyelv nem tudása miatt azonban senkit nem érhet hátrány, az eljárásban mindenki anyanyelvét használhatja. A szocialista jog a munkavállalás területén is biztosította a nemzetiségi egyenjogúságot. Az alkotmány alapvető rendelkezései alapján a munka törvénykönyve (1967. II. törvény) 18. §-ában a munkaviszony létesítése és a munkaviszonyból eredő jogok és kötelezettségek meghatározása során a dolgozók között minden hátrányos megkülönböztetést megtilt, azok kora, neme, nemzetisége, faja és származása alapján. Ugyanilyen tartalmú szabályokat találunk az 1971. évi III. törvényben is. (Szövetkezeti törvény.) Az egyenjogúság biztosítását szolgálja a polgári törvénykönyv 1959. évi IV. törvény öröklésről szóló fejezete. Ennek értelmében írásbeli magánvégrendeletet csak olyan nyelven lehet érvényesen tenni, amelyet a végrendelező ért és amelyen írni, illetőleg olvasni tud. Büntető törvénykönyvünk (1961. évi V. törvény) több törvényi tényállásban is védelemben részesíti a nemzetiségeket. A személyhez fűződő jogok körébe tartozik pl. a névvitelés is. Ennek különös jelentősége van a nemzetiségi jogok

érvényesülése szempontjából, hiszen a nemzetiségeknek sajátos érzelmi érdeke fűződik a többségtől eltérő név viseléséhez. Az anyakönyvek vezetéséről és a házasságkötési eljárásról szóló 38/1963. (XII. 25.) Korm. sz. rendelet és a végrehajtására kiadott 6/1963. (TK. 82.) KE. sz. utasítás olyan lehetőséget biztosít nemzetiségeink számára, hogy az idegen nemzetiségű vagy anyanyelvű magyar állampolgár szülő gyermekének utóneve a szülő nemzetiségi anyanyelvén is bejegyezhető.

A hazánkban végbement társadalmi változások szükségessé tették az 1949-ben elfogadott szocialista alkotmányunk módosítását. Az alkotmányreform célja az volt, hogy az alaptörvény jobban tükrözze eredményeinket, a fejlettebb társadalmi viszonyokat. Az alkotmánymódosítás során Népköztársaságunk tovább szélesítette azoknak a jogoknak a körét, amelyeket államunk a hazánk területén élő nemzetiségek számára biztosít.

Az alkotmány 61. §-ában rögzítette ezeket a jogokat (1972. évi I. törvény, az 1949. évi XX. törvény módosításáról és a Magyar Népköztársaság Alkotmányának egységes szövegéről).

„(1) A Magyar Népköztársaság állampolgárai a törvény előtt egyenlők és egyenlő jogokat élveznek.

(2) Az állampolgároknak nem, felekezet, vagy nemzetiség szerinti bármilyen hátrányos megkülönböztetését a törvény szigorúan bünteti.

(3) A Magyar Népköztársaság a területén élő minden nemzetiség számára biztosítja az egyenjogúságot, az anyanyelv használatát, az anyanyelven való oktatást, saját kultúrája megőrzését és ápolását.”

Ha összevetjük az alkotmány korábbiakban érvényben levő szakaszának tartalmát a módosítás során megváltoztatott törvényszöveggel, megállapíthatjuk, hogy államunk minden előzőnél szélesebb terjedelemben határozta meg a nemzetiségi jogok körét. Az 1949. alkotmány még általában deklarálta az állampolgárok jog-egyenlőségét. Az 1972-es módosítás során külön is deklarálásra került a nemzetiségek egyenjogúsága. Kiemelkedő fontosságú, hogy alkotmányunk a teljes egyenjogúságot minden hazánkban élő nemzetiség számára biztosítja. Az egyenjogúság egyik tényleges feltételeként az alkotmány általánosan biztosítja a nemzetiségek anyanyelvének használatát. Ez szintén új és jelentős eredménye alkotmányfejlődésünknek az 1949-es szabályozáshoz viszonyítva. Rögzítésre került az anyanyelven történő oktatás is. Jelentős eltérést találunk a korábbi szabályozáshoz képest a 61. § (3) bekezdésének utolsó fordulatában. 1949-ben alkotmányunk a nemzetiségi kultúra ápolásának lehetőségéről szólt. Az alkotmánymódosítás alkalmával elfogadott törvényszöveg biztosítja a nemzetiségeknek saját kultúrájuk megőrzését és annak ápolását. Ebből kitűnik, hogy a nemzetiségi kultúra megőrzése és ápolása állami feladat is, és nem elegendő csupán ennek a lehetőségét biztosítani. Az alkotmánymódosítás alkalmával világosan kifejezésre jutott a Magyar Népköztársaság következetesen internacionalista politikája.

A közoktatásra vonatkozó szabályaink minden szinten megteremtették a nemzetiségek számára az anyanyelvi oktatás alapintézményeit. Ezek alapján a helyi adottságok és körülmények, valamint a nemzetiségi szülők igénye szerint a nemzetiségi nevelési-oktatási intézmények az alábbi formákban működhetnek:

— Az óvoda a 159/1969. (M. K. 15.) MM. sz. utasítás szerint nemzetiségi tan-nyelvű, vagy nemzetiségi nyelvet oktató óvoda lehet. Mindkét forma vonatkozhat az óvoda összes vagy csak némely gyermekcsoportjára.

— Az általános iskolai hálózatban kialakítható formákat részleteiben a 163/1969. (M. K. 16.) MM. sz. utasítás szabályozta. A nemzetiségi tanítási nyelvű általános iskola működhet önálló szervezeti egységként, vagy mint nemzetiségi tagozatú általános iskola, amelyben a nemzetiségi tanulócsoporthoz a magyar tanítási nyelvű általános iskola tagozataként működnek. Az általános iskolai oktatásban mód nyílik arra, hogy a nemzetiségi tanulók anyanyelvüket választható kötelező tantárgyként tanulják.

— A középiskolai oktatásban (1965. 25. tvr.) szervezhető nemzetiségi tanítási

nyelvű gimnázium vagy szakközépiskola, amely igazgatása szerint lehet önálló szervezeti egység vagy nemzetiségi tagozatú gimnázium, illetve szakközépiskola.

Nagy jelentőségűek azok a jogszabályok, amelyek a nemzetiségi oktató-nevelő intézmények létesítését, valamint megszüntetésük módját rendezik. Igen lényeges, hogy minden forma esetében szükség van területi választott szerv döntésére, vagy előzetes hozzájárulására. Garanciális jelentőségű, hogy ilyen intézmények létesítésére vagy megszüntetésére a helyi tanácsok vagy azok végrehajtó bizottságai jogosultak. Ezek a szabályok körültekintően rendezték a nemzetiségi tanulók beiskolázásának előkészítését is. Az iskolák vezetői kötelesek tájékoztatást adni a szülők számára a nemzetiségi oktatás általános és helyi lehetőségeiről. Az ösztönző felvilágosítás után a szülők mindenkor egyénileg döntenek a beíratás felől. Tilos bármilyen aláírást, nyilatkozatot kérni. A 132/1975. (M. K. 24.) OM. sz. utasítás szabályozta a nemzetiségi tannyelvű csoportok létszámhatárát. Az utasítás külön felhívta a figyelmet, hogy törekedni kell a nemzetiségi órák pedagógiai szempontból lehető legkedvezőbb órarendi elhelyezésére. Megkülönböztetett figyelmet szentelt az oktatásügyi kormányzat a nemzetiségi oktató-nevelő munka személyi feltételeinek és folyamatosságának biztosítására. Fontos káderpolitikai elvvé vált, hogy nemzetiségi kulturális oktatási intézmény vezetésével az adott nemzetiséghez tartozó, a nemzetiségi nyelvből szakképesítéssel rendelkező, vagy a nyelvet jól beszélő pedagógus bízható meg. A helyettesek megválasztásánál is előnyben részesül a nemzetiségi pályázó. A vezetői, vezetőhelyettesi és a nemzetiségi nevelői állások betöltésénél a dolgozót a 210/1971. (M. K. 13.) MM—MüM. sz. együttes utasítás alapján nemzetiségi pótlék illeti meg. Biztosított a rendszeres speciális és differenciált továbbképzés.

Hasonlóan fontos a nemzetiségi oktató-nevelő munka tárgyi feltételeinek megteremtése, az ellátás fejlesztése. Az intézmények vezetőinek a költségvetések és a beszerzések tervezésénél külön kell tervezni azokat a tételket, amelyek a speciális tárgyi felszereltséget biztosítják. (Nemzetiségi szakmai és módszertani kiadványok, folyóiratok, ifjúsági könyvtár nemzetiségi kötetei, nyelvvoktatáshoz szükséges szemléltető eszközök stb.)

Az iskolaügy mellett jogalkotásunk a társadalmi élet más területein is figyelembe vette a sajátos nemzetiségi érdekeket. A szabályozás kiterjedt a kulturális élet olyan alapvető szférájára is, mint a könyvtárügy. A nemzetiségi anyanyelv és kultúra ápolásában alapvető funkciója van a nemzetiségi vidékeken működő könyvtáraknak. A könyvtárakról szóló 1976. évi 15. tvr. meghatározta a könyvtárak általános feladatait. „A könyvtár feladata... hogy megőrizze és hozzáférhetővé tegye azokat a könyvtári anyagokat, amelyek az egyetemes, a nemzeti és nemzetiségi kultúra, valamint a tudományos kutatások szempontjából jelentősek.” Tehát a törvényerejű rendelet a nemzetiségi kultúra elemeit az általánosan megőrzendő kulturális értékek közé sorolta. A jogszabály a helyi tanácsok feladataként határozta meg a területükön működő közművelődési könyvtárak fenntartását. Ennek keretében kell biztosítani a helyi tanácsoknak a nemzetiségi lakosság könyvellátását. Részletesen szabályozta mindezt a törvényerejű rendelet végrehajtására kiadott 17/1976. (VI. 7.) Mt. sz. rendelet. A jogszabály 17. §-a kimondta, hogy a közművelődési könyvtárak létrehozásánál figyelembe kell venni az állampolgárok foglalkozási, képzettségi, korosztályi és anyanyelvi összetételét. A kulturális minisztérium a nemzetiségi lakosság anyanyelvi irodalmi ellátására nemzetiségi könyvtárakat jelöl ki (végrehajtási rendelet 26. §).

A közművelődésről szóló 1976. évi V. törvény széles körű rendelkezéseket tartalmaz a nemzetiségi jogokra vonatkozóan. Többek között meghatározta a nemzetiségek művelődésével kapcsolatos állami feladatokat. „9. §. Az állam a nemzetiségekhez tartozó magyar állampolgárok művelődési lehetőségeit anyanyelvi nemzetiségi kultúrájuk szabad művelésének támogatásával is biztosítja. Az állam elősegíti, hogy a nemzetiségek közművelődési tevékenységükkel is hozzájáruljanak hazánk és a környező országok kapcsolatainak elmélyítéséhez.” A közművelődésről szóló törvény megalkotása és végrehajtása remélhetően további lehetőségeket teremt a nemzetiségi kultúra kibontakoztatásában.

Hazai nemzetiségeink életében mindenkor jelentős feladatokat láttak el a nemzetiségi ügyekkel foglalkozó intézmények. Ezeknek alapvetően két fő csoportja van. Egyikbe tartoznak a nemzetiségi dolgozók társadalmi szervezetei, másikba az állami szervek rendszerén belül kialakult intézmények. A Magyar Népköztársaságban minden számottevő nemzetiség rendelkezik önálló társadalmi szervezettel. Napjainkban az állami szerveken belül is egyre hatékonyabb intézményrendszer épül ki, különösen az oktatásban, nevelésben, a kulturális életben érvényesülő nemzetiségi jogok biztosítása érdekében.

Végezetül meg kell jegyezni, hogy a tanulmány nem vállalkozhatott a joganyag teljes egészének áttekintésére, elsősorban annak szétszórtsága, illetve a terjedelmi kötöttség miatt. A fő cél az volt, hogy a téma szempontjából legkiemelkedőbb jogszabályok elemzése alapján sikerüljön érzékeltetnünk a nemzetiségi jog felszabadulás utáni fejlődésének fő tendenciáit. Ez a munka néhány általánosítható tanulsággal is szolgált:

A nemzetiségi kérdés társadalmilag, mint komplex probléma létezik. Ezért kutatásában és tanulmányozásában is törekedni kell a komplex szempontok érvényesítésére. A hagyományos megközelítések mellett a kutatás irányát feltétlen érdemes ki szélesíteni az állam- és jogtudomány és a szociológia elemzéseivel is.

Célszerű időszakonként áttekinteni a nemzetiségekre vonatkozó joganyagot, az ezekből leszűrt következtetéseknek lehetnek tudományos eredményei, és ez egyben csökkentheti a jogszabályok ismeretében és alkalmazásában megmutatkozó bizonytalanságot.

A jogszabályok társadalmi hatékonyságának egyik fontos mutatója a joggyakorlat elemzése. Választ kell adni azokra a kérdésekre, hogyan érvényesülnek a nemzetiségi jog szabályai az állami szervek gyakorlatában, milyen a nemzetiségi állampolgárok jogismereti szintje, hogyan ismerik a rájuk vonatkozó jogszabályok tartalmát, és hogyan érvényesítik sajátos jogaikat. Minderre csak a jogi és szociológiai módszerekkel végzett tényvizsgálatok alapján adhatunk kielégítő választ.

A feltárt társadalmi és jogi tények sokoldalú elemzése alapját jelentheti a jogalkotás számára szóló új javaslatok kidolgozásának.

JEGYZETEK

1. Az emberi jogok dokumentumokban. Összeállította: Kovács István és Szabó Imre. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1976. 9. old.
2. Uo. 9. old.
3. Szabó Imre: Az emberi jogok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 45. old.
4. Buza László: A kisebbségek jogi helyzete. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930. 249—337. old.
5. A Magyar Békesszerződés és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata. Az „Ordo” Törvény Rendeletár kiadása, Budapest, 1921. 36—38. old.
6. Buza László: A kisebbségek jogi helyzete. 1. old.
7. Szabó Imre: A kulturális jogok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973. 250. old.
8. Szabó Imre: A Békesszerződés és a kisebbségek. Jogászegyleti Szemle, 1947. 3. sz. 43. old.
9. Uo. 44—45. old.
10. Szabó Imre: Kisebbségek és az emberi jogok. Valóság, 1979. 1. sz. 12. old.
11. Nemzetiségi kérdés — nemzetiségi politika. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 84. old.
12. Rehák László: A kisebbségek Jugoszláviában. Novi-Sad, Forum Könyvkiadó, 15—17. old.
13. Az emberi jogok dokumentumokban. 331. old.
14. Budzsáklia Mátyás: Nemzetiségi egyenjogúság és jogok a Magyar Népköztársaságban. Állam és Igazgatás, 1974. 9. sz.
15. Fűrész Klára: Nemzetiségi egyenjogúság a Magyar Népköztársaságban. Bp. Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Actái 13. kötet, 193. old.
16. Antalffy György: A szuverenitás lényegének állam- és jogelméleti koncepciójáról. Szeged, Unnapi Acta, 1967. 14. old.

17. Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalom történetéből. Kossuth Könyvkiadó, 1964. 556. old.
18. Az 1947. évi hatályos jogszabályok. Bp., 1948. 58. old.
19. *Wagner Ferenc*: Nemzetiségpolitika és demokrácia. Köznevelés, 1945. 9. sz.
20. Szabad Nép, 1945. szeptember 23.
21. Nemzetiségi kérdés — nemzetiségi politika. Kossuth Könyvkiadó, 1968. 24. old.
22. *Herczeg Ferenc*: Az MSZMP nemzetiségi politikája. Kossuth Könyvkiadó, 1976. 26—29. old.

CSORBA CSABA

Mikó Imre pályájáról

Immáron második esztendeje múlt, hogy eltávozott közülünk. 1975 őszén, nyugdíjba vonulásakor — 65 évesen — tervekkel, bizakodással, munkakedvvel arra számított, hogy végre megadatik neki az alkotáshoz szükséges idő és nyugalom. Élet-erejét azonban rövid idő alatt felőrölte a gyilkos kórral való küzdelem. Csonkán maradt önéletrajzi regényében, „A csendes Petőfi utcában” egy megjegyzése arra enged következtetni, hogy sejtette a véget: „a Mikók rákban szoktak meghalni”.

Utolsó éveit beárnyékolta a megmaradásért, az életért folytatott harc. Csaknem három évtizedtől kényszerű szünete után újra lehetővé vált külföldi útjain a munkát, az előadásokat, a régi barátokkal való meghitt találkozásokat árnyékként kísérik a gyógykezelések, műtétek. Reménykedett, reménykedtek az orvosok s akik közelebbről ismertük. Ő pedig hihetetlen önfegyelmel, önuralommal munkálkodott, amennyire ereje engedte. Könyveken dolgozott, írta cikkeit, esszéit, újra elővette régi, kedves témáit; míg a Kriterionnál dolgozott nemcsak az íróasztal mellett ült, hanem faluról falura zötyögött írókkal és történészekkel, hogy író-olvasó találkozókon toborozzon minél több hívet a könyveknek, amelyek a magyar szót, a magyar múltat és jelent vitték el Erdély kicsiny falvaiba is. Ünnepeken pedig turistacipőt húzott, s a Kolozsvár környéki hegyeket járta. Szigorú időbeosztással, fegyelmezetten, ahogy mondani szokás, egészségesen élt. Akaraterejére mi sem jellemzőbb — mint Imreh István kolozsvári történészprofesszor emlékezett vissza —, hogy a falujáró utakon képes volt úgy szabályozni pihenését, hogy kihasználta alváásra az autóban az „üres” negyed- és félórákat.

1977. március 21-én elhunyt.

Író embernél a halál azonban nem jelenti a lezárást. A posta még egyre hozta kedves sorozata, a TÉKA nevével jelzett köteteit. Az Utunkban megjelent posztumusz cikkei igazolták, hogy jelen van — halála után is. A hét 1978. évi évkönyvében a nemzetiségi kérdés jogi vonatkozásairól készített tanulmánya jelent meg. Újra kiadták életregényét Bölöni Farkas Sándorról (Bércre esett fa).

Mikó Imre életművének egésze jószerivel ismeretlen szülőföldjén is, nálunk is. Ami tevékenységéből reflektorfénybe került, az csak néhány mozaik. Élete, életműve két nagy egységre szakad. Benkő Samu írta le elsőként: „Ne áltassuk magunkat azzal, hogy a háború nyomán nem keletkezett törés Mikó Imre életében és művében. Erkölcsi emelkedettségét éppen az bizonyítja, hogy túlélte a törést, állta a sarat mint ember, és megtalálta az alkotó munkának azt a területét, amely alkatának, tehetségének és elkötelezettségének a leginkább megfelelt.” (Utunk, 1978. 50. sz.)

Ez az emlékezés és pályaképvázlat az életmű állomásait részleteiben nem elemezheti. Életívének 1938-ig terjedő szakaszáról ő maga vall „A csendes Petőfi utcá-

ban". Román kapcsolatairól és nemzetiségi kutatásainak némely vonatkozásáról Beke György készített vele interjút (megjelent Beke György: Tolmács nélkül. Kriterion. Bukarest, 1972). A család, a munka, a hétköznapok kaptak hangsúlyt Marosi Ildikó interjújában (Marosi Ildikó: Közelképek. Kriterion. Bukarest, 1974).

Életeréről, munkájáról azonban a legtöbbet műveiből tudhatunk meg. Olyan időszakban élt, olyan események cselekvő vagy szemlélő részese volt, amelyek a jelenkor embere fokozott érdeklődésére tarthatnak számot. A 30—40-es évek világformáló folyamataiban fiatalos hévvel és lelkesedéssel vett részt. Mosolyogva emlegette, hogy ezen időszak koronatanúi közül ő a „legifjabb öreg”. A hetvenes években egymást követték Erdélyben az önéletrajzok. Őt e műfaj — hagyományos formájában — kevésbé vonzotta, szerénysége nem engedte, hogy önmagát emelje egy mű középpontjába. Önéletírás helyett először egy emlékezőcsokrot szerkesztett egybe kortársairól, Akik előttem jártak címmel, a következő ajánlással: „Az önéletíró magát ajánlja, én önéletírás helyett ajánlom azokat, akik előttem jártak.” Posztumusz művében, A csendes Petőfi utcában pedig ismét inkább a neki hat évtizeden át otthont adó utcáról s annak lakóiról szól, mintsem magáról.

Valahányan, akik csak ismerték, legjellemzőbb tulajdonságaként végtelen szerénységét emelték ki, nehéz volt szóra bírni önmagáról. Amikor az életművét tartalmazó bibliográfia összeállításával kapcsolatban kerestem föl és kértem ebben segítségét, hosszabban elbeszélgettünk a Petőfi utcai házban. Akkor — 1976. január 3. volt — nem sejtettem, hogy utolsó találkozásunk lesz ez...

Mikó Imre Bánffyhunyadi született, 1911. március 27-én. Apja járásbíró, háromszéki eredetű család sarja; a gr. Mikó családdal csak *névrokonságban* állt. Az anyai ág — a Zsakó család — torockói. Jelentősen meghatározták a családi hagyományok a gyermek Mikó Imre érdeklődését. Egyik őse bölöni iskolamesterként annak a Bölöni Farkas Sándornak volt tanítója, akinek élettörténetét deres fejjel írta meg, de már ifjúkorától ideáljának tekintette. A családi hagyomány irodalmi emlékekben sem volt szegény, a Zsakó nagynya Petőfivel és Jókaival való személyes találkozásokról regélt. A Zsakó ősök egyike szerepelt Jókai „Egy az isten” című regényében is. A szabadságharc másik oldalának tragikus alakjához, Avram Iancuhoz is személyes ismeretség szálai fűzték a családot.

A Mikó család unitárius volt, így érthető, hogy a fiú középiskolai tanulmányait az unitárius Brassai líceumban végezte, melynek évtizedek múlva tanára lett.

1928-ban sikerrel érettségizett, akkor, amikor a román érettségi biztosok a magyar maturandusok nagy részét kíméletlenül elbuktatták. Az akkori Kolozsvár, a kor és a viharos érettségi vizsga megrázó, művészi dokumentuma Ignác Rózsa Anyanyelve magyar című regénye...

1934-ben jogtudományi doktorátust szerzett, ügyvédi pályára lépett, ezzel a családi hagyományok folytatója lett.

Politikai pályafutása egyetemi éveiben kezdődött. Részt vett az unitárius haladó ifjúsági mozgalmakban, a Kolozsvári Székely Társaság ifjúsági tagozatának munkájában.

Az 1930-ban indult kolozsvári Erdélyi Fiatalok című magyar főiskolás lap legfiatalabb főmunkatársa lett a második számtól 1933-ig; egy emberöltő múlva papírra vetette e nagy jelentőségű kiadványsorozattal kapcsolatos emlékeit.

Az „Erdélyi Fiatalok” kiadásában jelent meg Mikó Imre első könyve: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés (Kolozsvár, 1932). Kolozsborsa és környéke falvainak szociográfikus feltérképezésére a méltatlanul elfeledett mecénás, br. Bánffy Ferenc biztosított lehetőséget, aki a bátor hangú kötet megjelenését is elősegítette; Bánffy mecénási tevékenységének eddig ismeretlen dokumentumait nemrégiben Moravék László tette közzé (Korunk, 1978/2. 90—94.). Mikó Imre mindössze 21 éves volt a kötet írásakor, ám a nemzetiségi kérdés jogi és történeti magyar és külföldi irodalmában meglepő otthonosságról és jártasságról tett tanúbizonyságot. Német kiadásokban olvasta Marx, Lenin és Sztálin, és általában a szocialista gondolkodók idevágó műveit is. Kiemelten idézte azt a marxí alaptételt, miszerint „az a nép, amelyik

másokat elnyom, nem lehet szabad” (20. old.). Lándzsát tört a magyar—román érdekezésség mellett s a jövő körvonalait, feladatait vázoló befejező részben önmagának és nemzedékének adott programot: „A magyar intellektuel ifjúság pedig mit tehet? Beállunk közkatonának a magyar jövő: munkások és parasztok sorába s az ő érdekeik értelmi szolgálatában keressük letűnő középosztályunk új nemzedékének a jövő társadalmához való jogát.” (134. old.)

1933-tól kezdett publikálni a Gaál Gábor irányította legális baloldali folyóiratban, a kolozsvári Korunkban Könyves-Tóth László néven.

1934-ben jelent meg a Jakabffy Elemér szerkesztette lugosi Magyar Kisebbség című, jelentős folyóirat kiadásában doktori értekezése: A székely közületi kulturális önkormányzat.

1934 és 1936 között Franciaországban folytatta tanulmányait, ahol a nemzetközi jogot tanulmányozta, különös tekintettel a kisebbségi kérdésre. Az erdélyi magyarság sorsát szívükön viselő kisebbségek adták össze az ösztöndíját, olyanok, akik úgy érezték, hogy a nemzetiségi kérdést újszerűen látó fiatal ember (addig már egész sor cikke és tanulmánya jelent meg a magyar ifjúsági mozgalomról és a nemzetiségi kérdéssről) hasznára válhat népének. Mikó Imre haláláig hű maradt ehhez a bizalomhoz, a kijelölt pályához, a népszolgálat szerény, de konokan következetes és önfeláldozó katonájaként.

Fő tevékenysége a harmincas években a nemzetközi, illetve nemzetiségi jogi kérdések tanulmányozása, a romániai magyar kisebbség jogainak védelme volt. Horizontja nem zárult le Erdély hegyeinél, *valamennyi* európai kisebbség sorsát magának érezte: „40 millió emberért” — kisebbségek Európában címmel írt cikket 1937-ben a kolozsvári Keleti Újságban.

1936 és 1938 között a romániai Magyar Párt titkára, majd miután az 1938 elején feloszlott párt helyett megalakult a Magyar Népközösség, annak vezette 1939/40-ben bukaresti jogvédő irodáját. Ezekben az években cikkek sorában mélyrehatóan elemezte a romániai kisebbségi politikát, s annak elsősorban magyar vonatkozásait.

A bécsi döntés után 1940 és 1944 között magyar országgyűlési képviselő s az Erdélyi Párt főtitkára, 29 évesen az országgyűlés legifjabb résztvevője.

A politikai tevékenység mellett jutott ideje a tudományos munkára is. Cikkek és tanulmányok tucatjai mellett két nagy jelentőségű kötet bizonyítja ezt: Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története (Bp. 1941.); A nemzetiségi jog és nemzetiségi politika. Tanulmány a magyar közjog és politikai történet köréből (Kolozsvár, 1944). Utóbbival a kolozsvári egyetemen magántanári katedrára pályázott. A 33 éves fiatal embert az egyetemi tanács egyhangúlag meg is választotta, de ez papíron maradt: a közeledő front elől elmenekítették az egyetemet s ezzel örökre szertefoszlottak Mikó Imre számára az egzisztenciális biztonságot, a kutatásokhoz szükséges időt és nyugalmat biztosító egyetemi katedrára irányuló remények.

1944 nyarán és kora őszen írt cikkeinek sorozata arra vall, hogy nagy figyelemmel elemezte a politikai és katonai helyzet változásait, elsősorban Erdély szemszögéből. Bánffy Miklóssal együtt a fővárosba utazott, hogy Horthyt gyors és határozott cselekvésre bírják, sikertelenül.

Az Erdélyi Párt baloldala 1943-tól Mikó Imre és Vita Sándor körül csoportosult. Mikó fölvette az érintkezés fonalát a kommunistákkal is, Józsa Béla révén, akinek későbbi letartóztatása ellen tiltakozott, majd meggyilkolása után óvást emelt a belügyminiszternél; három évtized múlva írásban is felidézte a sorsdöntő idők eseményeit (Korunk, 1972/3. 417—426.).

Mikó Imre — másokkal együtt — mint a németellenes irányzat híve, segítette a kolozsvári üzemek munkásait a gyári berendezések mentésében, fegyverekhez juttatta őket, hogy megakadályozhassák a gyárak leszerelését és nyugatra szállítását (lásd ezzel kapcsolatban Csatári Dániel: Forgószélben [Magyar—román viszony 1940—1945]. Bp. 1968. 277., 302., 313., 419., 328., 410.).

1944 őszétől 1948-ig — polgári személyként — hadifogoly a szovjetunióbeli Taganrogban, ahol megtanult oroszul.

Hazatérve Kolozsvárra, régi iskolájában, a Brassai líceumban orosz nyelvet és irodalmat tanított. Egyidejűleg Miklós István néven egymás után jelentek meg fordításai oroszról magyarra. Fordított szépirodalmat is, amiben Kós Károly és Szentimrei Jenő segítette: ők stilizálták át szövegét. De nemcsak szépirodalmat fordított: Gaál Gábor számára Lenin műveit fordította, franciából pedig magyarra ültette át Rousseau „Társadalmi szerződés”-ét.

Beilleszkedett az új helyzetbe, tudomásul véve, hogy sem ügyvédi, sem politikusi pályára nem térhet vissza. A nehéz körülmények között is hű maradt önmagához, a szülőföldhöz, akkor, mikor a romániai magyar értelmiség közül nem kevesen külföldre távoztak.

Az 1940-es évek végén Romániában is megindult a koncepciós perek láncolata. Hosszabb időre börtönbe kerültek olyan értelmiségiek, mint Balogh Edgár, Méliusz József, Kemény János, Nagy Jenő nyelvész és etnográfus, Csehi Gyula irodalomtörténész, Nagy Istvánt, a legjelentősebb erdélyi magyar proletárirót kizárták a pártból, a Korunk egykori szerkesztőjét, Gaál Gábort is megalázó önkritikára kényszerítették (ami hozzájárult korai halálához). Az 1950-es években nem került el a börtönt a baloldal két olyan jelentős személyisége sem, mint Jordáky Lajos és Venczel József. Fokozatosan háttérbe szorult és nyugdíjba vonult Kós Károly, Kemény János író pedig kiszabadulása után évekig szénégetőként kereste kenyerét. Fájdalmas vesztesége volt az irodalmi és közéletnek Jancsó Béla visszavonulása is.

1957-ben újra megindulhatott a Korunk című folyóirat Gáll Ernő és Balogh Edgár szerkesztésében. Ugyanekkor azonban újabb „tisztogatási akcióra” került sor, amit már Mikó Imre sem kerülhetett el: 1957-ben — noha nemrégiben még orosz tankönyvei jelentek meg — elbocsátották s könyvügynökként, majd könyvesbolti eladóként köszöntött rá egy újabb évtized. Ez sem törte meg azonban, szellemi tevékenységét tovább folytatta: Miklós István álnéven sorra jelentek meg kisebb-nagyobb cikkei az újra megindult Korunkban, fordítási tevékenységével sem hagyott föl. A könyvesbolti pultron pedig két vevő közt regényt s esszéket írt. A főtéri könyvesbolt, ahol dolgozott, rövidesen a kolozsvári magyar értelmiségnek mintegy klubja, illetve találkozóhelye lett. Közben régi barátait és a felnövekvő új nemzedéket körülötte is alaposan megtizedelték. Börtönbe került Dávid Gyula irodalomtörténész, Páskándi Géza író, Herédi Gusztáv író-riporter és sokan mások. Megszűnt a kolozsvári magyar egyetem, a Bolyai Tudományegyetem önállósága, ami az érzékeny idegzetű költőt és nyelvészt, Szabédi Lászlót az öngyilkosságba kergette.

Egy évtized kellett, míg Mikó Imre körül is tisztult annyira a lég, hogy már saját nevén publikálhatott (1966-tól), sőt esszéket jelentethetett meg (1967-ben) Honpolgárok és világpolgárok címmel, amely nagy sikert aratott.

1969-ben az Orbán Balázs nyomdokain című riportkötetben Orbán Balászról írt esszéje jelent meg. Orbán Balásznak, a Székelyföld szerelmesének és legnagyobb monográfusának alakja már régtől izgatta. Róla írt életregényéhez kiterjedt kutatásokat folytatott magyarországi könyv- és kéziratárakban is. Művét a hetvenes évek derekán befejezte, de kiadót eddig még nem sikerült találni hozzá, igazolva a régi mondás — habent sua fata libelli — mai érvényét...

A múlt századi erdélyi művelődés nagy alakjai közül először Bölöni Farkas Sándorról írt életregényt (megjelent 1969-ben): Bércre esett fa címmel. Talán nem elfogultság, ha le merem írni, hogy az erdélyi magyar irodalom egyik legnívósabb életrajzi regénye.

1970-ben a romániai nemzetiségek könyvkiadója, a Kriterion kolozsvári főszerkesztője lett. Elsősorban történeti, művelődéstörténeti, néprajzi kötetek s mindenekelőtt az immár századik kötetéhez elérkezett TÉKA gondozója lett. Hat év alatt összesen másfél száz kötetet szerkesztett, irányította a kolozsvári fiókszerkesztőség munkáját, szervezte az író-olvasó találkozókat.

1971-ben megjelent Brassai Sámuelnek „Az utolsó erdélyi polihisztorinak” szentelt kötete, remeklés a maga műfajában.

A TÉKA sorozatban látott napvilágot fordításában Rousseau Társadalmi szerződése, korábban pedig egy válogatás Korolenko írásaiból (A multani vérvád).

Dávid Gyulával együtt „Petőfi Erdélyben” címmel írt képeskönyvét mintegy népkönyvnek szánta, melynek feladata nemcsak a Petőfi-kultusz erősítése és ébrentartása volt, hanem bizonyos vonatkozásokban művelődéstörténetet, útikönyvet, helytörténetet pótol.

Ez idő tájt sorra idézte fel cikkeiben, tanulmányaiban kortársai, harcostársai emlékét (akikét lehetett). Az egykori jó barát, Balázs Ferenc életművének kiadását is tervbe vette. A korán elhalt barát életművét a Bejárom a kerek világot című kötet bevezetőjében terjedelmesen méltatta (1975). A kiadványsorozat torzó maradt, sőt az a Balázs Ferenc-életrajz, amit időközben elkészített s külön kötetben szándékozott kiadni, egyelőre szintén az Orbán Balázs-életregény sorsára jutott...

Egyik főmunkatársa lett Balogh Edgár nagyszerű kezdeményezésének: a Romániai magyar irodalmi lexikonnak is. Több más munkatársához hasonlóan az első kötet megjelenését ő sem érthette meg (az adminisztráció útvesztőiben „eltévelyedett” lexikon — ha hihetünk a híreknek — végre „sinen van”).

Az 1970-es években újra egyre többet foglalkozott a nemzetiségi kérdés történeti és aktuális vetületeivel: Nyelv és jog (Korunk, 1970/9. sz.); Nemzet és nemzetiség (uo., 1971/5. sz.); Nyelvhasználat és jogtörténet az erdélyi fejedelemség korától 1868-ig (uo., 1971/10. sz.); Jogász a közéletben (uo., 1972/10. sz.); Nyelvhasználat és jogtörténet 1868—1944 (Korunk Évkönyv, 1973).

Román és magyar kutatók egyre rendszeresebben használták alapvető forrásmunkaként — és hivatkoztak is — 1944 előtt megjelent — korábbiakban említett — kötetekre, újra fölfedezték és méltatták fiatalkori művét, Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdést is. A nemzetiségi kérdés jege azonban nem olvadt föl annyira, hogy már megjelent és még ki nem adott nemzetiségi tárgyú írásaiból önálló tanulmánykötetet jelentessen meg, helyette különböző témájú írásaiból válogatta az Akik előtttem jártak című emlékezés- és tanulmánykötetet (1976). Mindössze négyezer példányban jelent meg, így érthető, hogy pillanatok alatt, szinte bestsellerként kelt el (csak Kolozsvárt órák alatt ezernyi példány fogyott belőle!).

Az életmű immár lezárult. Értékelése elhamarkodott vállalkozás lenne, hiszen ehhez ismerni kellene jelentős kéziratos hagyatékát, s nem kevés munkát jelent mintegy félezer tételes nagyságrendű bibliográfiában összefoglalható (kéziratban elkészítettem) irodalmi munkásságának kritikai áttekintése. Ez az írás az első összegzés egy olyan életműről, amelynek részletei kevesek által ismertek. Politikus, történész és író volt. Szépírónak a „szakmai közvélemény” csak fenntartásokkal fogadta el, történészként sem kapta az őt megillető megbecsülést. Talán amit a kortársaktól nem kapott meg, kárpótolja majd azért az utókor, hiszen életműve torzóként is méltó a tiszteletre. Jancsó Béláról írta le azt, ami az ő életművét is jellemzi: „egy nemzetiség lelkiismerete, amikor pedig zászlója is lehetett volna...”

Illúziók és valóság

II.

„VENDÉGMUNKÁSOK”, SZAKSZERVEZETEK, OSZTÁLYHARC NYUGAT-EURÓPÁBAN

A bevándorolt munkások a fejlett kapitalista társadalmak osztályharcainak egyik legfontosabb és legismeretlenebb tényezői. Nemcsak a külföldi dolgozók gazdasági és politikai küzdelmeiről nem született eddig nagyobb, összefoglaló mű, de nem tarták még föl a modern tőkés országok szakszervezeteinek „vendégmunkás”-politikáját sem.

A bevándorlók: bonyolult, komplex tömeg. Származásuk, szakképzettségük, műveltségük országonként és tájegységenként is eltérő lehet. Tekintélyes részük félf feudális, patriarchális, falusi-törzsi viszonyok közül, a személyi függőségi viszonyok uralma alól hirtelen, szinte minden átmenet nélkül érkezik az ipari társadalom elidegenült, dologi függőségi viszonyai közé, a „jóléti társadalom” kápráztató gazdagságába. Idegen országban, más nyelvű, más vallású, más szokásokkal, erkölcsökkel élő emberek veszik őket körül. Egy bigott katolikus hitben nevelkedett spanyol vagy portugál parasztlány minden bizonnyal nem kis nehézségekkel küzd, amikor Svédország vagy az NSZK társadalmába megpróbál beilleszkedni. A bevándorlók a falu határait először csak fizikailag lépik át. Jó részük „új hazájukban”, különösen a kis- és középzemekben talál magának munkát, kész elfogadni munkaadója patriarchális jellegű uralmát. A bevándorló munkások osztálytudata csak lassan, fokozatosan alakul ki. Társadalmi ismereteik hiányosak, az ipari társadalmak intézményes rendjébe nehezen illeszkednek be. A szakszervezeti mozgalomba való bekapcsolódásuknak igen sok akadályja van. Az 1970-es évek közepéig a portugál, spanyol, görög szakmunkás bevándorlók joggal voltak bizalmatlanok mindenfajta szakszervezettel szemben, hiszen hazájukban ezek csak a kormány engedelmes bábjai voltak. Természetesen egész sor országban szinte semmiféle szakszervezet nem létezett, vagy ha igen, csak kevés elvándorlónak adhatott osztályharcos képzést. A szakszervezeti mozgalomba való bekapcsolódás egyik legfontosabb szubjektív akadályja az, hogy a „vendégmunkásokat” egy mindent elsöprő vágy vezérli: minél rövidebb idő alatt minél több pénzt keresni, bármilyen munkával, akármilyen hosszú munkaidő alatt. Különösen azok a munkavállalók, akik nem akarnak végleg letelepedni Nyugat-Európában, dolgoznak sokat és fogyasztanak keveset. Mindennek természetesen, mivel igen nagy, több százeresz, milliós tömegről van szó, az egyes tőkés országokban jelentős antiinflációs hatása is van.

A tőkés „természetesen” kíméletlenül ki is használják a „vendégek” dolgozni-keresni vágyását. A klasszikus kapitalizmus korának régi szép „rugalmas munkaidéjében” engedik robotolni őket. Az NSZK-ban, a Mannesmann konzern üzemeiben például napi 13 órát, de másutt sem ritka a heti 80 órás „teljesítmény”. Érdeemes megemlíteni, hogy a nyugatnémet munkások maximális heti munkaideje 40 óra, vagyis 5 nap, közel 350 márka heti átlagkereset mellett. A külföldi, szakképzetlen munkavállalók zöme rosszul fizetett munkakört tölt be, ez a tény pedig, mint azt Marx már annak idején a Tőkében megállapította, a munkásokat a munkaidő meghosszabbítására sarkallja. Különösen a legutoljára érkezett munkavállalóknak van

A tanulmány első része a Tiszatáj 1978. decemberi számában jelent meg.

óriási szükségük pénzre. Rendszerint otthonmaradt családtagjaikat, rokonaikat is támogatniuk kell. Utazása, letelepedése mind-mind igen sok pénzébe került, amelyet rendszerint kölcsön kapott, az első hónapok így tulajdonképpen az adósságok törlesztésére mennek el. Ha ezek az emberek a helyi szakszervezetek ellenállása miatt „főállásban” nem tudnak heti 65—80 órát dolgozni, „másodállást” vállalnak. Természetesen, bármily érthető is ez a magatartás, a hazai munkások szemében árulásnak tűnik. Tegyük hozzá, joggal, hiszen ma már a legfejlettebb ipari államokban az inflációellenes közös szakszervezeti—munkáltatói—kormánypolitika abban az irányban mozog, hogy nem a béreket, fizetéseket emelik, hanem a munkaidőt igyekeznek csökkenteni.

Mint arra már többször utaltunk, a bevándorolt munkások zöme betanított vagy segédmunkát végez. Az NSZK-ban 77, Franciaországban 75 százalékuk. A külföldiek viszonylag hamar beilleszkednek az ipari munkamegosztásba, és minőségileg, mennyiségileg a hazai munkásokkal azonos teljesítményre képesek. Az esetek jó részében sajátos munkamegosztási hierarchia alakul ki. A hazai, „fehér” munkások — különösen a nagyobb üzemekben, bányákban — egyre inkább felügyelői, művezetői posztokat kezdenek betölteni, közvetlenül alattuk, de még az egyszerű fizikai munkát szülő külföldiek fölött található egy „közvetítő réteg”, amely a legműveltebb, a befogadó ország nyelvét beszélő „törzsökös” bevándorlókból áll. Ezt a munkamegosztási hierarchiát G. W. Allport az újangliai malomiparban kialakult helyzettel jellemezte. Volt idő, amikor a New England-i malomiparra épült városokban hiány mutatkozott olcsó munkaerőben. A malmok ügynököket küldtek Dél-Európába. Nagyszámú görög és olasz „vendégmunkás” érkezett, akiket a helyi munkások ellenszenvvel fogadtak, mivel lenyomták a béreket, sőt munkanélküliséget okoztak. De a bevándorlók hamarosan beilleszkedtek és az iparban kialakult az alá-fölé rendeltségi rendszer. A vezetők, az irányító személyzet az „öslakos”, fehér, protestáns amerikaiak közül került ki, a termelés közvetlen irányítói ír származású amerikaiak voltak, míg a munkások a frissen bevándorolt dél-európaiak.

Nyugat-Európában a „külföldi” és „hazai” munkások munkahelyi kapcsolatának két szélső helyzetét rajzolhatjuk meg. Az első esetben viszonylag kis létszámú bevándorló dolgozik elszórva a hazai munkások között. Ez csak akkor lehetséges, ha ismerik a befogadó ország nyelvét és szakképzettségük társaikkal azonos. Ez a helyzet kedvez társadalmi, szakmai, politikai beilleszkedésüknek. Egyéni érdemeivel, képességeivel minden bevándorló kivívhatja osztályos társainak megbecsülését, akik már nem egy általában *negatív előítéletekkel* övezett csoport egyik tagját látják benne, hanem az embert. A második, gyakoribb eset (bár a két szélsőség között az átmenetek viszonylag széles skálája található) az, amikor nagy külföldi munkástömegek bizonyos foglalkozási ágakban tömörülnek. Zömük szakképzetlen, nem ismerik a befogadó ország nyelvét sem. Ebben az esetben a hazai és a külföldi munkások egymást mint egy idegen csoport tagját kezelik, ezt pedig a fentebb vázolt munkamegosztási hierarchia, az alá-fölé rendeltség csak erősíti. Kedvezőtlen sztereotípiák alakulnak ki egymással kapcsolatban, itt általában gyengék a szakszervezetek is. Ennek következtében a bérek is lassabban emelkednek, a hazai munkások egyre nagyobb számban hagyják el ezeket a területeket, helyükbe pedig újabb külföldiek jönnek. A bevándorlók új csoportjai már az elődeik által megismert területekre érkeznek. A közös származás, nyelv, vallás segítségével könnyebben találnak maguknak állást, lakást; mindez természetesen hosszú távon gátolhatja integrálódásukat. Egyes területeken ugyanis valóságos „gettósodási” folyamatot figyelhetünk meg, nagyobb nyugat-európai városok gyárnegyedeiben, lakótelepein sok helyütt szinte csak idegenek dolgoznak, élnek.

Mindezek alapján érthető, hogy a nagy nyugat-európai szakszervezetek, mivel ahhoz nem volt elegendő erejük, hogy meggátolják a tömeges munkaerő-bevándorlást, arra kényszerítették a kormányokat és a munkaadókat, hogy fogadják el az „egyenlő munkáért egyenlő bért” alapelvet. A II. világháború utáni prosperitás korszakában (ez körülbelül az 1970-es évek elejéig tartott, kisebb megszakításoktól el-

tekintve) ezt az elvet viszonylag könnyen sikerült érvényre juttatni. A polgári liberális világfelfogás alapdogmája az emberek egyenlősége. Az egyéni teljesítmény tiszteletével és a magántulajdon szentségével teljes összhangban volt az „egyenlő munkáért egyenlő bért” alapelv, a nagyhatalmú szakszervezetek erre is hivatkozva vittek keresztül követelésük teljesítését. Ezzel természetesen nem csak a hazai munkásokat védték meg, a „vendégmunkások” is örültek annak, hogy a tőkésék nehezebben tudják őket felhasználni bérleszorító, munkakörülményeket rontó politikájuk érdekében.

A szakszervezetek hagyományosan a hazai munkások érdekvédelmi szervezetei. De a külföldiek beáramlását egyszerűen tiltó, vagy a már az országban dolgozó bevándorlók hazatelepítését követelő politika nemcsak a nyugat-európai tőkés gazdasági rendszer alapvető érdekeinek nem felel meg, de ellentmond a proletár internacionalizmus elveinek is, és ezért elfogadhatatlan sok egyszerű szakszervezeti tag számára.

Az általános problémák vázolója után most lássunk néhány konkrét példát.

ANGLIA

A szigetországban az Ír Köztársaságból érkező munkavállalókat egyszerűen angoloknak tekintik a hatóságok és a szakszervezetek is. Bár a katolikus, angolul beszélő ír bevándorlóknak megvannak a maguk speciális társadalmi, kulturális, gazdasági problémáik, az angol trade-unionok úgy vélik, hogy ezek a gondok semmiféle különleges akciót az ő részükről nem igényelnek. Az európai bevándorlókkal kapcsolatban viszont egyértelműen ellenséges magatartást tanúsítanak a szakszervezetek. A walesi bányavidékről például minden európai „vendégmunkást” sikerült kitiltatniuk. Az európai bevándorlókkal szemben folytatott állami intézményes diszkrimináció politikáját a szakszervezetek nyíltan vagy titokban támogatták. A Közös Piacba való belépést azért is ellenezték a szakszervezetek, mivel az EGK tagországok között megvalósult a szabad munkaerő-vándorlás.

Angliába a volt Brit Nemzetközösség országaiból érkeztek a II. világháború után a legnagyobb számban munkát keresők. A szakszervezetek a nemzetközösségi bevándorlókkal kapcsolatban, szavakban legalábbis, barátságos magatartást tanúsítottak. A nyilvánosság előtt általában elleneznek mindenféle intézményes diszkriminációt. Talán a múltbéli gyarmati kizsákmányolás miatt érzett lelkiismeret-furdalás is indíthatta a TUC-ot (Trade Union Congress) arra, hogy kijelentse: a Nemzetközösségből a rossz gazdasági helyzet miatt vándorolnak el a dolgozók, és ennek fő történelmi oka a brit kolonializmus. Ezért elsősorban a volt gyarmatok gazdasági létfeltételein kell javítani és így tenni főlegessé a kivándorlást. A hivatalos állami politika az 1960-as évek eleje óta egyértelműen a bevándorlások korlátozását célozza. 1962-ben a Parlament a munkáspárti tiltakozás ellenére elfogadta a Commonwealth Immigrations Act-ot, amely elvben bizonyos szakképzettséghez kötötte az érvényes állampolgársággal, brit útlevéllel rendelkezők beutazásának, letelepedésének engedélyezését. Ezzel a valóságban a nem fehér bevándorlók számát csökkentették. 1965-ben már a Munkáspárt is elfogadta az „ellenőrzés” szükségességét, és önkényesen évi 8500 főben állapították meg a kiadható munkavállalási engedélyek számát. 1968-ban, Kenya vezetői meghírdették a maguk „afrikánizációs” programját, és választás elé állították az országukban élő, brit útlevéllel rendelkező ázsiai származású embereket, hogy vagy maradnak, de akkor fel kell venniük a kenyai állampolgárságot, vagy el kell hagyniuk az országot. A Munkáspárt, saját szakszervezeteinek gyenge tiltakozásával mit sem törődve, három nap alatt keresztülhajszolt egy törvényt — joggal félve attól, hogy a kenyai-ázsiai „brit alattvalók” zöme inkább a királynő oltalma alá óhajtana húzódni, mintsem Kenyában maradni — a Parlamentben, amely eltörölte az érvényes útlevéllel rendelkezők beutazási jogát. Kivételt csak azokkal tett a törvény, akiknek rokonai az Egyesült Királyságban éltek, vagy

ők maguk ott születtek. A Konzervatív Párt 1971-ben újabb Immigrations Act-ot fogadtatott el a Parlamenttel, amely 8 kategóriába sorolta a bevándorolni szándékozókat. Ez a törvény szabad beutazást csak azok számára tett lehetővé, akiknek egy vagy több rokona Angliában született. Ez kizárta a nem európai bevándorlókat, bár nem volt nyíltan faji kritériuma.

Bár a brit szakszervezetek hagyományosan félnek a külföldi munkaerőtől, a TUC minden alkalommal bírálta az újabb és újabb bevándorlási törvényeket. De mindenfajta komolyabb tudományos elemzés nélkül, a barátság, testvériség elvei alapján. Szégyent emlegettek, erkölcsi okokból nem támogatták ezeket a törvényeket. Az 1970-es évek elejétől kezdve a TUC lassan feladta elvi oppozícióját is a bevándorlást „ellenőrző” törvényekkel szemben, és tevékenységében most már nyíltan is a hazai munkanélküliség elleni harc került a fő helyre. A TUC vezetőségének is számításba kellett venni, hogy a Konzervatív Párt szigorú bevándorlási politikája igen népszerű az angol munkások körében is, a Munkáspárt pedig nyerni akar a parlamenti választásokon.

Egyes helyi szakszervezetek, például Nottinghamban megpróbálták „szót érteni” a bevándorlókkal. A bevándorlók anyanyelvére fordított rölapokat adtak ki, igyekeztek őket bevonni a szervezetek napi küzdelmeibe. De ezek elszigetelt akciók maradtak. A szakmai szervezetek többsége továbbra is a fehér, protestáns, tanult munkások kizárólagos képviselője maradt.

SVÁJC

Angliával ellentétben a svájci szakszervezeti mozgalom több politikai és vallásos irányzatra oszlik. Legjelentősebb a Schweizerischer Gewerkschaftsbund (SGB), 440 000 taggal, amely mérsékelt szociáldemokrata irányzatot követ. A katolikus szakszervezet 90 000 tagot tömörít, a svájci Nem Fizikai Munkások Szervezete több mint 100 000-et. Svájcban jelenleg is érvényben van az úgynevezett Ipari Békészerződés, a szakszervezetek ennek szellemében nyíltan hirdetik, hogy minden tisztességes svájci dolgozik, keres, nem sztrájkol és még kevésbé politizál. A gazdasági konjunktúra, a teljes foglalkoztatottság, a biztos anyagi jólét körülményei között a svájciak egyre nagyobb számban kezdték elhagyni már az 1950-es években a piszkos, nehéz, rosszul fizetett munkaköröket. A külföldi munkavállalók pedig boldogan tódultak a helyükre. Ma már az aktív lakosság egyharmadát ők adják, az ipari munkásoknak pedig több mint 40 százalékát. Az SGB már hosszú évek óta folytatja heves bevándorlásellenes politikáját. Mindig is jóval szigorúbb bevándorlási politikát követelt, mint amilyent a kormány éppen folytatott. Ugyanakkor a szakszervezet arra biztatja az országban élő külföldi munkásokat, hogy lépjenek tagjaik sorába. De az SGB vezetői ezzel egyidőben nyíltan hirdetik: a külföldiek rontják a svájci munka termelékenységét, minőségét, azt állítják, hogy nem lehet egyre növekvő számú külföldit integrálni, valamint azt is, hogy az idegenek megrontják a „svájci nemzeti jelleget”. Ezzel a propagandával nemcsak a külföldi munkavállalókat idegenítik el maguktól, de a szélsőjobboldali, rasszista, nacionalista kispolgári irányzatokkal kerülnek egy táborba. A svájci szakszervezetek *nemzeti* érdekeket emlegetnek — miközben elmulasztják annak bizonyítását, hogy a svájci nemzetgazdaságnak semmiféle haszna nincs a külföldi munkások százezreiből, ezt természetesen nem is lehet, nem is merik kimondani — az összes svájci dolgozó *osztály* érdekeinek vizsgálata helyett. Részben az SGB sikertelen, ellentmondásos „vendégmunkás”-politikája következtében is, egész iparágak (építő-, textil- és ruházati-, valamint a szolgáltatás-szektor jó része) kerültek vagy kerülnek ki a szakszervezeti mozgalom ellenőrzése alól. Pontos adatok sem Angliáról, sem Svájcra nem állnak rendelkezésre, de egyes források úgy tudják, hogy az SGB tagjainak 10 százaléka külföldi, ez messze elmarad a hazai munkások szervezettségétől (kb. 60 százalék).

FRANCIAORSZÁG

Bár a szakszervezetek Franciaországban sem egységesek (a legnagyobb a CGT, a kommunista párthoz áll legközelebb, a CFDT demokratikus-szocialista irányzatú, a CFTC pedig keresztényszocialista), napi politikájukban, így a bevándorlókkal kapcsolatban is, sok esetben összehangolják akcióikat. A II. világháború utáni években a szakszervezetek megpróbálták gátat vetni a külföldiek beáramlásának, majd belátva erőfeszítéseik hiábavalóságát, az 1960-as évek elejétől már a Franciaországban levő külföldieket próbálták megnyerni maguknak.

A CGT állt e küzdelem élvonalában, és hosszú évekig követelte, hogy mindenféle diszkriminációt töröljenek el a különféle nemzetiségű munkások között. Valószínűleg az a tény, hogy a hivatalos állami diszkriminációs politikát a francia szakszervezetek csak szavakban, de nem tettekkel, sztrájkokkal, tüntetésekkel ítélték el, hozzájárult ahhoz, hogy csak 1975-ben törölték el azt a rendeletet, amely megtiltotta, hogy nem franciák szakszervezeti vezetői posztot betöltsenek. A CGT 1969-ben kiadott nyilatkozata minden külföldi dolgozónak a Közös Piac tagországaiból származó munkásokkal egyenlő jogokat követelt, és sikraszállt az „egyenlő munkáért egyenlő bért” elv mellett. Ez egyébként már megvalósult Franciaországban, sőt, ha egy külföldi származású munkás elveszíti állását (amely a II. világháború óta legélesebb recesszió éveiben, 1973 óta egyre gyakrabban esik meg Európa-szerte, természetesen nem csak a „vendégmunkásokkal”), a francia munkanélküliekkel azonos összegű munkanélküli segílyt kap. Más kérdés viszont, hogy a „vendégmunkások” manapság nemigen mernek feliratkozni a munkanélküli segílylistákra, mert nem tudhatják, mi lesz a sorsa a tartózkodási engedélyüknek. A burzsoá államhatalom kédpmutatása itt napnál világosabban megmutatkozik: biztosítja az egyenlő jogokat, bért, segílyt, de csak a számára hasznos embereknek, a fölöslegessé vált munkaerőtől pedig rendőri úton, de a jogi formaságokat tiszteletben tartva, megszabadul.

Franciaországban az 1970-es években a kormány engedélyezte a külföldi dolgozók családtagjainak beutazását, letelepedését. A szakszervezetek örömmel üdvözölték ezt a lépést, de nemigen emelik föl szavukat az ellen a rendelkezés ellen, amely a Franciaországba hozott családtagoknak megtiltja a munkavállalást. Bár a francia szakszervezetek a bevándorlók anyanyelvén röplapokat, újságokat adnak ki, megállapíthatjuk, hogy ezzel tulajdonképpen ki is merül „vendégmunkás”-politikájuk. A francia ellenzéki pártok, és az őket támogató szakszervezetek elsősorban a parlamenti választásokon szeretnének sikeresen szerepelni, tudják, saját szavazótáboruk is alapjában véve ellenséges, jobbik esetben közömbös magatartást tanúsít a külföldi munkavállalókkal kapcsolatban. A sívár összképben egyetlen reménykeltő színpontot jelentett 1972 februárja, amikor a CGT akcióhetet szervezett „Egyenlőséget a bevándorolt dolgozóknak” jelszóval. Az akcióhét során nagy gondot fordítottak arra is, hogy minél több „vendégmunkással” ismertessék meg jogaikát, lehetőségeiket. Természetesen egy-egy rövid kampány nem sokat érhet el.

Mindennek ellenére mégis Franciaország nyújtja a legérdekesebb, legtanulságosabb példáját a hazai és külföldi dolgozók közös osztályharcos fellépésére. 1968 május—júniusának szinte forradalmi heteiben a külföldi munkások sehol sem váltak sztrájktörökké, sőt több esetben aktívan részt vettek a francia dolgozók tüntetésein, utcai felvonulásokon, sztrájkokban. A francia hatóságok különös dühvel fordultak a külföldiek ellen. Több száz külföldi állampolgárt utasítottak ki Franciaországból egy olyan, 1945. november 2-án kelt törvénycikk alapján, amely csak „végső szükségállapot” esetén, a francia állam biztonságát súlyosan veszélyeztető egyénekre vonatkozik. A francia államapparátus a megrémült tőkéskek lelkes tapsvihara közepette kollektív megfélemlítő és büntető akciókat indított a Franciaországban élő külföldiek ellen is. Napirenden voltak a rendőri túlkapások, sorozatosan utasítottak ki olyan külföldi dolgozókat is, akiknek egyetlen „bűne” az volt, hogy részt vettek a legális szakszervezeti mozgalomban. A kitoloncolások a legsúlyosabban a spanyol és portugál „vendégmunkásokat” érintették, akiknek egy részét hazájuk önkényuralmi rend-

szerének rendőrsége — természetesen nem franciaországi tevékenységük miatt — azonnal letartóztatott.

A hivatalos és jobboldali francia propaganda pedig, mértéktelenül fölnagyítva a külföldiek részvételét az 1968. május—júniusi mozgalmakban, némi német-, sőt zsidóellenes, antiszemita mellézközüngéktől sem mentesen, úgy igyekezett beállítani az eseményeket, mintha azokban a vezetők, az agitátorok javarészt külföldiek lettek volna. Ezzel a módszerrel próbálták hazafiatlannak, nemzetellenesnek beállítani a munkás- és diákmegmozdulásokat, hiszen milyen francia mozgalom az, amelynek vezetői a „sales métèques” — piszkos idegenek!

NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG

Miután az egységes német szociáldemokrata szakszervezetek követelésére a kormány elfogadta az „egyenlő munkáért egyenlő bért” elvet, a szakszervezetek támogatni kezdték az állami bevándorlási politikát. Fellépésük egyik eredménye volt az is, hogy a kormány beleegyezett abba, hogy a munkáltatók kötelesek gondoskodni a külföldiek lakáshoz juttatásáról. A szakszervezetek tájékoztató, tanácsadó irodákat, szervezeteket hoztak létre országszerte, amelyek jogi, társadalmi, gazdasági és személyes problémákban nyújtanak segítséget a „vendégeknek”. Jelentős eredményeket értek el a vendégmunkások szakmai képzésében, egészségügyi ellátásának javításában is. A német szakszervezetek viszonylag stabil és sikeres együttműködést valósítottak meg olasz, spanyol görög, török szakszervezetekkel is. Speciális tanfolyamokat szerveztek külföldi származású szakszervezeti bizalmiaknak, üzemi munkásbizottsági tagoknak. Az egyszerű külföldi munkások számára német nyelvtanfolyamokat indítottak meg olasz, spanyol, görög, török szakszervezetekkel is. Speciális tanfolyamokat főorgánumok közölnek idegen nyelvű cikkeket, nagy terjedelemben. A kérdéssel foglalkozó szakirodalomban általános az a nézet, hogy Nyugat-Európában talán a német szakszervezetek tették és teszik a legtöbbet a külföldi dolgozók integrálása érdekében. Európában mindenesetre ők érték el a legmagasabb „vendégmunkás”-arányt a szakszervezetekben: 1973-as adatok szerint a külföldi munkavállalók 30 százaléka szakszervezeti tag volt. Ez alig marad el a német munkások szervezettségi aránya mögött — amely körülbelül 40 százalék.

*

A konkrét példák alapján néhány általánosabb következtetés: A nyugat-európai szakszervezetek „vendégmunkás”-politikájával foglalkozó szakirodalomban általánosnak mondható az a vélemény, hogy a hagyományos szakszervezetek jelenleg nem foglalkoznak a maga jelentőségének megfelelően a külföldi dolgozók problémáival. Nemzeti keretekben, az integráció útján haladó Nyugat-Európában ezt a lényege szerint nemzetközi problémát nem is lehet megoldani. De a nyugat-európai munkásmozgalom az egyes országokon belül is megosztott. A kommunista munkások még abban a két országban is, ahol tényleges társadalmi súlyuk van, Franciaországban és Olaszországban, nem képviselik a dolgozók többségét, és a többi fejlett tőkés országban sem képesek összefogni a szociáldemokrata, polgári és jobboldali pártokra szavazó osztályos társaikkal. Az egyes országokon belül ellentét feszül a szervezett és szervezetlen munkások között is. Franciaországban például a munkavállalók mindössze 20 százaléka tagja valamilyen szakszervezetnek, Itáliában, NSZK-ban pedig 40 százalék ez az arány. A szakszervezetek Angliában a dolgozók több mint felét tömörítik, de politikájuk mérsékelt szociáldemokrata irányzatú, míg Franciaországban a kommunista pártnak igen nagy befolyása van a szakszervezeti mozgalomra. A helyzetet tovább bonyolítja a tőkés és az államhatalom megosztó politikája, amely nemcsak a hazai és külföldi munkások közötti ellentéteket igyekszik kihasználni, de egymás ellen uszítja, például az NSZK-ban, a görög és török munkásokat is.

A külföldi dolgozók korlátozott számú részvétele a szakszervezeti mozgalomban és a politikai életben nem utolsósorban jogi-politikai státusuk és ideológiai-politikai elszigeteltségük következménye. Elynomásuk is kettős és közvetlenségében intenzívebb is, mint a hazai munkásoké. Őket, mint külföldieket egyenként veszi „keze-lésbe” az államhatalom számtalan ügynöke, hivatalnoka, rendőre, orvosa. Szakszervezetek, pártok, érdekvédelmi szervezetek híján jobban ki is vannak szolgáltatva a munkáltatók kényének-kedvének. Talán javítana helyzetükön valamit, ha önálló, esetleg országonként nemzeti alapokon létrehozott szakszervezeteik lennének, mivel, mint láttuk, a hazai szakszervezetek az esetek többségében elhanyagolják érdekeik védelmét.

Legrosszabb helyzetben természetesen minden országban az illegális bevándorlók vannak. Franciaországban az 1960-as években több tízezerre becsülték az évenként az országba érvényes útlevél, tartózkodási és munkavállalási engedély nélkül belépők számát. A hatóságok ezekben az években azzal, hogy a Pirreusokban igen sok „gyér forgalmú” határátkelőhelyet egyszerűen felszámoltak, szabad utat biztosítottak az embercsempészeknek. A francia kis- és középvállalkozók szívesen alkalmaztak ilyen munkásokat, mivel ezek még csak nem is gondolhatnak szervezkedésre, bérharcra, hiszen munkaadójuk bármely percben átadhatja őket az első rendőrnek. Ezt annál is nyugodtabban megetheti, mivel gyakorlatilag semmiféle retorziót nem alkalmaznak az illegális bevándorlókat dolgoztató tőkésekkel szemben.

A tőkések és az államhatalom nyílt együttműködését mutatja a különböző „vendégmunkás”-kategóriák felállítása is. Svájcban például vannak úgynevezett *határmenti* munkások, akik naponta vagy hetente jönnek át Tell Vilmos hazájába dolgozni; *idénymunkások*, akik aratáskor, betakarítási munkákra vagy a nyári turistaszezonra jönnek át dolgozni; valamint meghatározott, rendszerint 1–2 éves időtartamra szóló *munkavállalási engedéllyel* rendelkezők, és végül az *állandó munkavállalási engedéllyel* bíró dolgozók. Az első három kategóriába tartozó külföldi munkások szerződését szinte bármikor fel lehet bontani, illetve indokolás nélkül nem meghosszabbítani. Erre leggyakrabban akkor kerül sor, ha a külföldi dolgozó politikai vagy szakszervezeti tevékenységet merészel folytatni. Természetesen az sem elhanyagolható szempont, hogy új, fiatal munkavállalók alkalmazásakor a munkaadó „joggal” fizethet alacsony, kezdő bért... Svájcban 1975-ös adatok szerint a 720 000 külföldi dolgozó több mint 60 százaléka tartozott az első három kategóriába.

A szakszervezetek úgy vélik: az idő megoldja a bevándorolt munkások problémáját. Hosszú távon, ha feltételezzük, hogy érvényben maradnak a jelenlegi törvények, amelyek az új bevándorlást tiltják vagy jelentősen korlátozzák, a már a határon belül tartózkodó munkások egy része bizonyosan integrálódni fog. De csak „egy része”, és nem mindenki. Természetesen a Közös Piac taglétszámának bővülése munkaerőben viszonylag gazdag országokkal (Görögország, Portugália, Spanyolország felvétele már csak évek kérdése) kérdésessé teszi a nagy szakszervezetek kiváró, az igazi megoldás kutatása elől elzárkózó, szűk látókörű nacionalista politikáját.

FELHASZNÁLT FONTOSABB SZAKIRODALOM

1. S. Castles—G. Kosack: Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe (1973).
2. P. Cinanni: Emigrazione e unita operaia (1976).
3. G. W. Allport: Az előítélet (1977).
4. L. Gani: Les travailleurs étrangers en France (1973).
5. Système d'observation permanente des migrations [SOPEMI évi jelentésel (1973–1978)].
6. F. Denantes: La difficile cohabitation des travailleurs françaises et étrangers (Le Monde Diplomatique, 1975. június).
7. A. S. Markovits—S. Kazarinov: Class Conflict, Capitalism and Social Democracy (The Case of Migrant Workers in the Federal Republic of Germany) — *Comparative Politics*, 1978. április.
9. G. Freemann: Immigrant Labor and Working-Class Politics (The French and British Experience) *Comparative Politics*, 1978. október.

KÁLNOKI KIS TAMÁS

„A Testvériség szent nevében ...”

AZ 1849. JÚNIUS 8-I, NAGYSZEBENI
MAGYAR—ROMÁN BÉKÍTÉSI TANÁCSKOZÁS

1849. június 8-án, húsz „román ajkú pap” és öt világi értelmiségi Nagyszebenben gyűlésre jött össze.

A Berde Mózes által kezdeményezett magyar—román együttműködési tanácskozás célját, a törvényes gyűlés közfelkiáltással megválasztott jegyző-előadója, Dunka Pál (Paul Dunca), terjedelmes beszédben fogalmazta meg. A szónok, a tanácskozás jegyzőkönyvéből is megállapíthatóan, lendületesen, eleven színekkel tárta tanácskozó társai elé, mi módon csalta meg és vezette félre a bécsi kamarilla — ügynökei útján — a román népet, miközben a nép „értelmesebbjei” aggodalommal figyelték a saját hasznukkal és érdekeikkel ellentétes irányt. A szabadság szent ügye elleni támadás emléke és az ártatlanok kiontott vére mély fájdalommal töltötte el a tanácskozás tagjait.

Dunka Pál ünnepélyes nyilatkozatra szólította fel a harc igazságosságáról és a közhaza ügye szentségéről meggyőződött román ajkú tanácskozó társait: legjobb tudásuk szerint vállalkozzanak a nép felvilágosítására, a honi törvények ismertetésére és az ország „historiai valóságon alapuló” függetlenségének elismertetésére.

A szónok felhívásában annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a magyar nemzettel alapvetően rokonszenvező román nép — a félrevezetettek nem egyszer bűnös tévedései ellenére is — elnyeri majd a közelebbi időben a magyar nép jó szándékát, az alkotmány jótéteményeit és a jogegyenlőséget.

A tanácskozás elnökségében — a jegyző-előadó mellett — Gyermán Péter (Petru Gherman) brassói 3. görög nem egyesült esperes, a gyűlés elnöke, továbbá Berde kormánybiztos személyes megbízottjai, Csipkés Károly és Sándor József foglaltak helyet.

Sándor József az egyik „személyes”, az előadóval azonos szellemben szólt az ülésen. Ezt követően kezdődött meg a tanácskozás, a „módok és eszközök” felett, amelyeknek célja „a’ román nép igaz érdeke...”, rendíthetetlen bizalom — engedelmesség és ragaszkodás a hon kormányában, minden erőik egyesítése és közre munkálása a haza ellensége le győzésében, és a közhaza szabadsága szilárd biztosítása az azt fenyegető zsarnok absolutismus ellen”.

A gyűlés — a jegyzőkönyvben foglaltak szerint — vitatkozás és megfontolás után hozott határozatában leszögezte, hogy a román nép józanabb, nagyobb része, soha nem osztotta azok nézetét, akik a bujtogatók ingerlései és a „pokoli ámitások” hatása alatt, a magyar nemzet függetlensége ellen intéztek támadásokat.

Éppen ezért, igaznak, törvényesnek és sajátjának ismerte el a Függetlenségi Nyilatkozatot, egyben ünnepélyes fogadalmat tett arra, hogy „annak egész foglalattját a néppel is meg érteti”.

Ennek szellemében [a félrevezetett erdélyi román nép, saját, igaz érdeke megismerésére] testvéri szózatot szerkesztett.

A nyilatkozók a magyar nép rokonszenvét szándékozták visszanyerni, „kivált midőn az mű közremunkálásunkal és segítségünkkel a haza ellenségeitől meg fog tisztíttatni”.

Foglalkozott a gyűlés az állomáshelyét elhagyott papság és egyházi vezetők távozása miatt bekövetkezett kedvezőtlen helyzet orvoslásának lehetőségeivel, és abban állapodott meg, hogy az országból eltávozott görög nem egyesült papságot és az egyházi főtanács ártatlan, semmiben nem kompromittált tagjait a hazai dolgok állásáról és a kihirdetett amnesztiáról „hitelesen értesítve”, hazatérésre szólítja fel.

Morális és egyházkormányzati szempontból reális volt ez az elképzelés, de mert kivitelezése nehézségekbe ütközött, ezért úgy határoztak, hogy egy ideiglenes egyházi kormányzó testület kinevezését kéri a kormánytól, a törvényesen megválasztható főtanács hivatalba lépéséig. A várhatóan terhes hivatalra, az ideiglenes egyházi kormányba, öt tagot jelölt a tanácsülés. Elnöke — alkalmas egyházi személy hiányában — Pents Miklós (Avram Nicolae Penciu) nagyszebeni ügyvéd, jegyzője — az idős korú elnök kérésére — az ügyekben jártas Dunka Pál, az ülnökök Hania János proto-diaconus, egyházi tanácsi aljegyző és Fleischer Ilyés szerdahelyszéki tisztségű írnok, a levéltárnok pedig Neksa Tivadar, kistornyi lelkész lett.

A jegyzőkönyvben foglaltak szerint a tanácskozás foglalkozott még a tiszteletbeli egyházi főtanácsi ülnökök, Pap Wazul és Maxim Wazul frecki, továbbá Arsenia János guraroni lelkészek tanácsadói tevékenységének, valamint az ideiglenes egyházi kormány eljárási kötelezettségei és az egyes tisztségviselők javadalmazási ügyeivel.

A gyűlés végül elkészítette azt a külön kérelmet is, amelyben a köztehveriselés, az újoncozás, az elfogatok állítása, a tisztújítás, a commune terráriumból való részesedés és a katonai élelmezési kvóták arányos kialakítása, továbbá az okozott károk kivizsgálására kirendelt biztosok, illetőleg békebíróóságok körül, elsősorban a Királyföldön tapasztalt méltánytalanságok miatt a kormánybiztostól várt, „atyai bölcs” gondoskodással előkészített, méltányos intézkedést.

A gyűlés jegyzőkönyvét, az említett külön kérvényt és azok magyar nyelvű fordításait (a román nyelven készült jegyzőkönyvet Dunka Pál fordította magyarra) Dunka Pál küldte meg Berde Mózesnek, mert az elnöklő Gyermán Péter esperesnek, hivatalos ügyben, vissza kellett utaznia Brassóba.

A békítési tárgyalás anyagát Berde feletteséhez továbbította.

Tudjuk, hogy a proklamációt, a tanácskozást követően 2000 példányban nyomatták ki, de terjesztésére már nem kerülhetett sor, mert Gyermán Péter „a nagyon lelkes esperes”, ekkor már Brassóban, az ellenség kezében volt.

A felterjesztő kormánybiztos pedig tudta, hogy ha ez a proklamáció az ellenség kezébe kerülne, az esperest rögtön felakasztanák.

A gyűlés jegyzőkönyve ezért, végül is, valamennyi mellékletével együtt levéltárba került. Létezéséről is csak keveseknek volt tudomása.

A proklamáció minden bizonnyal azonos a Bözödi György által kiadott „A szebennkönyvéki román papok és értelmiségiek felhívása a román néphez” című szemelvénnel. A magyar—román együttműködési tanácskozás tagjai, az olykor pályájuk terhét és korlátait is magukban hordozó lelkészek és világi értelmiségiek, nem voltak minden vonatkozásban tájékozott politikusok. Tragédiájuk, hogy közülük többen, neves társaikkal együtt, a román nemzeti mozgalmon kívül rekedtek. Megbékélési szándékuk pedig — az akkor már tragikus irányban pergő események miatt — nem hozhatta meg gyümölcsét.

A történeti irodalom azonban így is megőrizte néhányuk alakját.

Dunka Pál a balázsfalvi gyűlésen az „unió híve”-ként beszélt. Tagja volt annak a tíztagú bizottságnak, amelynek feladata a gyűlés jegyzőkönyvének vezetése és annak a petíciónak a szerkesztése volt, amellyel a román nemzet a magyar, székely és szász nemzettel azonos politikai jogaiért harcolt.

Másodmagával titkára lett annak a bizottságnak is, amely a népéhez hű román értelmiség körében uralkodó hangulat hatása alatt, 1848. május 15-én kérést szerkesztett és intézett az erdélyi királyi főkormányzósághoz, a román társadalmi és nem-

zeti mozgalmak ellen foganosított intézkedések, a letartóztatások és a statárium ügyében.

Tagja volt a Şaguna püspök elnöklete alatt Nagyszebenben székelő, huszonöt tagú állandó bizottságnak (komité), amelynek feladata a császártól és az országgyűléstől hozott válaszok átvétele és ezek ügyében a nemzeti gyűlések összehívása volt.

Dunka Pál, George Bariţ társaságában, az 1848. május 29-én megnyílt országgyűlést megelőző órákban — a balázsfalvi határozatokat előterjesztő száztagú küldöttség megbízásából — Kolozsvárott felkereste br. Wesselényi Miklóst, br. Kemény Dénest, Szász Károly tanárt, gr. Teleki Domokost és br. Perényi Zsigmondot, hogy megkísérelje őket a román nemzeti petíció irányában megértésre hangolni. Gyermán Péter esperes is az országgyűlésre menendő küldöttség tagja volt.

Pents Miklós ügyvéd, a balázsfalvi gyűlés második napján, 1848. május 16-án beszélt azokról a szenvedésekről és igazságtalanságokról, amelyeket a királyföldi románoknak kellett elszenvedniök. Dunka Pállal együtt ő is tagja volt a nagyszebeni állandó bizottságnak.

Az út tehát, amely Balázsfalvától a nagyszebeni tárgyaló asztalig vezetett, nem volt ellentmondásoktól mentes. Nem kétséges azonban, hogy a megbékélési szándék „a minden erők egyesítése és közremunkálása a haza ellensége le győzésében” 1849. június 8-án már csak az egyedül lehetséges, közös megoldás maradt.

A vonatkozó történeti irodalom említést tesz arról, hogy a magyar kormány a nemzetiségi kérdés és a román (görög) felekezeti papság ügyének összekapcsolásával — mindenekelőtt az áprilisi törvények hatása következtében jövedelmét veszítő papság anyagi helyzetének rendezésével, illetőleg megnyerésével és a nemzetiségi nyelvű kormányajtó létrehozásával — lényegében csak felszínes, tüneti kezeléshez folyamodott.

Nem vitás, hogy a társadalmi kérdésekben mélyebben szántó, a nemzetiségi kérdés ügyében távolabbra tekintő politikai megfontolás jóval előbbre vihette volna a nemzetiségi kérdést a megoldás útján. Bizonyos azonban, hogy a fentiekben ismertetett békítési tervzet, sok vonatkozásban előbbre lépést jelentett, a végig nem járt úton, már csak az íve miatt is, Balázsfalva és Nagyszeben, 1848. május 15. és 1849. június 8. között.

A békítési tárgyalás jegyzőkönyvében nem történik említés arról, hogy milyen szerepe volt Berde Mózes kormánybiztosnak a „rendelete telyesítéseül” tartott gyűlésben. Apró levéltári adatok tömegéből azonban ez is kikövetkeztethető.

Mert Berde Mózes pályája monografikus feldolgozásával még adós a történet-tudomány. Nem áll rendelkezésre 1848/49. évi tevékenységének szintézise sem. A személye iránt érdeklődő olvasó ma is csak a Benczédi Gergely-féle, 1901-ben megjelent életrajz nyomán indulhat el. Ezen túl csak néhány nehezen hozzáférhető tanulmány ellentmondásos adatain keresztül tekinthet.

Hírnevét egy gesztusnak köszönhetette.

Alapítványa, a Berde-cipő által vált neve, elsősorban Erdélyben ismertté. Végrendeletileg intézkedett ugyanis arról, hogy vagyona egy része a kolozsvári Unitárius Kollégium szegény sorsú diákjai tápláló és egészséges kenyere alapjául szolgáljon.

Újabban bukkant felszínre ismét alakja, Háromszék önvédelmi harcának Egyed Ákos által készített feldolgozásából és egy hazai tanulmányból, amely 1849. évi kormánybiztosi működésének egyik figyelemre méltó mozzanatával foglalkozik.

Pedig ez a pálya — csak tárgyunk szempontjából nézve is — nagyobb figyelemre érdemes.

1848 szeptemberétől kormánybiztosként működött Háromszéken, novembertől a legendás önvédelmi harc választott elnöke, országgyűlési képviselő, 1849-ben a teljhatalmú országos biztos helyettese Kolozsváron, áprilistől nagyszebeni kormánybiztos.

Ahová Erdélyben ember kellett, Berde oda került.

Kővári László jegyezte fel róla az alábbi történetet: „Szeben bevétele után Debrecenből én... Szebenbe küldtettem levéltárakat átnézni. Pár nap múlva Berde meg-



jelenék Debrecenből, mint kormánybiztos. Elbeszéltem neki, hogy a Czecz János tábornok hosszú terített asztalát végigüljük, vígan vagyunk, s reméljük, hogy ő is velünk tart.

Kik vagytok annál a hosszú asztalnál?

Tell és Eliadné volt oláhországi miniszterek nejei, aztán golyót kapott honvédtisztek, milyen maga a tábornok, aztán gróf, báró, úrfi hadnagyok, kikből kettő most is él, egyik kegyelmes úr.

Hagyd csak, felelt — megkurtítom én azt az asztalt.

S másnap az asztal csakugyan kurta volt.

Az úrfiak táborba rukkoltak.”

Kővári László kései visszaemlékezésében — pontatlanságai ellenére is — bizonyíthatóan híven örökítette meg azt a szellemet, amelyet Nagyszebenben Berde Mózes képviselt.

Nagyszebeni kormánybiztosi működésének mások mellett említésre érdemes epizódjai közül tárgyunkhoz tartozik, hogy Berde 1849 májusában Bukarestbe készült utazni, amelyre csak azért nem került sor, mert időigényes fáradozásainak várható eredményét felette kevesebbre tartotta nélkülözhetetlen kormánybiztosi munkájánál.

Pedig Berde Mózesnek voltak „orientális” ötletei, határszéli kapcsolatai. Politikai és nemzetgazdasági érdekeink képviselőjeként járt a határokon túl, ahogy jelentette: „Én áthatva ezen tárgy sürgető voltától... átmentem Oláhhon Rimnik nevezetű mezővárosába.” Tárgyalásainak eredményeként — amelyhez később Batthyány Kázmér külügyminiszter felhatalmazását is elnyerte — épített ki jó kapcsolatokat elsősorban azzal az Omer pasával, aki a török hadseregben meghúzódtott oroszellenes erők egyik számottevő, határszéli képviselője volt, és akivel Erdély praktikus szemléletű, alkalmi diplomatái, Bem József és Czecz János is kapcsolatban álltak.

Berde nem egy tettével bizonyította, hogy még egyoldalúan is híve az együttélő népek békeességének. Elhatározása nyomán 1849-ben Vízakna néptanítói állást szervezett. A cél ezzel a város magyar és román lakosságának közelebb hozatala, a nemzeti gyűlölködés megszüntetése volt — „az oskola legyen nem felekezeti, de vallás és nemzeti különbség nélküli intézet”.

Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter örömmel tette közzé ezt a hírt — a Közlöny 1849. június 22-i, 138. számában — „a nemzet előtt, követendő például”.

A felhozott példák alapján kézenfekvő következtetés, hogy Nagyszebenben csak szárbá szökkentek Berde Mózesben a hozott gyökerek. Talaja az a Háromszék volt, amelynek önvédelmi harcát éppen ő vezette.

Ezek után nem meglepő, hogy Egyed Ákos könyvében helyénvalónak látja megemlíteni Berdéről, hogy minden bizonnyal tőle származik az agyagfalvi székely nemzeti gyűlés felhívása az erdélyi nemzetekhez. „Mi azért elhatároztuk, hogy fegyveres népünkkel védelmezzük az ország minden polgárának személy és vagyon bátorságát, a szásznak úgy, mint a románnak, a Testvériség szent nevében.”

Berde Mózes ésszerű politikáját dicséri az a Brassó-vidék lakóihoz intézett üzenet is, amelynek hatásaként a románokkal való együttműködés terén, már 1848-ban, sikerült bizonyos eredményeket elérni

A Balázsfalváról Nagyszebenbe „tartó” román ajkú papok és világi értelmiségiek és az Agyagfalváról „érkező” kormánybiztos a tárgyalóasztal mellett egymásra találtak.

Ennek a provinciálisnak is minősíthető magyar—román békítési tanácskozásnak a történelmi tanulsága ezért nagy.

Balogh Edgár: Szolgálatban

Balogh Edgár olyannyira megszállottja a Duna-völgyi népek sorsközössége gondolatának, megbékélésük és összefogásuk korparancsának, hogy egy időben tréfás gúny tárgya is lett emiatt: azzal gúnyolták, hogy reggeli torna gyanánt naponta átússza a Duna-medencét. Rendíthetetlen hitének, teoretikus és szervezői munkásságának első nagy fejezetét *Hét próba* című könyvében örökítette meg 1965-ben. Abban a művében személyiségének kibontakozása fonódott össze az általa vezetett Sarló-mozgalom történetével, a reményteljes nagy lobogás, aktivitás egy nemzedék elindulását és korai küzdelmeit tekintette át, majd szétszéledését, kényszerű kanyarait egészen 1935-ig, amikor is Balogh Edgárt kiutasították Csehszlovákiából, s Romániába kellett távoznia. Jelképes mára már a búcsúzás: az összeszorult torkú barát, Fábry Zoltán egy erdélyi néplapot, a Falvak Népét nyomta akkor Balogh Edgár kezébe. Ez az újság olyasféle törekvésekről adott hírt Erdélyben, amilyeneket a Felvidéken a sarlósok tekintettek programjuknak. Fábry tudta, hogy Balogh Edgár nem esik kétségbe még az áttelepítéstől sem, sőt azonnal az ügyek közepébe kerül Romániában is, hiszen szinte fanatikus a Duna-völgyi gondolatnak, az érte való cselekvésnek.

Így is történt. Mindenekelőtt erről győz meg Balogh Edgár emlékiratának második kötete, a *Szolgálatban*, mely 1935-től, romániai letelepedésétől 1944 végéig, Románia felszabadulásáig követi Balogh Edgár életútját a reá oly igen jellemző módon: a közügyet mindig a személyiség gondoljai elé helyezve. Ily módon nemcsak Balogh Edgárról szól a *Szolgálatban*, hanem a romániai magyarság demokratikus, baloldali plebejus és internacionalista törekvéseinek áttekintése az adott évtizedben — egy kivételesen tájékozott és szenvedélyesen cselekvő személyiség szemszögéből néve.

Könyvének különleges színt ad egy — Közép-Kelet-Európában igen gyakori — feszültség: az író, a kultúra munkása és teremtetője evidenciaként véli felismerni a humánusabb, emberméretű társadalomirányítás módját és elveit, a világot azonban nem az írók és gondolkodók nézetei formálják közvetlenül, hanem a politika kis- és nagyhatalmi érdekei, vagy a „tankok történelme”. Említeni is fölösleges talán, hogy a kétféle elv ritkán találkozik össze. Ez a feszültség mindvégig átjárja Balogh Edgár emlékiratát is. Látjuk egyfelől, hogy a kelet-európai népek korszerűen motivált békés együttélésének híve, szinte missziós mámorban égő kommunista harcosa, a népszolgálat következetes „katonája” miként gondolkodik és cselekszik, miként keresi, szervezi a nagy ügyre mozdítható erőket ebben az évtizedben, s tapasztaljuk ezenközben, hogy miként húzza át, vagy gátolja a legszebb elképzeléseket a világpolitika manipulációja, melynek lépten-nyomon áldozataivá esnek az egymással szembe fordított, egymás ellen kijátszható kelet-európai kis nemzetek. Így minősül a kultúra egyetemesebb igazságai felől érkező politikus-publicista evidenciaként elfogadott és feltételül reálisnak vélt elgondolása, törekvése illúzióvá, szép álommá. Különösen gyakran jár így Balogh Edgár, akinek minden mozgalmi iskolázottsága ellenére (vagy éppen abból következőn?), szinte jellemvonása a „szocialista derülátás”, a szép esz-

mények megvalósításának lehetőségébe vetett feltétlen hit, ami olykor már-már a jóság naivitásával kapcsolódik össze benne. Kétségtelen, hogy életének kiemelkedő eredményei is ebben a cselekvő hitben, feltétlen életelvű szolgálatban gyökereznek.

A Sarló-mozgalom egykori vezetője kivertként érkezik Romániába, s az első pillanattól kezdve lefegyverző aktivitással dolgozik, élete a népszolgálat folytonossága. Nem találunk olyan nagyobb jelentőségű ügyet, szervezetet, mozgalmat, melynek legserényebb munkásai között ott ne találnánk őt. A Gaál Gábor szerkesztette Korunk belső munkatársa, a polgári radikális Brassói Lapokban a *Duna-medence szellemi élete* címmel külön rovatot harcol ki magának, hogy a lapnál dívó „nyugatos európeárság” mítoszába beleütköztesse a maga konkrét kelet-európaiságát. Bekapcsolódik a nemzetiségi baloldalt képviselő MADOSZ mozgalomba; a csehszlovákiai magyar kommunista lapnak, a Magyar Napnak is küldi írásait: Nagy Istvánt nyilatkoztatja az erdélyi magyarság sorskérdéseiről, Bányai Lászlót a MADOSZ és a havasi ekések népfronti szövetségéről, Gaál Gábort a Korunk munkájáról, s *Mócok és góbék szövetsége* címmel küldi el beszélgetését Petru Grozával, a későbbi miniszterelnökkel, aki akkor még dévai ügyvéd, a román Ekésfront választott vezetője. Balogh Edgár ma is örömmel idézi Groza akkori szavait: „A Szudétáktól a Fekete-tengerig... Igen, nemzeteinknek össze kéne már egyszer fogniok. De ez csak úgy lehetséges, ahogyan az egyszerű mócok és góbék csinálják. A dolgozók őszinteségével...”.

E gondolat jegyében kíséri figyelemmel és ismerteti más nemzetek és nemzetiségek „dunai megoldás-terveit”, régebbieket és újabbakat egyaránt; egyike a tizenhét fiatal erdélyi írónak, akik kiadják Bözödi György elutasított könyvét, a Székely bánja címűt; kíséri és tájékoztatja Móricz Zsigmondot erdélyi körútján stb. stb. E rövid ismertetésben jelzésszerűen felsorolni is reménytelen, mert képtelenség azt a sokirányú szellemi és szervezői munkát, amit Balogh Edgár ebben az évtizedben végzett. Közben erősen zajlott a történelem, őt is szíven ütik kanyarai többször. Csak csodálhatjuk rugalmasságát: túlnéz személyes sértettségén is, mindig minden alkalmat megragad, hogy szolgálja a nagyobb ügyet. Néha már szinte sokalljuk is alázatát, az ügyek mögé szorított személyiség nagyobb méltóságát, önértetét igényelve. De a könyv egészéből s a történelemből, a tényekből nyilvánvaló, hogy Balogh Edgár személyiségének súlyát, jelentőségét éppen a nagy ügy feltétlen szolgálata adta, ez segítette őt személyiségének, tehetségének felelősségteljes és cselekvő kibontakoztatásában.

A *Szolgálatban* egy évtizednyi erdélyi magyar történelmet fog át, a baloldali törekvések, küzdelmek színes és olvasmányos történelmi regényeként is olvashatjuk. Balogh Edgár teljes szépírói fegyverzetében is megmutatkozik ebben a könyvben: színes és találó portrék bontakoznak ki a történelem, az eszmék sodrában Gaál Gáborról, Nagy Istvánról, Kurkó Gyárfásról, Bányai Lászlóról, Józsa Béláról s a kor még annyi más fontos szereplőjéről. Helyénvalóan illeszkednek az eseményekbe Balogh Edgár korabeli cikkeinek főbb gondolatai s ezek mai megítélései, valamint a személyes érzések, meghittebb vallomások. Szinte pedagógiai szenvedéllyel magyarázza az egykori eseményeket s azok mélyebb, tanúságtévő értelmét.

A súlyos nemzeti sérelmekkel küszködő magyarság ügyének szószólója volt ő kisebbségi sorsban, de meggyőződéses kommunista internacionalizmusa megóvta a nemzeti elfogultságoktól és útvesztőktől, lehetővé tette számára, sőt kötelezővé, hogy nagyobbra is nézzen, tágabb összefüggésekben gondolkodjék. Egyetlen példát emeljünk ki a sok-sok közül: „Hogyan magyarázzuk meg a közel két évtizede nemzeti elnyomásnak kitett erdélyi magyarságnak, hogy a Csallóközt meg Gömört, Jókai Komáromát és Tompa Rimaszombatját Magyarországnak ítélt bécsi diktátum 1938. november 2-án idegen ármány megosztó cselezése, s nem nemzeti felszabadulás?” Ilyen kérdésekkel kellett szembenéznie a népével azonosuló, a népsorsot föl vállaló értelmiséginek. S Balogh Edgár állta az idő nehéz próbáját, a látszat mögé látott: a fasizmus Magyarországot is elnyeléssel fenyegető veszélyére figyelmeztetett, a „Drang nach Osten” politikára...

„Három szál Korunk-olvasónak is úgy tart előadást, mint egy egész Akadémiá-

nak” — írta róla néhány évvel ezelőtt Sütő András. Ez jutott eszembe most, a *Szolgálatban* aprólékosságán elcsodálkozva. Balogh Edgár a legapróbb részletekig egyazon igazságkereső szenvedéllyel igazoltatja az időt, a tények, dokumentumok igazságával méri a történelmet, s benne a maga és társai szerepét. Szenvedélyes igazságkeresésére jellemző, hogy amikor felfüggesztették párttagságát, százhusz lapos védőiratban bizonyította a maga igazát, s hatálytalanította a róla való fals vélekedést. Sohasem ismert és ma sem ismer elveszett ügyet. Könyvének külön varázsa, hogy a régi lobogás és a mai hit azonos hőfokú. Ezt — későbbi nemzedék tagjaként — csodálom is erősen, hiszen annyiszor képen vágta őt is az idő, s ítélte legszebb eszméit történelmi zsákbanfutásra.

Merenghetünk Balogh Edgár lelkesültségén, ítélhetjük kissé túlfűtöttnek is, egyes nézeteit kérdőjelezhetjük is a szivárványosság vádjával, ez mit sem változtat azon, hogy nagy élet az övé: a progresszív cselekvés felemelő példája. A *Szolgálatban* pontosabbá, hitelesebbé, összetettebbé teszi ismereteinket az 1935—44 közötti időről, s ezen túlmenően érvek sokaságával bizonyítja Sütő András ama megállapításának hitelét, hogy Balogh Edgár „írói-publicisztikai, társadalmi-mozgalmi tevékenységének anyajegye: a következetesség. A romlatlan hűség.” Ezért is várjuk emlékiratának következő kötetét, szeretnénk megnézni az ő prizmáján a 45 utáni időt is. (*Kriterion*, 1978.)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Tollal is csak fegyvert forgató

JORDÁKY LAJOS: JÓZSA BÉLA

Józsa Béla (1898—1943), a Békepárt erdélyi szevezőjeként mártírhalált halt kommunista vezető és munkáspublicista 1939-ben, amikor a Vásárhelyi Találkozó határozatainak szellemében *Petőfi és az 1848—49-es magyar szabadságharc* címmel írt röpiratként terjesztett tanulmányt, a demokratikus jogok és a nemzeti egyenlőség hangsúlyozásával az antifasiszta ellenállás megszervezését sürgette. A kolozsvári Munkás Athenaeum kiadásában megjelent írása — s később Kossuth és Petőfi szobrának megkoszorúzása, a kolozsvári ereklyék, a kilencvenéves évforduló tömeggyűlései körüli tevékenysége, vagy a *48-as Erdély* című kötet — mind a határokon túli magyar népfrontmozgalmak új Petőfi-kultuszának megíratlan történetébe tartoznak. Józsa Béla számára az egység kérdésében az „őszinte magyar történelem” kritikus napjai Petőfi és a forradalom szellemiségén keresztül kínáltak vészterhes, fölismerendő analógiát saját jelenével. Tanulmányának politikai aktualizáltsága is innen érthető: múltidézésében a megvalósíthatatlanul maradt lehetőségek segítségül hívott erejével szolgál tanulságul. A Mein Kampf-fal szemben „... a 90 esztendő Szegevár parancsa mindannyiunkra e földön csak az lehet: tanulni a múltból, közeledni egymáshoz nyíltan, a szabadságjogok alapján, testvéri egyetértésben...”.

Tanulni a múltból — alcímében a Petőfi-ébresztő Józsa-írás üzenetét hirdeti az a dokumentumkötet, amely a baloldali szociáldemokratáként indult kortárs és barát, Jordáky Lajos bevezető tanulmányával, s a Jordáky és Józsa mellett „harmadik” Balogh Edgár előszavával adja közre az irodalmár, politikus és újságíró hagyatékának mintegy felét a bukaresti Politikai Könyvkiadó gondozásában, a *Testamentum*-sorozatban. Nemrégiben a küzdőtárs (aki épp Józsa Béla révén került a kommunista mozgalomba): Kovács Katona Jenő írásainak gyűjteménye is e sorozat köteteként

látott napvilágot, ugyancsak Balogh Edgár és az 1975-ben elhunyt Jordáky Lajos válogatásában. (Márki, Veress Sándor, Vasile Goldiş és Bitay Árpád hagyatékának részbeni közzététele után joggal látjuk a Testamentumban a józsi szándék valóra-váltóját, amely szövegeivel, monográfiavázlat-értékű tanulmányaival és jegyzeteivel a két háború közti romániai magyar progresszió teljesítményeit és örökségét tudatosítja. Köteteiben a történelmi csoportképek, az összefüggések ugyanarra a korra nézve rajzolódnak ki, amely az élő kortanúk önarcképeinek, a Kacsó Sándor, Mikó Imre vagy Balogh Edgár és Bányai László visszaemlékezéseivel jelezhető virágzó emlékirat-irodalomnak szolgál hátterül.)

Józsa Béla nem írhatta meg önéletrajzi visszaemlékezéseit. Irodalmi kísérletei és politikai munkájának publicisztikai termése a korszak sajtójában vagy hagyatékában, kéziratként maradt fenn. Különösen értékes tehát Jordáky teljes Józsa-bibliográfiája, amelynek birtokában feldolgozhatóvá vált a teljes örökség, s Józsa és a korszak politikai-közéleti küzdelmeit illetően érvényes megállapítások tehetőek. A hagyatéknak, szemben Korvin Sándoréval, aki költőként és teoretikusként látta el a negyedik rend „érdekképviseletét”, szociális, mozgalmi-szervezeti és politikai, kisebbségpolitikai jellegű. A szöveggyűjtemény mintegy másfél száz cikke a publicisztikai lehetőségek kiszélesedésétől, 1932 végének szociális tematikájú írásaitól kezdődően tizenegy év sajtómunkáját fogja át az 1943-as, magyar—román együttműködést és függetlenségi népfrontot hirdető íráskorig.

Józsa Béla a harmincas évek elején a kolozsvári Munkássegély egyik szervezőjeként és elnökeként — mint később a párt kolozsvári, illetőleg erdélyi-bánsági területi titkárságának tagja — a Munkássegély *Szolidaritás* című havilapját szerkesztette. Korai újságírásának középpontjában a sztrájkolók segítése, a munkanélküliek segélyhelyezete és az erdélyi magyar munkásság háborúellenességének hangsúlyozása állott, de kitért a szociáldemokrata vezetés kritikájára és a falusi nyomor kérdéseire is. A hatósági provokáció, a Munkássegélyt ért támadások ellen tiltakozott *Mi történt Temesvárt?* című írásában. Lapját azonban 1932 végén betiltották, így tevékenységét a *Gyár és ucca* című legális kommunista lap munkatársaként, majd ennek hatósági főszerkesztésénél az illegális, Nagy Istvánnal közösen szerkesztett *Írjatok*ban folytatta, ahol Küzdő András álnéven közölte agitációs verseit. A népfront megteremtéséért való intenzív küzdelmét 1935-ben indította meg a Marosvásárhelyt, legálisan megjelenő *Új Szó* vezércikkírójaként. A *Ki áll a Népfront mellett és ki van ellene?* állásfoglalásával induló rendszeres publicisztikai munka termésének a kötetben közölt írásai jórészt e folyóirat évfolyamaiból valók. Tematikájukban — a Petőfi-örökség értelmezéséből következően — Józsa Béla antifasiszta, jogvédő koncepciója összegződik. Amikor *Az igazi román—magyar szövetségben* a Grozával folytatott bácsi megbeszélésekről adott hírt, a MADOSZ és a román földművelés népfrontos érdekazonosságát hangsúlyozta, Mussolini fasizmusára emlékeztetve pedig a cuzisták és a valahisták uszításai ellen tiltakozott a *Fasiszta parádéban*, amelynek végén — mint szinte valamennyi e korszakbeli írásában — az „összekötő szerv” létrehozását sürgette. „Nem egybeolvadásról van szó, hanem közös harcvonalba fejlődéséről mindazoknak, akik a haladást akarják szolgálni.” Józsa számára az egység gyakorlati gondolata vetette föl a romániai magyarság egységének évtized óta vitatott kérdését is, mint az *igazi népi egység* megteremtésének problémáját. Amikor visszautasította a Magyar Párt vádjait — tudniillik, hogy az egységteremtő törekvések eredménytelenége jórészt a magyar munkásság passzivitására vezethető vissza, s arra, hogy a magyar munkásság megtagadta nemzeti hovatartozását és nem harcolt kisebbségi jogaiért —, Józsa kijelentette: „... a romániai munkásság eddigi harcai, sztrájkjai, amelyek fő követelése a nyelvvizsgák s az elbocsátások megszüntetése volt, a magyarság egy hatalmas részének érdekeit védték... A magyar munkásság soha nem tagadta meg a magyarságát, nem tagadta meg a nyelvet, és ápolta a magyar múlt értékes emlékét... A munkás nemzetköziség nincs ellentétben az igazi nemzeti érzés ápolásával...” (*Románia munkássága és a magyar egység.*) A Független Újságban megjelent írás a kisebbségi társadalom rendkívüli tömörségű vázlatát a Magyar

Párttal megindult tárgyalásokat üdvözölte: „Hisszük, hogy e közös magyar arcvonala közeljövő valósága lesz. S e kisebbségi arcvonala közeledésével a román demokratikus pártokhoz, egy széles frontban állhatunk ellen a minden nap nagyobb veszélyt jelentő jobboldalnak.” Józsa Béla állást foglalt a kisebbségeket illető alapvető demokratikus szabadságjogok megszűnése láttán is: „A magyar oktatás maholnap teljesen megsemmisül, amely pedig egyformán érinti, társadalmi tagozódáson felül, az egész itt élő magyarságot. A magyar munkásnő éppen olyan megdöbbenéssel figyeli gyermeke vergődését a nem anyanyelven való tanítás miatt, mint a magyar kisiparos, vagy értelmiségi anya” — idézi Jordáky a kötet bevezetőjében.

Józsa Béla a Vásárhelyi Tallálkozó aktív résztvevője volt. 1937 utáni publicisztikájának legfontosabb darabjait, a *Cselekvő magyarok álljanak az élre!*, a *Miért mentek a munkások a Vásárhelyi Tallálkozóra?* és *A magyar munkásság „megtérése”* című írásait olvasva, politikai gyakorlatának legfontosabb sajátosságára bukkanunk: a mozgalmi retorikától mentes, polemikus hangú állásfoglalások — miközben a munkásság nemzeti hovatartozása mellett az értelmiséggel való együttműködést is hangsúlyozzák —, Józsa demokráciaeszményének mindenfajta kizárólagosságtól mentes nyitottságát, ennek gyakorlatát tükrözik. „Nem kell annak szocialistának lennie, aki a háborút nem akarja, nem kell forradalmár legyen, aki a fasiszta poklot ki akarja kerülni.” Amikor a politikai pártok megelőző felszámolása után létrejött a megegyezés a királyi diktatúrával a Romániai Magyar Népközösség megszervezését illetően, a legális politikai szervezet fölépítésének, tartalmának megítélésében Józsa részéről ismét csak ezek a szempontok érvényesültek. Holott a Népközösség elképzeléseivel, amelyek követéséről 1940-ben megállapította, hogy „Ezen az úton... nem a nép közössége lesz, hanem a magyar középosztály egy részének összefogott csoportja” — nem értett egyet. Mégis a szervezeten belüli tevékenység mellett döntött, írásaival a Népközösséget támogatta, hiszen „Ezt vallottuk a Vásárhelyi Tallálkozó után még mindig következetesen... Fel kell építeni, de úgy, hogy a nép érezze is, hogy az övé.”

Józsa Béla antológiájában természetesen a mozgalmi ember primer sajtóbeli megnyilvánulásaira esik a hangsúly, de kézbe adja a kötet — Farkas Árpád szöveggondozásában — a költői hagyaték egy részét is, valamint a Petőfi-tanulmány mellett (amely annak idején húszezer példányban jelent meg) Józsa három kis elbeszélését s egy töredékét is, néhány kéziratban maradt írásával együtt.

Józsa mozgalmi lírája a századforduló szocialista és a húszas évek agitációs költészetének hatásáról tanúskodik, versei azonban az esztétikai értékhány ellenére éppúgy irodalom- és mozgalomtörténeti dokumentumok, mint rövid, önéletrajzi fogantatású elbeszélései. Az *Elnyelt a város*, az *Andris és a pakulár* vagy a *Tallálkozás* írásaiban a nyomor, az elnyomottakhoz tartozás élménye és az anyanyelvhez való ragaszkodás a magyar—román sorsközösség fölismerésével párosul; hiányosságaik ellenére többek, mint szerzőjük világnézetének irodalmi illusztrációi.

A kötetnek meglepetései a Kéziratok cím alatt közzétett, 1939 és 1943 között írott levelek. Az *Üzenet Spectatornak* végleges búcsúvétel a múltán tekintélyes Krenner Miklóstól, a korszak nevezetes radikális publicistájától, akitől Kolozsvár elhagyása után is, a magyar—román egymásraultaltság eszméjének hirdetését várta Józsa onnan is, ahol „... még nagyobb a köd és több a ködösítő... különösen a nemzetiségi kérdésben.” A Tamási Áronhoz és az Ellenzék főszerkesztőjéhez, a helikonista Kovács Lászlóhoz vagy a Mikó Imréhez, a negyvenes évek elejének magyar parlamenti képviselőjéhez írott leveleket egyaránt a mozgósítás sürgetése, a felelősség tudatosításának szándéka jellemzi. Tamásit a lelkiismeret új ébresztésére, egy új Tallálkozó létrehozására szólította fel, Mikó Imrét, az Erdélyi Párt vezetőségi tagját pedig a magyar—román megbékülés elősegítésére s a háború elleni állásfoglalásra ösztönözte. (Mikó Imre *Akik előttem jártak* című tanulmánykötetében közölte Józsa Bélával történt 1943-as levélváltását — a jelen kötet Józsa-leveleinek szépséghibája, hogy a Mikó által jelölt kihagyásokat nem véve tekintetbe, a leveleket mint teljes szövegeket adja kézbe.)

Józsa Béla utolsó írása — *Egy névtelen magyar munkás* aláírással — a Mikóhoz intézett harmadik, 1943 októberében kelt levél volt, amelyben a képviselőt a szamosfalvi kihallgatósztag brutális módszerei elleni interpellációra kérte. „Beszélnek Szamosfalva kínzókamrájáról, ahol a középkort is megszegyenítő barbársággal verik az embereket. Azt mondják, azért, mert békét akartak.” E sorok egy hónappal előzték csak meg Józsa mártírhalálát, aki tragikus módon maga is Szamosfalván fejezte be életét. „Az én szabadságom csak addig leszen, ameddig ellenfeleim ügyetlensége.” Negyvenöt éves volt, amikor az árulás életét követelte.

Antológiája, amely történelemmé vált jelenidejét idézi meg, hagyatékát a romániai magyarság történetének első korszakához adja forrásul — tanulni a múltból. Mert — Farkas Árpáddal szólva — „Józsa Béla mellé nem a múzsák, a korbácsok feküdtek. Küzdő volt fejszés időkben, tollal is csak fegyvert forgató.” (Politikai Könyvkiadó, 1978.)

CSAPODY MIKLÓS

A Tankönyvkiadó nemzetiségi kiadványairól

Hagyomány, küldetés, nemzetiség

A MAGYARORSZÁGI NÉMETEK DEMOKRATIKUS SZÖVETSÉGÉNEK KÉT KIADVÁNYÁRÓL

Néhány évvel a *Tiefe Wurzeln* című antológia megjelenése után immár újabb kötetek tanúskodnak a hazai németiség irodalmi mozgalmának fellendüléséről, megerősödéséről. Eltekintve most az irodalmon kívüli tényezők mérlegelésétől, pusztán annyit szükséges előrebocsátanunk, hogy sem a *Die Holzpuppe* című novellaantológiát, sem Georg Fath verseinek gyűjteményét (*Stockbrünnlein*) nem kívánjuk a kortárs magyar irodalom normáinak „megfeleltetni”. A nemzetiségi kultúrhagyomány és egyáltalán a mai magyarországi német irodalom körüli teendőök eleve meghatározott kontextusba illesztik, kulturálisan és szociológiailag is sajátos funkciók körébe vonják az alkotói munkát. Mindazonáltal nem a normák felfüggesztésére kívántunk fentebb utalni, mindössze arra: a hagyományteremtés és -ápolás, a korszerű irodalomra is érzékeny olvasók fölnevelése küldetesként szükségszerűen módosít annyit egy elemi feladatokkal szembesülő írásbeliség mércéin, hogy azokat — a közös társadalmi adottságok mellett — a magyar irodalommal szemben részint autonómnak kelljen elismernünk. (S akkor még nem szóltunk ama körülményről sem, amely lényege szerint a többi hazai nemzetiség irodalmi mozgalmához képest is sajátos helyzetet teremt a német számára. Arról a természetes kapcsolódásról van szó, amely a korszakról korszakra világirodalmi vonulatokat is meghatározó, egyetemes német irodalomhoz köti ezeket az új kezdeményezéseket.)

*

Mintegy húsz novellát tartalmaz a *Die Holzpuppe* című gyűjtemény — szám szerint épp elegendőt ahhoz, hogy viszonylag hű áttekintést nyerhessen az olvasó a kötet négy szerzőjének alkotói törekvéseiről, irodalomeszményéről, poétikájáról. Mielőtt az itt mutatkozó különbségekre, eltérésekre utalnánk, feltétlenül látnunk kell azokat a más és más eredetű, de közös vonásokat, amelyek óhatatlanul kirajzolódnak ebben a válogatásban. A novellák túlnyomó többsége inkább az egymozzanatú,

olykor a tárcanovella műfajához is közelítő, redukált kispróza alkotások formájához áll közel, sejtetően a publikációs adottságok jóvoltából. Általános hangulati-poétikai jellemzésül elmondható, hogy inkább a kiegyensúlyozottság, a derű, sőt olykor az idill formáit keresik, kerülnek az élet ábrázolásának sötétebb, diszharmonikus jegyeit, valahogy egyként távol a konkrétabb társadalmi valóság, illetve az egyetemes gondolatosság övezeteitől.

Az egész kötet meghatározó szólamát a viszonylagosan stilizált köznapiság, az emberi viszonylatok egy-egy részmozzanatát idéző epikai kisvilágok erkölcsi tartalmú ábrázolása adja. Még az a Georg Wittmann sem kivétel ez alól, akinél a legerősebbnek látszik a hagyomány és jelenkor összekötésének igénye, a történelmi múlt és a nemzetiségi lét kérdései iránti érzékenység. Benne van talán a legtöbb „mesélő hajlam”, hagyományos értelemben vett epikai invenció — noha novellái közül egyiket sem sorolnánk a kötet legsikerültebb darabjai közé. A címadó elbeszélés „múltteremtő” indíttatású, időben a XVII. század végéig visszanyúló történet: annak a német népcsoportnak a „kiseposztát” meséli el, amely a harmincéves háborút követő időkben települt át Magyarországra, s alapította meg kemény munkával az egzisztenciáját. Természetesen nem az „eposzi” elem áll az előtérben. Mi pusztán Andreas és Vrenchen útját kísérhetjük szemmel, akik a Buda alatti kis vincellérfaluban, Promontorban kezdik el sok viszontagságot ígérő új életüket. A fiktív és dokumentáris elemeket keverő terjedelmes elbeszélésben Andreas és Vreni lírai szerelmi történetét rendre a történelmi idő komorsága árnyékolja be. E két minőségben aztán az egymást követő generációk léten vett győzelmének pátosza kerekedik felül, még akkor is, ha Budapest bombázásakor örökre eltűnik az a kis, fából faragott, népviseletbe öltöztethető baba (*Holzpuppe*), amelyet valaha a fekete-erdei Duna-tájon készítettek az ösöki századokkal ezelőtt. Wittmann tagadhatatlanul érzelmesre hangolja ezt a jelképi mozzanatot, eléggé éreztetve benne a személyességet, az önéletrajzi vonatkozások fontosságát. Epikailag viszont mind nehezebb belátnunk a tovább emelt pátosz létjogát: már a fekete-erdei faúszatóktól sem egykönnyen íveltethető a történet a Leányka utcai lakótelep jelenéig, de az NDK nemzeti himnuszának mottószerű idézése („*der Zukunft zugewandt*”) már végképp csak technikailag kapcsolható össze mondjuk Savoyai Jenő 1712-es dekrétumának részleteivel. (Ugyanez a helyzet az elbeszélésbe átemelt német versek, népdalok szövegeivel is.) Itt már valóban az a készlet működik, amely az anyagadta lehetőségeken túl is hangsúlyozni kívánja a múlt és jelen oly fontos, szerves kapcsolatát, a nemzeti(ségi) hagyomány tudatos ébrentartását, ápolását. Wittmann-nál — valószínűleg ugyanez okból — meglehetősen problémátlanossággal zajlik le a nemzeti(ségi) lét és tudat szembesülése a valósággal. A *Leni Base* című novella — sok más kötetbeli társával együtt — inkább csak a nosztalgia szintjén, a tudatban valahol már a megfogalmazásig sem jutó hangulatokban érzékeltet diszharmonikus jegyeket; a történet, a gondolkodás, a cselekvés szintjén tökéletesen mai, átlagos beidegződések megnyilvánulásainak lehetünk tanúi. Ezért képzelhető el bárhol, bármikor a *Mariechen, du Sonnenstrahl* (*Marika, nap-sugaram*) története is. Kiegyensúlyozott arányok jellemzik ezt a lírai világot, az epikai tárgyyszerűség rendszerint erősen oldódik a keretesség hatására, így valami csöndes nyugalom, a csak érintett, jelzett problémák tartalmi visszazoritása ad hangulati karaktert Wittmann novelláinak.

A hangulatiság egyértelműen Ludwig Fischer írásaiban válik formszervező elvvé. Novellái — néhány kivételtől eltekintve — a nosztalgikus életérzés változatait szövegezik meg, nyitott, tovalebegő helyzetek összekapcsolásával, lélektanilag is finomabban kidolgozott impulzusok érvényesítésével. Nála sincs persze szó ilyen módon közvetlenebb társadalmi övezetek megjelenítéséről, ám hősei rendre az életforma kérdéseivel kerülnek szembe, lelki-tudati világuk többnyire külső változások hatására „mozdul el”. Ez a reflektáltság így belül marad ugyan az elégikus formákon, de a félreszólások, áthallások, átrévedések egyértelműen tanúskodnak az eredetükről, sőt, olykor-olykor felcsillantanak valamit a modern novellaformák eszköztárából is. Mindazonáltal Fischer is tompítja a művekben jelenlevő szociális ellent-

mondások feszültségét, s nem túl szerencsésen még át is akarja transzformálni más típusú konfliktusok világába. Így lesz gyakran nemzedéki konfliktus a létforma szükségszerű módosulásaiból, falunosztalgia a társadalombíráló szándékból (*Wir stehen in den Städten* — Itt állunk a városokban, *Unsere Wohnungen* — Lakásaink). Legsikerültebbek — s egyben a kötet legjobb írásai közé tartozók — azok a darabjai, ahol tisztábban érvényesülhetnek e hangulatnovellai elemek, ha apa és gyermekek világa találkozik bensőségesen egy pillanatra (*Ein Tag* — Egy nap), ha testetlenebbé válik a prózai közeg, ha formát talál a szomorú, már-már megadó elégia (*Herbstbilder* — Őszi képek). A négy író közül Fischer tud mindig önálló, érvényes kereteket teremteni kisépikai világához, novelláiban egyszerre van jelen történelmi tapasztalat és poetizálási készség, s az ő szövegei lendülnek át legtöbbször a publicisztikusból az atraktívabb prózai beszéd szintjeire.

Oskar Petrovan — négyük közül a legfiatalabb — épp ellenkező típusú novellával kísérletezik. Nála a történéscentrikus, egy-egy mozzanattal erkölcsi-emberi tartalmakat kibontó, átfordító, realiztikusabb alapozású kispróza forma ihletése érezhető. Kevésbé tud helyzeteket kidolgozni, de jobb készséggel szcenizál, egy-egy jelenetbe olykor annyit képes sűríteni, mint Wittmann néhány passzusba, Koch egy egész novellába.

Voltaképpen nem is annyira az a novellaformai oppozíció beszédes igazán nála, amely Ludwig Fischerrel szemben mutatkozik meg, sokkal inkább ama — műfaji szempontból feltétlenül általánosabb — vonás, hogy Petrovan írásaiban a drámai elemek kapnak nagyobb szerepet az epikaiság rovására. Így, alkotói hajlamai, alakítási készsége szerint főként a Wittmann-féle, hagyományosabb, lassú tempójú, szélesebb medrű elbeszéléssel ellentétes póluson keresendők az ő prózai világának sajátosságai. A témák mindezzel együtt itt is hétköznapiak, mondhatnánk súlytalanok: legfeljebb egy-egy pillanat tétjeinek drámaiságával közelítik meg a ma közkeletű kispróza formákat. E nemben a *Man muß glücklich werden* (Kell, hogy boldog legyen az ember) című novella már figyelemreméltó teljesítmény, finom lélektani jelzései-vel, nyelvi jellemző erejével, jó stilizáltságával egyértelműen a kötet reprezentatív darabjai közé emelkedik. A *Der erste Verdruß* (Az első bosszúság) inkább csak lehetőség marad, s a *Schläfst du schon?* (Alszol már?) lírája is épp hogy elkerüli az érzelmességet.

Leo Koch publicisztikus miniatűrjei inkább amolyan hétfégi magazinokba való írások, novellaként alighanem csak az engedékenység fogadhatta el őket. Az *Elternliebe* (Szülői szeretet) pillanatnyi helyzetrajza az öregségi situatív tragikumára világít rá, de azonnal helyre is billenti a megbomlott egyensúlyt: az elkeseredett öreghez mégis megérkeznek a fiatalok, nem feledvén a családi ünnep napját. Koch írásainak általában a nyitányai figyelemreméltóak, ám szinte egyszer sem sikerül a témában érzett lehetőségek kiaknázása (*Alt und jung* — Öreg és fiatal, *Gestern* — *heute* — *morgen* — Tegnap — ma — holnap).

Szólnunk kell még egy elbeszélésformáról, mely talán anakronisztikusnak tűnhet a magyar olvasó számára. Voltaképpen csak két írás tartozik közéjük, Fischer *Der Türkenhügelje* (A törökdomb) és Wittmann *Der Weinbergkönigje* (A szőlőhegy királya). Az előbbi egy baranyai népmonda feldolgozása, a másik — a sikerültebb — mesei elemekből építkező, keretes elbeszélés, példázat a szőlőhegy és az erdő királyának megbékülését. Sajátosságukat, értéküket az adja, hogy mindkettőt már itteni német epikai hagyományból emelte ki, keltette életre szerzője.

Részben utaltunk már a kötet írásainak legáltalánosabb jellemzőire, itt tehát pusztán vázlatosan összegezzünk néhányat belőlük. A négy prózaírói világ a természetes eltérésekkel együtt is realiztikus törvényekhez igazodik, rendszerint igen erős líraisággal, olykor nosztalgikus-elégikus színezettel. A német nemzeti kultúrhagyományhoz való viszony fölismerhető ugyan, de tudatosságról csak néhány részletmozzanat tanúskodik, s huszadik századi német novellamodellekhez vagy világirodalmi rangú alkotói életművekhez sem igen fedezhető fel programszerű kötődés. Talán legmegfoghatóbb még a mai NDK-beli novellisztika hatása, közvetett jelenléte ezekben

az elbeszélésekben (Petrovan, Koch), sajátos magyarországi német koloritnak inkább Wittmann és Fischer írásaiban vannak nyomai. Végezetül két megjegyzés kívánkozik még ide: noha magunk sem hisszük, hogy a népet, a társadalmi miliő ismeretértékű feltárása, megörökítése volna a kispórái műalkotások elsődleges feladata, a kötet szerzői mintha még kishitűbbek volnának e tekintetben. Bátortalanul fordulnak el a nyilvánosabb társadalmi közegektől, szinte menekülnek a hangulatokhoz, pillanatképekhez, stilizált jelenetekhez. Másrészt — az úgynevezett „egyetemes” témák (szerelem, erkölcsiség, élet, halál stb.) is megmaradnak a profanitás keretei között, nem emelkednek példázattá, tartalmaik nem formálódnak tágabb érvényű esztétikai üzenetté. E vonatkozásban feltétlenül az előbbi tűnik fontosabbnak: a magyarországi németiség életének, szellemiségének, kultúrájának műbe emelését, írói közvetítését végül is ennek az irodalomnak kell majd elvégeznie.

*

A hagyományteremtő törekvések jóval hangsúlyosabban mutatkoznak meg Georg Fath versgyűjteményében. Úgy is mondhatnánk, a programosság szinte azonos mértékben lesz nála versalkotó elv, mint a német posztklasszikára és romantikára tekintő, erősen folklorizált vallomások. Dalszerű kompozíciói persze nem a német romantika klasszikus *Liedjének* rokonai, sokkal inkább a népiesség jegyeit viselik magukon (*Volkslied*). Az érzület, a hangulat megéneklése kevésbé bensőséges, kevésbé egyvonalú — epikusabb kereteket keres (leírás), díszletté stilizálja a természeti képeket, s gyakran nyúl az életképi szcenika eszközeihez.

Kiegyensúlyozott arányok, lírai közvetlenség, harmonikus-naiv világkép uralja ezeket a verseket, legyen szó akár egyetlen hangulatról, vagy — mint alább — XIX. századi hangszerelésű hitvallásról:

Dich preis ich stets, du schönes Land,
weil ich dich innig lieb,
und die mein Herz mit eigner Hand
für alle Zeit verschrieb.

(*Mein Vaterland — Hazám*)

A lírai alany eme biztos pozíciója teszi lehetővé, hogy az élmény- és témavariációk a hangnem, a képkincs és az alaphangulat különösebb változása nélkül bontakozzanak ki, sőt, hogy a kulcsszavak, az állandó metaforák (Gemüt, Liebe, Frühling, Lenz, Nachtigall, Wald, Natur, Quelle stb.), a keresztímes jambikus strófák, más és más verskörnyezetben is visszatérjenek. Utaltunk már a hangulatok, a dalszerűség szcenikai sajátosságaira, nevezetesen az epikus elemekre, a keretekbe, helyzetekbe „befogott” líraiság természetére. Ezek a — többnyire tájleíró, természetlírai indíttatású — darabok erősebben tárgyiasítják a vallomást, s rendszerint szerencsésebben tárulnak a költői programossággal, mint néhány elemibb lírai kísérlet, s így olykor még a finomabb szimbolikának, a nyitottabb jelentésszerkezeteknek is vannak esélyei (*Stockbrünnlein, Frühling — Tavasz, Vor einem Blumenbeetchen — Egy virágágy előtt*). Van aztán a természetlírai daraboknak egy olyan csoportja, amely kifejezetten a hangulatváltást motiválja-illusztrálja, az én pillanatnyi helyzetének megfelelően egy-egy érzelmies vagy játékos poén felé tereli a kompozíciót (*Vergissmeinnicht — Nefelejcs, Traumbild — Álomkép stb.*). Az egész kötetet tekintve ez a két verscsoport mutat valamiképpen túl a klasszikától és a romantikától örökölt lírai formákon, noha természetesen mögöttük is csaknem hiánytalanul megtalálhatók a német líra inspiráló képletei. Mindezt azért fontos hangsúlyoznunk, mert élesen elkülöníthetők Fath könyvében azok a versformák is, amelyeknek minden kétséget kizáróan már a magyar költészet klasszikusai az ihletői, elsősorban is Petőfi táj-írája, illetve epikus keretű zsánerképei (*Ruinen der Schenke — A csárda romjai, Heimkehr — Hazatérés*). Ezek azonban nemigen emelkednek az öntörvényű áthaso-

nításig, többnyire megmaradnak múlt századias utánérzésnek. Nem nehéz azt sem észrevennünk, hogy Fath meghaladni igyekszik e klasszikus lírai modellek határait: nyilvánvaló ugyanis, hogy a hagyományteremtő gesztus, egy bizonyos hazai német lírai „modalitás” XIX. századi mintájú kialakítása, meggyökereztetése — érezze bármily otthonosan magát benne a költő — részben szembe is állítja a kultúrateremtő küldetést az önkifejezéssel. Fath néhány verse arról tanúskodik, hogy a korszerű mondandó megszólaltatásának igénye modernebb formák, képletek felé fordítja figyelmét. Egyelőre azonban inkább még kísérleteknek tekinthetjük ezeket a verseket, érzik rajtuk a preformált világból kilépő költő bizonytalansága, a lírai szólam keresettsége, s bizonyos ragaszkodás is kipróbált verstechnikai megoldásokhoz (*Ameisen* — Hangyák, *Mein Wunderding* — Az én csodamasinám, *Schätzesammler* — Kincsgyűjtők).

Külön csoportot képeznek a kötet verses regéi, mondái, amelyeket jórészt a hazai német szájhagyomány alapján jegyzett le és öntött formába Georg Fath. Baladisztikus feldolgozásaiban mindenekelőtt a megörökítés szándéka munkál, láthatóan keveset alakít a nyersanyagot, motívumait, egyedi jegyeit is igyekszik megőrizni a történetnek, s ráadásul meglepően leleményes epikai narrátornak bizonyul: találóan alkalmazkodó elbeszélő tónusban adja elő a más-más korból származó, tehát az anyag természetétől függően az előadás módorát is meghatározó mesei, népmondai történeteket (*Brautfahrt* — Menyegző, *Die Schatzgräber* — A kincásók, *Schlagen-Prinzessin* — Kígyóhercegnő, *Kémender Schlossberg* — Kéméndi kastélyhegy).

*

Két kötetnyi szépirodalmi anyagról szólva különösebb következtetésekre kockázatos volna vállalkoznunk, még akkor is, ha a novellák tematikai szinképe, poétikai alapformáik éppoly jellegzetességgel kirajzolódnak, mint a magyarországi német költők doyenjének lírai törekvései, hagyomány és újítás szemléleti-műfaji dilemmája. Egyelőre annyi mondható el biztonsággal, hogy az (írott) kultúra- és irodalomteremtés összes jelenbeli sajtóságaival szembesülő törekvések feltétlenül érdemesek a segítő figyelemre: kettős „tehetéssel” induló alkotókról van szó, akiknél — természetesen más-más mértékben — harmonizál és kelt feszültségeket a tradícióknak való elkötelezettség, a társadalmi hivatottság és a korszerű önkifejezés igénye. Műveiket ily módon kettős koordináta-rendszerbe illesztve kell értékelnünk. S ha az egyikben — a hagyományokhoz való viszony vonatkozásában — Fath, Fischer és Wittmann kezdeményezései önmagukban is dicséretesek, azt látnunk kell, hogy értékeik egy része irodalmonkívüli természetű. Kortársi szemmel nézve biztatónak látszik a poétikai többszólamúság is, feltéve, ha ezek a vonulatok, szemléleti formák képesek lesznek markánsabbá válni, netán differenciált esztétikai minőségekké erősödni. Mert az irodalmi fejlődésnek ez az életeleme. S nem utolsósorban közelebb kerülni a valósághoz, annak a népcsoportnak a mai életviszonyaihoz, amely szociológiai értelemben élteti ezt az irodalmat. És ha ígérletünkkel ellentétben olykor mégis érvényesítettük a kortárs magyar irodalom némely kritikai szempontját, az épp az e téren mutatkozó hiányosságok miatt történt. Ösztönzésül tehát és nem elmarasztalásul.

KULCSÁR SZABÓ ERNŐ

Visszatérés a Dráva mentére

JOSIP GUJAŠ-DŽURETIN: POVRATAK U PODRAVINU

Josip Gujaš-Džuretin (1936—1976) magyarországi horvát költő válogatott költeményeit már csak posztumusz kötetben kaphattuk kézhez. Nem a lángolás, a hatalmas belső tűz égette el időnek előtte a költőt (bár aki ismerte, ezen sem lepődne meg), hanem a lassan ölt alattomos kór végzett vele élete delén. De a tűz és a betegség, amelyet korai halála kapcsán említettem, költészetére is rányomta bélyegét, sőt, talán éppen e két meghatározóban kell keresnünk szélsőséges hangulatai és érzelmei forrását.

Elátkozott költőkről általában korhoz, s részben térhez kötődve szokás beszélni. A szó azonban nem tűri el feltétlenül ezt a determinációs behatárolást, s ha engedünk a szó korlátokat feszítő erejének, Josip Gujaš-Džuretin lelki rokonait valahol, a világon mindenütt és minden korban fölbukkanó elátkozott költők között kell keresnünk, akik magukat átkozták meg a mindent akarással. Ez a mindent, és mindent egyszerre akarás jellemzi a leginkább Džuretin emberi és költői egyéniségét. A türelmetlenség, amely ezzel majdnem szükségszerűen párosul, elsősorban önmagával szemben nyilvánult meg, néha azonban másokkal is érezette hatását. Mégis, bár az úgynevezett „nehéz emberek” sorába tartozott, aligha akadt olyan az ismerősei között, aki őszintén, szívből ne szeretete volna. Ennek magyarázata viszonylag egyszerű: a türelmetlenség mögött meleg emberi szív, az egész világot átölelni akaró tisztalelkűség rejtett. S amikor néha, vagy inkább gyakran, úgy érezte, hogy magára maradt, fölhalmozódott érzelmi gazdagságát verseiben vezette le. Ez adja költeményeinek szépségét, de paradox módon, itt kell keresnünk korlátait is, amelyek megakadályozták, hogy teljesebben kiépítse saját költői formáit, saját poétikáját, a talmin túl saját formai világát. Kétségtelen, hogy újra és újra a már többször elismételt „türelmetlenség” szó tolakszik föl. Az elfogadható magyarázat ellenére magát a tényt mégis sajnáljuk, mert versei sokszor a befejezetlenség, a kiteljesületlenség, a vázlatosság hatását keltik.

Pedig, s ezt válogatott költeményeinek köteté is bizonyítja, talán soha egyetlen sort sem írt le, amelyért meg ne szenvedett volna; soha semmit, ami mögött nem rejlik gondolati és érzelmi mélység. Szenvedett a szenvedőkkel és örült a boldogokkal; tudott betegségről, érezte a halál árnyékát, amellyel másfél évtizeden keresztül folytatott párbeszédet, s vívta engesztelhetetlen harcát; verseiben is összenőtt az őt kibocsátó Dráva menti tájjal; aggódott az emberiség jövőjéért, mint ezt az atomveszélyre utaló apokaliptikus víziói is bizonyítják... Önvalomásra hajlamos költő volt, aki gyakran gyónt meg műzsájának. És végül azt sem mondhatjuk, hogy nem kereste a magának legmegfelelőbb formát. Legkiforrottabb versei biblikus hangvételű, narratív sorokban hömpölyögnek, s amikor a tartalom a legteljesebb összhangba kerül ezzel az ünnepélyes formával, Džuretin eléri önmaga költői csúcseit. Utalhatnánk arra, hogy ez a biblikus stílus az 1960-as évek horvát költészetének egyik vonulatát is jellemezte, mindez azonban mit sem változtat azon, hogy számára — a válogatott kötet, és a köteten kívül megjelent versek ismeretében — ez jelentette a legnagyobb szabadságot biztosító és legelfogadhatóbb versformát.

Josip Gujaš-Džuretin költészete tartalmilag rendkívül szerteágazó, nehezen behatárolható, s nem lehetett könnyű feladat a válogatást végző Stojan D. Vujičić számára, hogy ciklusokra ossza fel őket. Ezzel a felosztással, csoportosítással, mint előszavában hangsúlyozza, tulajdonképpen a költő akaratát tartotta tiszteletben, azt teljesítette.

Az első ciklus *Üzenetek és megnyilatkozások* (Poruke i govorenja) címmel Džuretin költői hitvallásait tartalmazza. A második, *Az égő úton* (Na plamtecoj cesti)

bizonyos tekintetben rokon az elsővel, csakhogy itt egy szenvedélyes emberi életút és számos tapasztalat üzenetei olvashatók. A harmadik, a legterjedelmesebb ciklus, a *Szülőföldem, Dráva mente* (Rodna Podravina) a hazai táj és a falusi emberek szeretetéről árulkodik, akiktől a költő lélekben soha nem szakadt el. Nem ellentmondás ha hangsúlyozom, hogy Džuretin konstrukcióját tekintve kimondottan urbánus költő, aki a modern városi ember minden problémáját érzi és érezteti. Csakhogy, talán betegsége, talán más, rajta kívül álló okok következtében, urbánus ihletésű verseit az elidegenedés érzése hatja át. Így a szülőfaluhoz és környékéhez, az ottani emberekhez való ragaszkodás bizonyos fokig menekülés is, amely sok lírai melegséget árasztó versben szólal meg. *Az én csendes szerelmem* (Moja tiha ljubav) címen a feleségéhez szóló költemények kerültek egy ciklusba, míg a *Vágyakozások* (Čežnje) és a *Hangulatok* (Raspoloženja) című ciklusok leginkább borongós hangulatú, részben a kórházi ágyban keletkezett verseket tartalmaznak. A *Töredékek* (Iverje) címen a válogató a költő kéziratos hagyatékának nagyobb egységeibe ad töredékes bepillantást számunkra.

A tíz ívnyi válogatás jó áttekintést ad Josip Gujaš-Džuretin korán félbeszakadt életművéről, s csak üdvözölni lehet a vállalkozást, amely lehetővé tette, hogy ha a költő már nem is, legalább az olvasó könyv alakban kaphassa kézhez azokat a költeményeket, amelyek egy része korábban a magyarországi jugoszláv nemzetiségek hetilapjában, a *Narodne novine*-ben, a *Narodni kalendar* címen megjelenő naptárban, egy, a magyarországi szerb-horvát nyelven író költőket bemutató antológiában, valamint néhány jugoszláviai folyóiratban jelent meg, míg másik része csak kéziratos formában maradt fenn, s most olvasható első ízben nyomtatásban.

PREDRAG STEPANOVIĆ

A magyarországi délszlávok néprajza II.

ETNOGRAFIJA JUŽNIH SLAVENA U MADJARSKOJ II.

A sorozat második kötete — az elsőhöz hasonlóan — ízelítőt ad hazai horvát, szerb és szlovén lakosságunk sokszínű népi kultúrájából. Közismert, hogy a Magyarországon élő délszlávok nem képeznek egy homogén együttest, hanem olyan, egymástól eltérő etnikai és néprajzi csoportokból tevődnek össze, amelyek különböző korokban, s a Balkán félsziget különböző vidékeiről kerültek mai lakóhelyükre. *Sarosác* György a kötet bevezető tanulmányában e heterogén eredetű délszláv népeségnek éppen táji-történeti tagolódását mutatja be. A hazánkban élő szlovén lakosság népi kultúrájának különböző ágaira három tanulmány is figyelmet fordít. Vilko *Novak*, ljubljana-i professzor a Rába menti szlovénekkal foglalkozó néprajzi irodalommal ismerteti meg az olvasót. A legrégebb feljegyzés népületükről 1824-ből *Kossics* Józseftől származik, aki részletesen leírta a szlovének gazdasági, társadalmi és szellemi életét. Megfigyelései általánosságban vonatkoznak a magyarországi szlovénekre, de mivel Alsó- és Felsőszölnöknön élt, adatai túlnyomórészt e községekből valók. Ugyancsak a Rába menti szlovének hagyományvilágába nyújt bepillantást Niko *Kuret* szlovén kutató tanulmánya is. Népszokásaik közül a farsangi alakoskodás jellemző mozzanataira hívja fel a figyelmet. A farsangi alakoskodásban részt vevő legényeket valamikor *norcinak* (bolondoknak) nevezték, míg napjainkban a német eredetű *fáisenki* és *fáisenje* elnevezésük az általános, de Szakonyfaluban *makláuste* nevük is

ismeretes, ami arra utal, hogy valamikor nem farsang idején, hanem Miklós napján öltöztek maskarába. Az alakoskodók helyenként háztól házig járnak, másutt a falu közepén táncolnak, mókáznak. Egykori termékenységvarázsló szerepükre utal, hogy azért táncolnak, a répa vastagra, a len magasra nőjön. *Madáchy* Károly dolgozata egy valaha fontos szerepet játszott növényi kultúra: a hajdina vagy tatárka természetének és felhasználásának paraszti ismeretanyagáról közöl lényeges adatokat. Hangsúlyozza, hogy a szlovén községekben egyaránt ismerték és természetették az emberi táplálkozásra alkalmas és az állatok etetésére használatos hajdinát.

A magyarországi szerbek folklórájával és népszokásaival két dolgozat foglalkozik. *Grin* Igor tanulmánya a Békés és Csongrád megyei szerbek népdalainak alakulására hívja fel a figyelmet s egyúttal rámutat e folyamatban a jelentős befolyást gyakorló népi énekesek szerepére. *Marinov* Jelena a Csepel-szigeti Lórév szerb lakosságának családi ünnepei közül a lakodalmi szokásokat írja le.

Horvát lakosságunkról is olvashatunk a tanulmánykötetben. *Horváth* Iván a nyugat-magyarországi úgynevezett „ča” nyelvjárást beszélő horvát lakosság téli ünnepi szokásaival és hiedelmeivel ismerteti meg az érdeklődőt. *Báldy-Bellosics* Flóra sok évtizedes, fáradhatatlan gyűjtő és feldolgozó munkája eredményeként a kötet leggazdagabban illusztrált tanulmánya a hercegszántói sokác szöttesek világába vezet az olvasót. Csak sajnálni tudjuk, hogy nem színes nyomásban láthatók e dolgozat illusztrációi. Ugyancsak a hercegszántói sokácok keresztnév anyagának történeti változásairól ad áttekintést *Mándics* Zsivko, míg *Mándics* Mihály a csávolyi falumúzeum megalapításáról, összetételéről és fejlesztéséről, valamint az iskolai és iskolán kívüli oktatásban betöltött jelentős szerepéről ad szemléletes áttekintést. *Kovács* András a Pécssett megtelepedett, Kelet-Boszniából származó bosnyákok szőlőművelésének emlékeit tárja fel.

Az ismertetett tanulmánykötet annak a jelentős néprajzi vállalkozásnak a keretében jelent meg, amely nemzetiségeinket *anyanyelvükön* ismerteti meg hagyományos népi kultúrájuk alakulásával. Az Etnografija Južnih Slavena u Madjarskoj című sorozat a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége közös kiadványa. A gondos szerkesztés *Balassa* M. Iván és *Dékity* Márk munkáját dicséri.

KISS MÁRIA

Mihai Purdi meséi

POVEȘTILE LUI MIHAI PURDI

Jólesően halljuk ki a kötet szakszerű előszavából, *Kovács* Ágnes (a szövegben: *Ágnes Kovács*) soraiból az ország közösségének örömét, amellyel kijelenti: „*Alexandru Hoțopan* (tehát a feldolgozó) érdeme, hogy Mihai Purdi meséi nem veszítettek el csillogásukat, és immár, Vasile Gurzău mellett egy másik jeles román mese-mondóval is büszkélkedhetünk.”

Az öröm jogos: a nemzeti kisebbség eleven, termő kultúrája mindig büszkeség egy ország számára. És sok mindennél jobban világít rá az együttélés természetére, a közéletre, az államélet szellemére. Még ha azt akarta vagy kívánta volna is tőle valaki, Mihai Purdi akkor sem felejtí el nyelvét, kulturális hovatartozását. Hát még így, hogy lenini nemzetiségi politikánk serkentette emlékezetre.

Nos, e szép, fantáziás meséket, adomákat, anekdotákat egy Békés megyei, pusztá-

otlakai (románul: județul Bichiș, Otlaca-Pustă) öreg parasztember őrizte meg kisebbségben élő közössége, az egész román kultúra és országunk javára.

Amint a kötetet záró dialektológiai-fonetikai útmutató is írja: Purdi *crișan* (tehát: Körös melléki, Bihar táji stb.) nyelvjárásban mondta el meséit. Nem érdektelen itt megjegyezni, hogy e nyelv milyen régiségeket őriz mind a mai napig. Például: „uomu” (ember) — lásd: *uomo universale* (egyetemes ember) stb.

Purdi meséi motívumaikban (olykor egy-egy mesén belül is) elegyesek, ősrégiek váltakoznak újabbakkal s híven tükrözik a kelet-európai motívumvándorlást, az együttélés, a szomszédosság természetét. Hiszen ez az egész világ mesekincsének sajátossága. Ugyan volna-e valahol még „vadrózsa-pörös” szűkagyúság, vagy Bartókot sértegető történelmi provincializmus és „újlihegés”, amely ezt ne venné tudomásul? Hihetetlen volna.

Purdi meséi ártatlanul szépek és — nem egy — éppen mint *változat* kap eredeti báj, tisztaságot, igazi fényt. A „*Pușinelu, zmauu și hulpe*” (*Szegényke, a sárkány és a róka*) története nagyjából azonos „*Az ördög és a szegényember*” című, magyarul is ősmert népmesével, a „*Nuștiule*” pedig az Illyés által is feldolgozott *Nemtudomkával*. Sőt: az egyikben még egy komi mondókában is meglevő elem is fölmerül: meg kell kengetni vajjal az ajtót, hogy kinyíljék. A legősibb — pogány — időkre utaló mese a „*Calu cel belit*” (*A kibelezett ló*), mely egyaránt utalhat a ló beléből való jóslásra, ugyanakkor az „állati feltámadás” motívuma is jelen van benne. (A ló társai nyerítésére feltámad.)

Érdekes és jellemző Purdi motívumgazdagságára a *commedia dell'arte*-tól is oly kedvelt vándor mozzanatok beolvasztása: az egyikben a gazdag embernek csúnya felesége van, a szegény szomszédnak pedig szép. A gazdag szemet vet a szép asszonyra, aki — látszólag — kötélnek is áll, két feltétellel: ha kap egy hímmet bundácskát, és ha sötétben találkozhatnak. Aztán pedig megbeszéli a csúf asszonnyal a dolgot: őt küldi maga helyett a találkára. Klasszikus szerepcsere. A szegények csele etikailag persze itt is megszépül, hiszen ki sajnálná a gazdagot?

Az egyik legérdekesebb mese az „*Ūritu și mîndra satului*” (*A rusnya legény és a falu szépe*). Ebben a csúf, de eszes legény elnyeri a szép, de eladókorból már ki-nőtt leány kezét. A kiegészülésnek, a *lehetséges kompromisszumnak* valóságos modelljét adja e mese.

A könyv igen méltányos példányszámban (1600), olcsó áron (9 forint) jelent meg az *Editura didactică* (vagyis a Tankönyvkiadó, Budapest) gondozásában, *Ștefan Oroian* illusztrációival, a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetsége (Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria) égisze alatt.

P. SEBŐK ANNA

Egy szlovák nyelvű néprajzi monográfia

JÁNOS MANGA: Z MINULOSTI VEŇARCU

Újabb becses kiadvánnyal gyarapodott a hazánkban élő szlovák nemzetiség. Az anyanyelven megjelenő néprajzi kötet sorozat (*Národopis Slovákov v Maďarsku*) első kötete után megjelent egy szlovák nyelvű falumonográfia is a vegyes lakosú Vanyarcról. Szerzője Manga János, gondozója Magyarországi Szlovákok Demokratikus Szövetsége. Az anyanyelvű kiadás szocialista nemzetiségi politikánk következetes megvalósulásának az eredménye, éppúgy, mint sok egyéb között például a szlovák

nyelvű rádióadás vagy a Tankönyvkiadó kebelén belül működő Nemzetiségi Szerkesztőség is. Ez utóbbinak Manga könyve az első szlovák nyelvű néprajzi kiadványa; a felszabadulás óta, de különösképpen az utóbbi évtizedben fellendülő hazai nemzetiségi néprajzi kutatásnak jelentős terméke. Egy, a Cserhátság megbújó nógrádi község szlovák lakói népi tradícióinak monografikus igényű feldolgozása. A magyar néprajzkutatók a szlovák nemzetiség népi kultúrájának számos területével foglalkoztak eddig — több jelentős munkát is számon tarthatunk már —, a felszabadulás utáni néprajzi kutatás azonban szlovák lakta helységekből még nem produkált komplex feldolgozást falutörténetet. Manga János e kötetével pótolja ezt a hiányt. Még ha nem is valósítja meg azt a teljességet, amit mostanság elvárunk hasonló célzatú munkától, de a népi kultúra fontosabb területeinek a szondázása következtében kikerelkedik előttünk Vanyarc szlovák népének sokoldalúan feltárt hiteles népi világa. Ilyen értelemben úttörő jellegű is a könyv. Egyúttal modern utódja a dél-alföldi szlovák származású szerzők múlt századi kisebb-nagyobb monográfiáinak, helysége-történeteinek. Hadd említsem meg többek közül Haán Lajos, Czinkotszky Márton, Zsilinszky Mihály nevét, akik Békéscsaba, Csanádalberti, Szarvas történetét feldolgozó és néprajzi adatokat jócskán tartalmazó műveiket külön-külön adták ki szlovákul és magyarul. Manga e szlovák nyelvű könyvének is van magyar nyelvű előtanulmánya, melyet a Népi Kultúra—Népi Társadalom II—III. kötetében 1969-ben *Egy magyarországi szlovák falu* címmel jelentetett meg.

Manga János igen fontosnak tartotta ezt a munkáját. E recenzió írója személyesen tanúsíthatja, mennyire türelmetlenül várta a megjelenéssel különböző okok miatt késlekedő kötetet. Végül is nem érhetette meg a közreadását. Így is mintegy egész alkotó tevékenységének összegző végrendeletét, üzenetét tekinthetjük benne. Ugyanis ő a pályakezdése óta szenvedélyesen érdeklődött a szlovák nemzetiség néphagyományai és általában a nemzetiségi néprajzi kutatás iránt. Vallotta, hogy a magyar néprajzkutatás csak a hazai nemzetiségek tradíciójának a feltárásával válhat egészséges. Ezt tanúsítják a Moréna magyar változatairól, a kizsehordás történeti rétegeiről, a palóc lakodalom szlovák analógiáiról, a magyar dudásokról szóló tanulmányai, hogy csak néhányuk témáját említsem meg, vagy az *Ünnepek, szokások az Ipoly mentén* című tanulmánykötete. Feldolgozta a magyarországi szlovákok településtörténetét, s részt vett a Magyar és a Szlovák Tudományos Akadémia tótkomlói kutatásaiban is, itt a szlovákok szokásait gyűjtötte. Ebbe a vonulatba tartozik vanyarci kutatása is, melyet 1955-ben kezdett el, s a kötet lényegében az ötvenes években végzett terepmunka eredményeit öleli magába.

A meglevő források és a szájhagyomány alapján Manga megkísérli meghatározni a falu újratelepülésének pontos idejét. Az eltérő adatok azt mutatják, hogy — amiként az ország többi részén — a település nem egyszerre lezajlott, hanem hosszabb folyamat volt, melynek során az eredeti lakosság meglehetősen felcserélődik. A letelepülés utáni néhány év nyugalma a telepések jólétének emelkedésével járt, a csekély számú állatállomány, amit magukkal hoztak, gyorsan meg többszöröződött. Azt hiszem, ez a tény azt az utóbbi időben felbukkanó nézetet — mely szerint a telepítésben, kivált az Alföldön, igen sok „gazdag” jobbágyparaszt vett részt — kissé módosítja. A tehetősebbnek látszó telepések a háziállatok nagyobb számát valószínűleg úgy érték el, hogy a települési folyamatban valahol egy kevés időre megállapodván, megszedték magukat, s utána ismét felkerekedve továbbindultak a jobb megélhetést ígérő földekre. A község 1771-es urbárium a szigorúbbnak tűnik az átlagnál. Ez is befolyásolhatta, hogy innen is sokan kerestek kedvezőbb életlehetőségeket a dél-alföldi tájakon. Egyébként ennek ma tanújelei a Békés és Csongrád megyei szlovák lakta helységekből most is meglevő Vanyercsan („Vanyarci”) családnevek.

Az anyagi kultúra területének tárgyalását a lakóházak és berendezésük leírásával kezdi meg a szerző, mely pontos és tárgyias. A házipítés több fejlődési etapját tudta megragadni a 18. századi faházaktól kezdve az ötvenes évek háztípusáig. A berendezésről azonban — bár a történeti fejlődést érzékelteti — elsősorban adatszerű felsorolást kapunk. Manga Jánosnak sajátos érzékenysége van a népi kultúra alaku-

lásának, változásának a megragadására és e változások megbízható rögzítésére, általánosítására. Ennek meglétét a kötet szinte mindegyik fejezetében érzékelhetjük.

Az állattenyésztés, a növénytermesztés termelvényeinek az alakulását, a piacozó helyek váltakozását, a művelési rendszer, a hagyományos eszközök és a modernebb gépek váltását önálló fejezetben tárgyalja, s ugyancsak külön fejezetet kap a vanyarciakra egykor jellemző méhészet és méhészetes. Igazi gyűjtő mesterfogása a háromnyomásos művelési rendszer megszüntetését közvetlenül előidéző adatszolgáltató megtalálása, aki mintegy jelképezi, hogy a történelmi, társadalmi szükségszerűség által bekövetkező folyamatokban milyen szerepet játszik az egyén magatartása.

A népviselet 18. századi jellemzőit Szirák község egyházi anyakönyvében talált korabeli rajzok alapján mutatja be. Ez a lelet nagy nyeresége a néprajznak, mert a szlovák telepések korai népviseletéről úgyszólván alig van adatunk. A gyűjtés idején uralkodó népviseletet fotódokumentumok ábrázolják gazdagon. Manga egyik érdeme, hogy elsősorban a terjedelmi okokból fakadó vázlatosságot ezekkel a felvételekkel ellensúlyozza. Ugyanezt jegyezhetjük meg a népi épületek, a szokások fejezeteit illusztráló szép képanyagról is.

A hiedelmek, a szokások leírásában vérbeli folkloristának mutatkozik be Manga János. A község gazdag hiedelmekben, de ezeknek nincs különösebb jellegzetessége. Színes a boszorkányhit, az ötvenes években intenzíven hittek még a kísértetekben, a lidércsirkében (zmok), a garabonciásban (*čiernokážnik*), a varázslókban. A táltos-, illetve a sárkányhitük a dél-alföldi szlovákokéhoz hasonlóan a magyar interetnikus hatás nyomát viseli. Az élet három nagy fordulójának (születés, házasság, halál) leírása plasztikus, különösen a párválasztás szokásaira kell felfigyelnünk. A halotti szokásokból sajnálatosan keveset kapunk. A jeles napok közül szokásokban leggazdagabb a Luca és a karácsony. Az ötvenes években még éltek a Balázs- és Gergely-napi szokások, az ostyasütés emlékei. A feketevasárnapon (*Smrtná nedela*) gyakorolták a kiszehordás és a tojásgyűjtés rítusát is. A szerző leleménye a 81 éves Tuskán János emlékeinek a közzététele.

A kötet 76 (a variánsokkal együtt 83) népdalt is tartalmaz. Nagyra kell tartanunk, hogy a szerző ragaszkodott a közlésükhöz. Ugyanis Vanyarc kezdetől fogva vegyes lakosságú volt, s ma a szlovák lakosság inkább magyarul beszél, így — mint a szerző is írja — semmilyen közös rendezvényen nem hangzik el már szlovák népdal. Az utókor tehát csak ezúton értesülhet Vanyarc egykori népdal-repertoárjáról. A szerző rámutat a dudások, majd a cigányzenészek szerepére, erősítették az interetnikus tényezők befolyását. A népdalok több réteget képeznek, az eredeti dallamkincs elsősorban a török világot idézi, de archaikus dallamuk van a katonadaloknak, a balladáknak, a lakodalmi daloknak és az atatóknak is, melyek a szlovák népdalok régi stílusát őrizték meg.

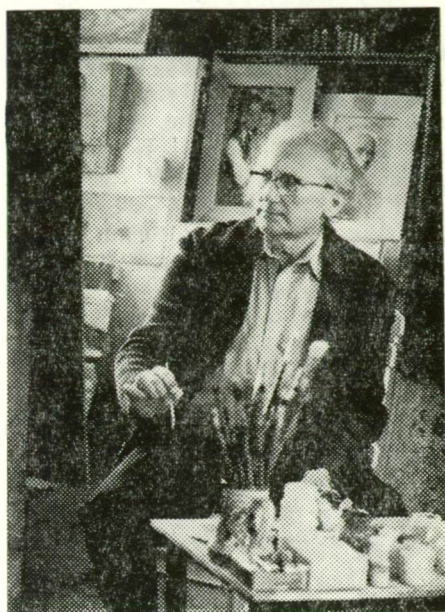
A kiadvány nem foglal magában jegyzetapparátust. Különösen sajnáljuk, hogy a kiadó eltekintett a magyar nyelvű, illetve egy világnyelvi összefoglalótól. (A „fülön” szereplő figyelmet felhívó néhány magyar mondat ezt nem pótolja!) Ugyanakkor dicséretes módon ügyeltek a fordítás nyelvi ellenőrzésére, a szlovákra fordított szöveget a szlovák néprajztudomány két jeles képviselője (Soňa Burlasová és Ladislav Burlas) hitelesítette, s volt itthoni nyelvi lektora is. A néhány nyomdahibától és egy-két népi kifejezés félreértelmezésétől eltekintve szakmailag és nyelvhelyességi szempontból pontos szlovák nyelvű változatot tart kezében az olvasó. Bízunk benne, hogy nem csupán az illetékes szakembereknél, hanem az érdekeltekben, a hazai szlovák nemzetiség körében is jó visszhangra talál.

KRUPA ANDRÁS

MŰTEREMLÁTOGATÁS

Vinkler

Lászlónál



(Tizian-parafrázis, 1969. A velencei reneszánsz kiemelkedő mesterének egyik híres festménye, az Urbinói Vénusz nyert új életet mintegy fél évezred múltán Vinkler László alkotásán. A parafrázis az egyik legösszetettebb vállalkozás. Ugyanakkor, amikor egyértelműen utal az újjászülető mű eredeti tartalmára, stílusára, alkotójára — mintegy vallomás, mintegy tiszteletnyilvánítás —, magában foglalja készítőjének egyéniségét, művészi ars poeticájának sűrítményét, korának lényeges mozgatórugóit. Vinklernél Tizian gyönyörű női aktja egy furcsa XX. századi kaleidoszkópban részeire esik, mozaikjaira hull, a lencsék fénytöréseiben a kép új esztétikai lehetőségeit bontja ki. A klasszikus művészet iránti vonzódás éppúgy fölfedezhető ezen a festményen, mint a portréfestés szeretete és a legkorszerűbb törekvések vállalása. Szándékok, eredmények, kísérletek ötvözete, melyben ott sűrűsödnek a pálya indítatásának motívumai...)

— Emlékszem, ötéves voltam, amikor egy rajztanár elémtett egy papírmásé tehenet és azt mondta, rajzoljam le. Én egyetlen kontúrral körül is írtam a tehenet, a magam módján, ahogy lovat és huszárt már számtalanszor rajzoltam. Ő mosolygott és azt mondta: „aki a vonalat nézi, becsapódik”. A formai problémákkal való első találkozásom ezzel a mondattal pecsételődött meg. A kontúrnak és a plasztikai formának az ellentmondása végighúzódik a művészetek történetén, az én munkásságomban is nyomon kísérhető. A Tizian-parafrázisban a két elem összefonódik, csak hogy a klasszikus példakép szintetikus látásmódjaival szemben analitikus felbontásban, antiklasszikus tendenciával. Ugyancsak gyerekkoromban foglalkozott velem egy szabadkai festő, aki azzal kezdte, hogy a figurális ábrázolást eltiltotta, díszítő sormintákat kellett festékbe mártott ecsettel készítenem. Így, a második lépésben a formai elvontsággal kerültem szembe. Ma úgy tűnik, mintha ezek a korai leckék mély nyomokat hagytak volna, mintha a Tizian-parafrázis formai megoldásának gyökerei, a

modern művészet általános tanulságai a távoli gyermekkor már-már elfeledett rétegeibe is visszanyúltnak. Tízéves voltam, amikor 1922-ben Szegedre költöztünk. Itt gimnáziumban kezdtem tanulmányaimat, ahol Dorogi Imre volt a tanárom, vele élete végéig termékeny szellemi kapcsolatban voltam. Tizennégy éves koromban a Kolozsvárról Szegedre települt egyetem lektorátusán Láposy-Hegedüs Géza, kolozsvári festő tanítványa lehettem. Úgy dolgoztam körülötte, mintha inas lettem volna egy reneszánsz műhelyben. A klasszikus hagyományok meggyőződéses és lelkes képviselője volt, így magamba szívtam a nagy klasszikusok — Tizián, Michelangelo, Rubens, Rembrandt — feltétlen tiszteletét, amihez később Cézanne és Picasso iránti vonzódásom is csatlakozott. Ismertem Nyilassy Sándort is, olykor eljártam iskolájába, együtt festettem növendékeivel Tápén. Így a Képzőművészeti Főiskolát megelőzve hatással volt rám a jól értelmezett akadémizmus és a nagybányai iskola természetfestésének szabadabb világa is.

(Vinkler László legjelentősebb portréfestőink egyike. Arcképei kiváló mesterségbeli felkészültséggel megoldottak. A quattrocento-ihlette Feleségem című arcképtől a József Attila-portré tragikumának döbbenetes realista kinyilatkoztatásáig széles az arcképcsarnok. Összekapcsolja azonban valamennyit, hogy minden portréban az egyedi vonások mellett az ember szépségének, erejének, fájdalmának, örömének vagy tragikumának jegyeit is hordozzák.)

— Munkácsynak három nagy tanítványa volt. Az egyik Tornyai János, aki a népi vonalat képviselve teljesítette ki művészetét, a másik Rippl-Rónai, aki a polgári humanizmus európai rangú művésze volt, a harmadik pedig a magyar hivatalos körök kimagasló portréfestője, Karlovszky Bertalan, akinek a főiskolán tanítványa lettem. Meg is tanultunk nála portrét festeni, de éreztem, hogy ez nekem még kevés, ez nem az általam befogható teljesség. Glatz Oszkár osztályán feloldódott bennem az a feszesség, ami Karlovszkynál körülvett. Glatzból olykor kitört a meggyőződése, hogy mégiscsak a naturalizmus az igazi, aztán elismerte a római iskola létjogosultságát. Engem a művészi munka szenvedélye is vitt, nem vártam mindent a mesterektől.

Már főiskolás koromban szerepeltem kiállításokon. Elsőévesként a hűgom portréját állítottam ki a Műcsarnokban, 33-ban pedig egy fehér kalapos lányarcot és nagyanyám portréját. Az utóbbival elnyertem a Balló-díjat. Akkor ismerkedtem meg Iványi Grünwald Bélával, ma is emlékszem rá, azt mondta: „Én valamikor nagyon fontosnak tartottam, hogy ki milyen irányzatot képvisel. Ma úgy vagyok vele, hogy az irányzat mindegy, csak jó képeket csináljanak.” Emlékezetes maradt ez a tétel, mert a XX. század összetett és elágazó művészeti nézetei között is tarthatónak és bátorítónak bizonyult. Az én korosztályom két háborútól érintett. Gyerekkorunkat az első világháború árnyékolta be, a másodikat pedig éppen abban az életkorban éltük át, amelyben az ember a legerőteljesebb alkotómunkára volna képes. Ezért mondhatta egyik kortársam, Bence László nemrégiben, hogy a 10–12-es születésűek nem tudtak olyan generációvá alakulni, olyan jellegzetes csoporttá válni, mint más szerencsésebb évjáratok. Külön utakon fejlődött például Tóth Menyhért, Iván Szilárd, Szabó Vladimír, László Gyula...

(A főiskola elvégzése és a római ösztöndíjas év után Szegedre visszatérve itt találta a Hősök kapuját freskózó Aba Novákot, s a római murális tervek megvalósításához ez döntő lökést jelentett számára. Nekifogott a somogyitelepi (ma Petőfitelep) új templom freskóihoz. Közben Párizsban és Olaszországban is járt, ez az összegző munka tükrözi fejlődésének, a megérlelt és átértékelt hatásoknak eredményeit is. A döntő élményeket ehhez mégiscsak a római Collegium Hungaricumiban eltöltött hónapok jelentették.)

— Óriási dolog volt akkoriban, hogy ingyen műtermet kaptam Rómában. Ott élt abban az időben Chiovini Ferenc, Iván Szilárd, Győri Dezső és ott ismerkedtem meg Tóth Imrével, akit ma Amerigo Totként ismer a világ. A főiskolai évek után, ott Rómában úgy éreztem, üres a tarsolyom. Megszűnt vagy megváltozott a környezet,

a megrendelő, az iskola, a mester befolyása. Jártam a Vatikánban, nézegettem Michelangelo, Rafaello freskóit, eredetiben csodáltam azokat az alkotásokat, amelyeket addig csak reprodukciókon láttam. És ráéreztem a hatalmas múltnak és a kicsi jelennek csodálatos szövevényére. A római időszak nemcsak azért volt lényeges, mert közelről láttam a nagy klasszikusokat, de azért is, mert egy régi barátom — Bács Gyula — révén megismertem egy kitűnő olasz művészettörténészt, Luigi Magnanit. Többször találkoztunk, festettem őt, később az apját is. Ezek voltak az elsők abban a portrészorozatban, amit azután a hatvanas években, ugyancsak Olaszországban, de már Pármában festettem. A Párma melletti Mamianóban, a Magnani-gyűjteményben ma is őrzik azokat. Az ő révén benne élhettem az olasz társadalmi életnek abban a szektorában, ahol szakemberek is voltak. Különösen fontossá vált számomra Marco Pellegri építész, helytörténész barátsága Pármában, a hatvanas években. De igen régi keletű a barátságom Amerigo Tottal is. Amikor én Rómába érkeztem, ő néhány éve Olaszországban élt már, meglehetősen szűkös körülmények között.

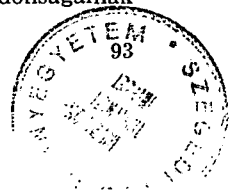
Hazatérésem után egyre inkább fölébredt bennem a murális munkák iránt. Akkor épült a petőfitelepi templom. Nekik pénzük nem volt, nekem a fal hiányzott. Így jöttek létre első nagyszabású munkáim, amelyeknek akkor híre járt: elismeréssel szólt róluk Aba Novák is, Szőnyi is. Közben 39 januárjában úgy határoztam, hogy kiutazom Olaszországba, de meg nem állok Szicíliáig...

(Ezüst Etna, Kék Etna 1939. Mindkettő szicíliai élményből táplálkozik, de mindkettő több mint egyszerű tájkép. Az egyik párás, mediterrán ködökbe vonja a pihenő vulkán hófödte csúcsait, a másik szinte expresszív erővel, kék-fehér vízióként jeleníti meg azt. A természet ragyogásának és a hegy belsejében fortyogó, kitéréssel fenyegető izzó lávának ellentmondásai is benne sűrűsödnek ezekben a tájképekben.)

— Az európai emberek — festők, költők, művészek — mindig is délnek vándoroltak, vonzotta őket a mediterrán táj. A harmincas években csodálkoztam, amikor Endrédi György kijelentette: Csontváry a legnagyobb magyar festő. Én nem az ő nyomdokain haladtam, az értelmes fény, a formák világossága, a reflexekben kiteljesedő csodálatos rajzolatú táj vonzott. Egy olcsó szállodában laktam, minden délben egy tányér spagettit ettem, hozzá egy pohár bort ittam. Olcsón éltem, de minél tovább ott akartam maradni. A szobám ablakából az Etnára és a tengeröblre láttam. Mikor hajnalban kinyitottam a szemem, az Etna hófödte csúcsai a nap első sugaraira színt váltottak sárgából lilára, rózsaszínből kékbe. Hat hétig csak rajz- és színtanulmányokkal foglalkoztam, és egyre jobban éreztem, hogy nincsenek eszközeim a fenséges látvány kifejezésére. A tenger az Etnával, a görög színházzal óriási élmény volt. Ötvöződött benne a havas eszményi tisztasága, a tűzhányó félelmes, forró mélysége, és a színház, ahol eszméket és szenvedélyeket embersorsok hordoznak. Február volt. Majd két hétig esett az eső. Aztán az egyik hajnalban fölragyogott a nap. Kiszaladtam az öblbe, majd rohantam haza, két vásznat vettem elő, az egyiket elkezdtem festeni az öblöt, a másikon az Etnát. De olyan lenyűgöző volt az élmény, hogy mellette a festett vászon szegényesnek, primitívnek tűnt. Az élményt csak olyan stiláris többlettel lehet kifejezni, amely áthidalja azt a szakadékot, amely a természet nagyszerűsége és a festett vászon silánysága között tátong. Napokig dolgoztam, míg végül kikristályosodott a Kék Etna ultramarinba ágyazott fehérsége, a látomás léturta magáról a fölösleges részleteket, a festői kifejezés meghozta a vízió egységét.

(A görög mitológia alakjai, történései végigkísérik Vinkler pályáját. Trója, Európa elrablása, a bacchanáliák és táncoló nimfák, harci szekerek és Phersephone alakja, Aphrodité születése és Oidipus tragédiája ennek az ősi világnak XX. századi képzőművészeti „újraválasata”).

— A mitológia nyelvének gazdag, bő képi tartalma van. Alakjai azért nem vésztek el az évszázadok során aktualitásukat, mert nem alapított, dogmatikus vallás alakjai, hanem a természet, illetve az emberi természet lényegének, tulajdonságainak



megjelenései. A mitikus világképben Dionüszosz nemcsak istenalak, hanem mindazon természeti és társadalmi történéseknek kifejezője, amelyek „az elpusztíthatatlan élet” hordozói. A bor ő maga, mert a szőlőt megtapossák, vérének veszik, majd borként új életre kel, új minőségre vált. A görög istenalakok a valóságnak nem egy-egy elkülönült szektorát jelképezik, hanem ugyanazon valóságnak egy-egy megnyilatkozási formáját jelentik. Ugyanaz a világ hol apolloni, hol dionüszoszi tulajdonságait tárja fel, hol az ég, hol a föld, hol a fény, hol a víz a domináns. Mint ahogy az egyik pillanatban a nap süt, majd felhők tornyosulnak, viharok támadnak, Zeusz csapkod villámaival. A démétéri természet megmutatkozik a növényi létben akkor, amikor a magból kikel a csíra, szárba szökken, termést hoz. A mitológia olyan képi nyelv, amely a valóság különböző megnyilvánulási formáit, különböző vonatkozásokban és területeken ábrázolhatóvá teszi.

(Az Etna-képek szignója 1939. A legújabb mitológiai ihletésű alkotások negyven év múltával készültek. Egy hatalmas, robbanáserejű kiteljesedés képei ezek, melyek egyszerre mutatják föl a görög táj, a delphoi öböl és a Parnasszus hegyének természeti szépségét, és népesítik be ezt a tájat szép testű lányokkal, atletikus férfiakkal, születik meg a görög mitológia alakjainak, emberi kapcsolatainak megannyi „közelképe”. Ezekből rendezett nagysikerű tárlatot Vinkler László nemrégiben Szegeden, a Bartók Béla Művelődési Központban. Talán legjellemzőbb három darabja ennek a kiteljesedő anyagnak Antigone és Iszmene három kettősportréja. A vonal-rajz, a kék tónusban tartott festmény és a fényben szinte föloldódó, fehérén sugárzó megoldás.)

— Két évvel ezelőtt az athéni akadémia meghívására nyolc napot a delphoi alkotóházban tölthettem. Ez alatt a néhány nap alatt megnyilatkozott számomra a táj lelke. Ha kiálltam a teraszra, egyik oldalt a delphoi öbölre láttam, a másikon a Parnasszosz, Apollon szent hegye tört a magasba. Az ottani élmények hatására tört fel bennem ismét az addig búvópatakként lappangó mitológiai tartalom. Az Antigone-változatok közül először a kék képet festettem meg. A kék a részvét színe, bizonyosság rá Picasso kék korszaka. Én Antigone etikai tartását szerettem volna megfogalmazni, azt, hogy az emberi részvét erősebb lehet az életösztönnél is. De rájöttem, hogy nem mondtam el ezzel a képpel mindent. Hiányzott a déli napfény eszmehordozó sugárzása, szépsége. Így született meg a fehér változat a teljesség, a szintézis jegyében. A görög fényben a sok reflex hatására a sötét árnyékok is megvilágosodnak, előjön a részleték jellemző rajza, lehetővé válik a vonal dominanciája. Görög fényben görög vonallal formát életre hívni egyenlő az egyértelműséggel. E kép-készítések tudni kellett, amit tudhatunk a fényről, színről és plaszticitásról, s mégis vissza kellett jutni a vonalhoz és a fehér alaphoz — akár a görög vázafestő a lekyfoszokon —, hogy egyértelműen fejezhessem ki magam. Úgy érzem, ez a változat volna méltó ahhoz az Antigonehoz, aki lemondott a lét tarkaságáról és megőrizte személyisége döntő vonalát, emberségének lényegét. Igyekeztem szűkszavú lenni, több képen úgyszólván két fej kontrasztjában fogalmaztam. Antigone és Iszméné, Odüsszeusz és Pénélope, Elektra és Oresztész fejének, arcának, tekintetének viszonyában szerettem volna a lényegét feltárni. Mint ahogy azt Bergman a Jelenetek egy házasságból című filmjében is sokszor teszi. A görög gondolatvilág az európai gondolkodásmód bölcsője. Szemléletmódunk kovásza, s mi is úgy nyúlhatunk hozzá, akár az ősi népművészethez, mert tanulságai, példái olyan általánosak, olyan aktuálisak.

(Vinkler képeit végignézve az egyik legfontosabb megállapításunk az lehet, hogy kifejezőmódokban igen gazdag. Mindig mondanivalójához keresi a legmegfelelőbb kifejezőmódot, így kerülhet egymás mellé a klasszikus tisztaságú portré, az anyag öntörvényű mozgásaira építő tusöntvény, a szürreális látomás és a kristálytisztá vonalrajz, a kubista festmény és a reneszánsz parafrázis.)

— A régi értelemben vett korstílusokról ma nem beszélhetünk. Már évszázadokkal ezelőtt is hasadékok mutatkoztak az Európát átfogó nagy stílusegységeken. A művészet teljességre törekszik, ám Ady már a század elején azt mondja: Minden

egész eltörött... Lényeges kérdés tehát, hogyan viszonyul egymáshoz a személyiség teljességre törekvése és a kor struktúrájában mutatkozó töredékesség. A XX. század sokrétűségét egyetlen stílus nem tudja kifejezni, komplexebb eszközöket hoz létre. Ilyen a film. A képzőművészet viszont komplementer megoldásokra kényszerül. Ezt teszi sokszor a természettudomány is. Korpuszkuláris vagy hullámtermészetű-e a fény? Úgy tartják, egyszerre mindkettő. Úgy vagyunk a stílusokkal is, akár a görög istenekkel: ugyanazt a valóságot többet tudják csak visszatükrözni. Annak viszont, hogy lehet perspektív rendszerben vagy a színek komplementerítésében, azon belül fekete-fehérben vagy élénk színekben gondolkodni, véleményem szerint fiziológiai alapja is van. A látás természetéből adódik a lehetőség. Hiszen differenciált receptorok bontják fel és összegzik képzetté az érzéklés elemi folyamatait — a kontrasztok, a terméység különböző tényezői csak az agykéreg szürke állományában szintetizálódnak. A művész gondolkodásában, az analízis és szintézis szellemi folyamataiban felhasználódik a látás nem tudatos, fiziológiai természete, annak hol ez, hol az a mozzanata lesz a stílusalkotásban dominánssá. Ezért is lehetséges, hogy valaki komplementer színekkel fessen, mint Gauguin, vagy fény-árnyékban mint Leonardo. Stílusmeghatározóvá azonban az egyedi és társadalmi fejlődés más tényezői válnak.

(Ha Vinkler pályáját periodizálni kellene, az első szakasz a negyvenes évek végéig tartana. Ezt a kifejezőmódok gazdagsága, különböző stílusok asszimilálása, a tanulmányutak során felgyűlt élmények és tapasztalatok feldolgozása jellemzi. A hatvanas évek végéig tartó második periódus legjellemzőbb csomópontja az úgynevezett fekete korszak, mely a Dózsa fejével indul s a Prokrasztész doktor anatómiája és az Ódipusz-montázs teljesíti ki. A hetvenes években a rend felé való törekvés nyilvánul meg absztrakt munkáiban is, majd az utóbbi néhány esztendő a feloldódás, a szintézis jegyében telt.)

— Ha az emberi életet, mint tragikus szerkezetet tapasztaljuk meg — és nekem van rá hajlamom —, óhatatlanul eszünkbe jut, hogy a görög tragédiákban ez a felismerés fogalmazódik meg. Ez bennük a dionüszoszi. Felgyülemlett ellentmondások, majd nyílt konfliktusok, végül a katarzis, a megoldáskeresés. Életemnek azok az évtizedei, amelyek a második világháború előtt zajlottak, az anyaggyűjtés, a felvonulás évei voltak. A hatvanas években értem el pályám emberi és művészi ellentmondásaihoz, ekkor jelentkezett festézetemben erőteljesen a fekete szín. Hogy változásaimat mélyebben megértem, vizsgáltam az életkorok természetét, több életrajzot vettem egybe. Úgy tűnik, hogy az embert életének meghatározott időszakában olyan válságok gyötrik, amelyek tipikusak arra az életkorra nézve. Az emberi életpálya önmagában is tragikus, hisz a születésben benne rejtezik a halál. De másként tudatosul ez húsz év után és másként az ötödik-hatodik évtizedben. Míg fiatalon az értelmetlen halál riaszt, később az értelmetlen élet konfliktusa fenyeget. A rendbe való visszakapaszkodás jelei a hetedik évtizedben váltak általánosan jellemzővé. Az utóbbi időben mind többször tér vissza a szintézis színe: a fehér. A fehér a lehetőségek színe, a születésnek és a halál utáni újjászületésnek is. A menyasszony, az avatandók fehérbe öltöznek. A fehér fizikailag önmagába foglalja az összes színt. A fekete viszont fény és színhiány következménye, ott jelentkezik, ahol bezárulnak a lehetőségek, ahol az ember elveszettnek érzi magát. Úgy tűnik, hogy Delphoiban lehetőség nyílt számomra, hogy szintetizálni tudjam mindazt, amit megértettem és megéltem, élményeket, hatásokat, múzeumi tapasztalatokat, barátoktól öröklött szemléletmódot, irodalmi indítatásokat.

(1947 és 49 között Vinkler László szinte egyáltalán nem festett. A színházi diszlettervezőként eltöltött évek után megbízást kapott, hogy szervezze meg a szegedi pedagógiai főiskola rajz tanszékét. Közel 30 évig nevelte a rajzpedagógusokat.)

— Az ember életének értelme a folytonosságban van, abban, hogy új életet támasszon gyermekeiben és átadja tudását a tanítványainak. Ez egyúttal tragikum is. Az embert az emeli az állatok fölé, hogy nem elégíti ki, hogy fönnmarad a faj, ha-

nem arra törekszik, hogy magasabb szinten folytatódjék. Az aktuálisan élő emberiség hordozza az emberi történelem folytonosságát. Az a felelőssége, hogy a soron következő generációnak minél többet adjon át az emberiség múltjából és megnyissa az utat a jövő felé. A művészetoktatás nagy lehetősége, hogy nemcsak szaktudást közvetít, hanem az ember egészével foglalkozik, élni tanít.

(Vinkler László tízéves kora óta kisebb-nagyobb megszakításokkal Szegeden él. Itt járt iskolába és itt tanított, itt teljesítette ki életművét, az itt élő embereket örököltette meg portréin, itt festette nagyméretű freskóját s itt látható a felső-Tisza-parti csónaktároló homlokzatára készített mozaikja is. Itt az otthona.)

— Különösen az 1940—43-as esztendőkre emlékszem szívesen. Amikor hazajöttem Olaszországból, elmentem az egyetemre Kerényi Károly klasszika-filológus professzor egyik művészettörténeti előadására. Hamar összebarátkoztunk, s csütörtökönként az én műtermemben találkozott egy csekély létszámú társaság, amelynek tagja volt Sik Sándor és Bálint Sándor is. Kapcsolatba kerültem olyan kiváló természet-tudósokkal, mint az akkor már Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert, vagy Ruznyák István, az Akadémia későbbi elnöke. Nagyszerű érzés volt, hogy ezek a 15—20 évvel idősebb, nagyműveltségű emberek bevettek maguk közé. Különösen nagy jelentőségű volt ez a háború éveiben, amikor a politikailag annyira zavaros és torzult helyzetben voltak barátaim, akik világosan láttak, lévén mindannyian egyértelműen antiszisztiák. Nem tudom, hogy ugyanúgy alakult volna-e emberi-erkölcsi magatartásom és művészi pályám, ha nem találkozom ezekkel az emberekkel. Mindenestre teljesítettem a platonai követelést, harmincéves koromig tanulni igyekeztem, s ha később a tanítás előtérbe került is, a tanulást ma sem hagytam abba. Később olyan feladatok kötöttek le, amelyekért érdemes volt erőt, energiát áldozni, s egyre inkább bebizonyosodik, hogy itt, Szegeden lehet és érdemes alkotó embernek élni és dolgozni, nem is csak átmeneti, rövid ideig. Az a figyelem, amely ebben a városban legutolsó kiállításomat kísérte, ezt a meggyőződést erősítette meg bennem.

TANDI LAJOS

Szerkesztői asztal

A TIT budapesti irodalmi szakosztálya, a Magyar Írók Szövetsége és a Magyar Rádió irodalmi osztálya nagy sikerű *Tiszatáj-estet* rendezett október 30-án a fővárosi Kossuth Klubban. Az est íróvendégei voltak: *Illyés Gyula, Kányádi Sándor, Páskándi Géza és Tóth Béla.* Bevezetőt *Czine Mihály* irodalomtörténész mondott. Közreműködött *Bessenyei Ferenc, Csernus Mariann és Sinkovits Imre.* A házigazda *Bata Imre* irodalomtörténész volt.

*

Magyarországi tartózkodása során szerkesztőségünkbe is ellátogatott Méliusz József romániai magyar író. Vendégünk volt Danuta Cirlic-Straszynska, a varsói világirodalmi folyóirat, a Literatura na swiecie főszerkesztő-helyettese.

Szovjet kulturális küldöttség járt november elején Szegeden. A delegáció két írótagja, *Alekszandr Gelman* és *Szamuil Aljosin* szerkesztőségünket is fölkereste.

*

A mohácsi Városi Könyvtár Tiszatáj-ankétot rendezett november 12-én. Az olvasókkal Vörös László főszerkesztő, Annus József főszerkesztő-helyettes és Olasz Sándor főmunkatárs találkozott. — Bonyhádon, Lengyelben és Nagymányokon vett részt író-olvasó találkozóan Annus József.

*

A Somogyi-könyvtár olvasótermében *Páskándi Géza* íróval *Annus József*, lapunk főszerkesztő-helyettese beszélgetett. Közreműködött *Nagy Zoltán*, a Szegedi Nemzeti Színház tagja.



